97-84211-3

Sjöfors, O. Th.

Kanslärsgillet och 1807 års skolordning

Karlskrona

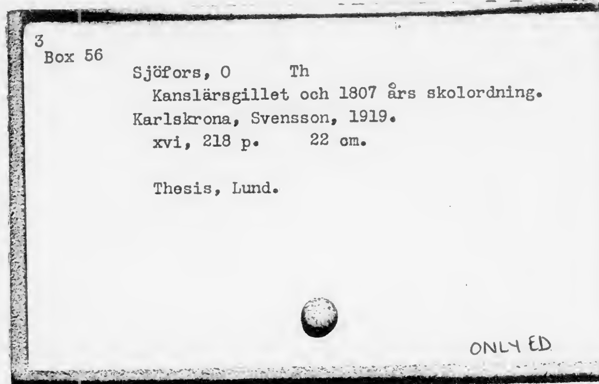
1919

97-84211-3
MASTER NEGATIVE #

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DIVISION

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

ORIGINAL MATERIAL AS FILMED - EXISTING BIBLIOGRAPHIC RECORD

3
Box 56

Sjöfors, O Th
Kanslärsgillet och 1807 års skolordning.
Karlskrona, Svensson, 1919.
xvi, 218 p. 22 cm.

Thesis, Lund.

ONLY ED

RESTRICTIONS ON USE: *Reproductions may not be made without permission from Columbia University Libraries.*

TECHNICAL MICROFORM DATA

FILM SIZE: 35MM REDUCTION RATIO: 11:1 IMAGE PLACEMENT: IA (IIA) IB IIB

DATE FILMED: 10-6-97 INITIALS: I.P.

TRACKING # : 28619

FILMED BY PRESERVATION RESOURCES, BETHLEHEM, PA.

Box 56
Exchange

KANSLÄRSGILLET

OCH

1807 ÅRS SKOLORDNING

AV

O. TH. SJÖFORS
LÄROVERKSADJUNKT.

KARLSKRONA 1919
K. L. SVENSSONS EFTR:S BOKINDUSTRI.-A.-B.

KANSLÄRSGILLET

OCH

1807 ÅRS SKOLORDNING.

KANSLÄRSGILLET

OCH

1807 ÅRS SKOLORDNING

AKADEMISK AVHANDLING,

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND AV HÖGVÖRDIGA TEOLOGISKA FAKULTETEN VID LUNDS UNIVERSITET KOMMER ATT TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMLÄGGAS FÖR VINNANDE AV LEKTORSKOMPETENS Å LÄROSALEN N:R VI TISDAGEN DEN 27 MAJ KL. 10 F. M.

AV

O. TH. SJÖFORS

TEOL. OCH FIL. KAND., V. D. M., ADJUNKT VID H. ALLM. LÄROVERKET I KARLSKRONA.

KARLSKRONA 1919
K. L. SVENSSONS EFTR:S BOKINDUSTRI.-A.-B.

FÖRORD.

Undertecknad började för någon tid sedan under de från skolarbetet lediga sommarferierna forska i kanslärsgillets i riksarkivet förvarade handlingar närmast i syfte att söka utröna ärkebiskop Jacob Axelsson Lindbloms åtgöranden såsom medlem av denna skolstyrelse för tillkomsten av den nya skolordning, som inom gillet utarbetades. Min avsikt var att söka klarlägga Lindbloms pedagogiska ståndpunkt och hans betydelse för vårt skolväsendes utveckling under den brytningstid, varunder denna skolordning tillkom. Svårigheter yppade sig emellertid under arbetets gång snart nog av det skäl, att det av tillgängliga handlingar icke lät sig påvisa, huru mycket i denna skolordning är att hänföra till Lindbloms initiativ eller i vad mån initiativet eventuellt är att söka hos en annan person, vilken enligt Lindbloms önskan inom kanslärsgillet spelar rolen av en anonym medarbetare i den nya skolordningen. Med anledning därav valde jag utvägen att giva ämnet en mera omfattande ram och låta avhandlingen erhålla den rubrik, som titelbladet angiver. Därmed uppfylles likafullt det ursprungliga syftemålet att lämna en redogörelse för Lindbloms tankar rörande uppfostran och undervisning, i den mån dessa tankar låta sig klarläggas. Var och en torde nämligen vid genomläsningen av denna skrift utan svårighet finna, varuti Lindbloms förtjänster om sin tids högre skolväsende och det nya i 1807 års skolordning kunna bestå i jämförelse med dem, som tillkomma en Johan Murberg och en Gudmund Jöran Adlerbeth.

Till Professor Hjalmar Holmquist i Lund, som under arbetets gång på flera sätt uppmuntrat mig, frambär jag härmed ett vördsamt tack.

Även till Lektorerna L. M. Wærn i Stockholm och E. O. Lindskog i Lund riktar jag ett djupt känt tack för de tjänster, de på olika sätt gjort mig vid avhandlingens utarbetande.

Karlskrona i april 1919.

Författaren.

Källförteckning.

A. Otryckta källor.

1. Riksarkivet.
(Kanslärsgillets arkiv.)

Kanslärsgillets protokoll, 4 band.
Koncepter 1801—1809, 1 vol.
Diarier, 1 vol.
Skrivelser från Kungl. Maj:t, 1 vol.
Skrivelser från konsistorierna, 2 vol.
Skrivelser från länsstyrelserna, 1 vol.
Sammandrag av konsistoriernas och länsstyrelsernas skrivelser, 1 vol.
Skolordningar och förslag därtill, 1 vol.
Avhandlingar rörande undervisningsväsendet, 1 vol.
Avgjorda mål, 3 vol.

2. Linköpings stiftsbibliotek.

Handlingar rörande 1807 års skolordning, 1 vol. (Ifrågavarande handlingar finnas bland de Lindblomska papperen därstädes och innehålla även flera brev till ärkebiskop J. A. Lindblom rörande 1807 års skolordning.)
Den Lindblomska brevsamlingen därstädes, breven för åren 1805—1807.

B. Tryckta källor.

Adlerbeth, Gudmund Jöran, Historiska anteckningar, utgivna av Elof Tegnér; med levnadsteckning över Adlerbeth av densamme. Lund 1892.
Bahlcke, H., Die Stellung der Philantropisten zum Religionsunterricht. Inaugural-Dissertation. Meissen 1900.
Bang, Niels, Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie, 2:dra uppl. Köpenhamn 1904.
Broocman, C. U., Magasin för föräldrar och lärare I, II. Stockholm 1810—1812.

Böttiger, K. W., Skol- och universitetsår. Självbiogr. anteckningar. Sthm 1901.
Cassel, C. G., Åminnelsetal över biskop Magnus Lehnberg i Östgöta gille. Sthm 1809.
Cavallin, S. G., Skolhistoriska minnen. Kristianstad 1869. Årsredogörelse.
Cornelius, C .A., Svenska kyrkans historia efter reformationen I, II. Uppsala 1886.
Dahlgren, C. Fr., Samlade skrifter I—III, utgivna av A. I. Arvidsson 1847—52, ny uppl. 1875.
Dahlsjö, Magnus, Översikt av den sv. skollagstiftningens historia i vårt århundrade, i Pedag. Tidskr. 1871.
Een, Carl Johan, Åminnelsetal över Jacob Lindblom. Uppsala 1821.
Ekedahl, N. W., Bidrag till den svenska skoldisciplinens historia. Kristianstad 1901. Årsredogörelse.
Familjebok, Nordisk.
Fehrman, Daniel, Lunds domkapitel och prästbildningen under 1700-talet, i Kyrkoh. Årsskr. 1917.
Folkskolans vän, 1910.
Hall, B. Rud., Johannes Rudbeckius, en historisk-pedagogisk studie, I. Uppsala 1911.
— » —, Valda aktstycken till svenska undervisningsväsendets historia, Sthm 1912.
— » —, Svenska och utländska pedagogikens historia. Sthm 1915.
Hallgren, J. A., Det svenska allm. läroverkets historia. Sthm 1909.
Hernlund, Hugo, Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidevarvet 1718—1809. 1 A., B. Sthm 1882, 92
— » —, Skolordningsförslaget av den 28 nov. 1778. Sthm 1880. Årsredogörelse.
Handlingar, Kungl. Vetenskapsakademiens.
Handlingar rörande jubelfesten i Uppsala 1793. Uppsala 1793.
Handlingar, Svenska akademiens.
Hedborn, Samuel, Åminnelsetal över Jacob Axelsson Lindblom i Sthms prästsällskap den 17 maj 1819. Sthm 1819.
Hollander, A. G., Svenska uppfostringsväsendets historia I. Uppsala 1883.
Journal för präster, utgiven av Jacob Lindblom. I årg. 1797, II årg. 1799.
Journal för allmänna upplysningen och sederna, utg. av G. A. Silfverstolpe, 1796.
Kahnis, K. Fr. A., Protestantismens inre utvecklingsgång, övers. Uppsala 1876—77.

Koppe, Benj., Lärobok i kristendom, övers. av C. P. Wiebe. Linköping 1792.
Kölmark, Per, Utkast till den allm. uppfostrans förbättring vid de lägre undervisningsverken i Sverige, 1794.
Lagerstedt, N. G. W., Svenska uppfostringsväsendets historia. Sthm 1903.
Lexikon, Svenskt Biografiskt.
Liedgren, Emil, J. O. Wallins ungdomsutveckling, i Kyrkoh. Årsskr. 1910.
Ljunggren, Gustav, Svenska vitterhetens hävder I—III. Lund 1873—81.
Läsning i ett och annat, utg. av G. A. Silfverstolpe. Sthm 1799.
Muncktell, Joh. Fredr., Wästerås stifts herdaminne I—III, 1843—46.
Nordlund, Karl, Översikt av de svenska gymnasiernas historia intill år 1820 med särskild hänsyn till linjedelningsproblemet. Sthm 1914. Årsredogörelse.
Nyblæus, Axel, Den filosofiska forskningen i Sverige I: 1, 2. Lund 1875, 79.
Rodhe, Edv., Jacob Axelsson Lindblom såsom biskop i Linköping. Lund 1905.
— » —, Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet I. Lund 1908.
Rosengren, Josef, Om Olof Wallquist såsom biskop och eforus. Wäxjö 1901. Årsredogörelse.
— » —, Några kyrkliga och pedagogiska reformtankar från slutet av 1700-talet (av Joh. Möller), i Kyrkoh. Årsskr. 1908.
Rosenmüller, Joh., Kristlig lärobok för ungdom, övers. av C. C. Lilljenwalld, 2:dra uppl. 1809.
Rosenstein, Nils von, Samlade skrifter I—III, 1838.
Samlingar, Ecclesiastique, utg. av Olof Wallquist, 1—8. Wäxjö, Sthm, Link. 1788—95.
Schaumann, Gustav, Religion und religiöse Erziehung bei Rousseau. Inaugural—Dissertation. Leipzig 1902.
Schubert, Fredr. Wilh., Sveriges kyrkoförfattning och läroverk, II. övers. av A. Z. Pettersson. Lund 1825.
Sjöberg, G., Striden mellan det gamla och det nya skolsystemet under förra hälften av detta århundrade. Sthm 1882. Årsredogörelse.
Sjöwall, Birger, Filantropinismen, en skolreform i slutet av förra århundradet, h. 3 i pedag. skrifter, utg. av Sveriges allm. folkskollärareförenings litteraturkommitté. Lund 1898.
Sprinchorn, C. K. S., Pedagogiska utskottet vid Lunds universitet 1804—19. Årsredogörelse. Lund 1899.
Stiftstidningar, Wästerås 1811.
Stockholmsposten 1778—1809.

Wahlfisk, Joh., Den kateketiska undervisningen i Sverige från reformationen intill 1811. Sthm 1889.
Wallquist, Olof, Utkast till en handbok över ecclesiastique befordringsmål, Wäxjö 1797, 2:dra uppl. Sthm 1811.
Westén, Aron, Svenska hovclereciets historia I—III, Örebro 1799—1814.
Westling, Gottfr., Huvuddragen av den svenska folkundervisningens historia. Sthm 1900.
— » — Om upplysningstidens svenska kyrka med särskild hänsyn till Linköpings stift. i Kyrkoh. Årsskr. 1916.
Wieselgren, Peter, Sveriges sköna litteratur IV. Sthm 1847—49.
Ziegler, Theobald, Pedagogikens historia. Översättn. och bearbetning av Bergquist och Kjederquist. Lund 1900.

INLEDNING.

Tanken på att sekularisera skolan, d. v. s. lösgöra den från förmynderskap under kyrkan, under vars hägn den vuxit upp och i vars tjänst den under århundraden stod, och låta den komma under en styrelse av därtill skickade lekmän samt förbereda även för andra banor än den prästerliga och den egentligen lärda — denna tanke är gammal i vår historia. Redan vår kyrkas nydanare Gustav Vasa önskade giva lekmännen ökad makt i skolärenden för att därigenom råda bot för den ensidighet i skolans utveckling, som ett enbart prästerligt inflytande måste föra med sig. Samma önskan hystes även av Johan III och Karl IX. Kyrkans makt över skolan stadgade sig dock alltmer. Ledande kyrkomän danade under reformationstidevarvet den lärda skolan i vårt land efter mönstret av utlandets humanistiska läroanstalter och arbetade för införande i skolan av den klassiska humanismen jämte den lutherska teologien, en kombination av vetenskaper, som i sekler bibehöll sig i våra lärdomsskolor. Uppsala möte 1593 gav i sin mån sanktion åt dessa strävanden, då de vid mötet mest inflytelserika voro klassiskt lärda män med en fast övertygelse om reformationens sanning.

Under Gustav II Adolfs regering gjorde sig en skarpare motsättning i åsikter gällande mellan konungen och kyrkans män och en därav härflytande långvarig kamp uppstod i fråga om kyrkans och skolans inbördes förhållande och ställning till staten. Konungen synes hava tillägnat sig den reformatoriska grundtanken om det världsliga vetandets principiella frigörelse från beroendet av kyrkan och teologien, under det att kyrkans le-

dande män ännu hyllade den från medeltiden ärvda uppfattningen om teologiens supremati över de profana vetenskaperna, varav följde såsom en nödvändig konsekvens en lärdomsskola med uppgift att vara en ancilla ecclesiæ, vilken borde stå under kyrkans ledning och tjäna dess syften. De äldsta gymnasierna, vilka under denna tid grundades i vårt land, buro även vittne om en sådan uppfattning. Mot en dylik åskådning, som även med kraft hävdades av kyrkans myndiga prelater med en biskop Johannes Rudbeckius i Wästerås i spetsen, måste konungens planer stranda.

Dessa planer inneburo som bekant att giva lekmännen medbestämmanderätt över både kyrkan och skolan. Dithän syftade Gustav II Adolfs plan på tillsättande av en generalinspektör för skolväsendet av lekmannastånd, som jämte biskopen skulle äga överinseendet över läroverken och bl. a. hålla årsexamina, utöva kontroll över lärarna, uppmuntra till fortsatta studier de lärjungar, vilkas naturanlag hänvisade dem därtill, men visa de övriga till praktiska yrken. Samma syfte hade konungen med planerna på inrättandet av ett consistorium generale av 6 klerikala och 6 lekmannaledamöter, vilket i egenskap av överstyrelse för skolorna skulle erhålla en vidsträckt befogenhet. I sina planer på lekmannastyre över kyrkan och skolan vid prästernas sida var Gustav Adolf »alltför långt före sin tid, som för dessa idéer varken var andligen mogen eller genom yttre förhållanden gynnsam».[1])

Gustav II Adolfs krav på skolans undervisning sträckte sig även vida utöver samtidens, enär denna i hans tanke icke ensidigt borde vara inriktad på utbildande av lärda och präster med förbiseende av civila, militära och borgerliga yrken. Han ville på skolans läroplan upptaga även profana vetenskaper i stor utsträckning, däribland de vid denna tid ringaktade naturvetenskaperna. Konungens önskemål i här berörda syfte äro dess märkligare, som det ännu dröjde inemot halvtannat århundrade, innan det på allvar ifrågasattes att intaga naturvetenskaperna i skolan. 1649 års skolordning bär emellertid vittnesbörd om dessa strävanden. Den framsynte pedagogen Amos Comenius († 1670), som i pedagogiskt avseende var realist, i religiöst pietist och synkretist, kom även att utöva inflytande på denna skolordning, då han tidvis vistades här i Sverige och inom svenskt område utarbetade flera av sina berömda läroböcker. Tack vare detta inflytande söker 1649 års skolordning motarbeta tidens benägenhet för dogmatism och ortodoxism, förordar empirisk-praktiska metoder för kunskapers inlärande samt tillgodoser på ett för sin tid oväntat sätt de reala och historiska vetenskaperna.

---

[1]) A. G. Hollander. Svenska undervisningsväsendets historia I, sid. 315.

En reaktion mot den tendens till pedagogisk realism och religiös tolerans, som kännetecknade 1649 års skolordning i jämförelse med samtida utländska, gjorde sig i någon mån gällande under den följande tiden. Karl XI:s regering betecknar å ena sidan en utveckling mot en skarpare utpräglad dogmatism och ortodoxism och ett strängt fasthållande vid de hävdvunna statskyrkliga formerna, varifrån inga avvikelser tåldes. Symbol- och bokstavstvånget skärptes genom förmyndareregeringens beslut av år 1663 att antaga hela konkordieboken till kyrklig bekännelseskrift. Kyrkan representerades även nu av kraftfulla biskopar, som hävdade den ortodoxa uppfattningen inför konungen, vilken obetingat böjde sig för kyrkans auktoritet. De strävanden efter kyrklig uniformitet, varom 1686 års kyrkolag och de nu antagna kyrkliga böckerna bära vittne, voro även ägnade att befästa kyrkans makt. Men å andra sidan gjorde sig med högre kulturell odling även ett nytt bildningsideal gällande, och därmed ändrades även åsikterna om undervisningens mål och medel. Härtill bidrogo jämte ett nyvaknande intresse för forntida svensk historia och litteratur samt inflytandet från en antiskolastisk filosofi (cartesianismen) även impulserna från den pietistiska rörelsen, vilken motarbetade dogmatismen och lade huvudvikten vid hjärtats daning till levande religiositet och det kristna livets praktiska uppgifter. Med pietismen gick den pedagogiska realismen hand i hand, då dem emellan förefinnas såväl ett yttre, historiskt som ett inre, ideellt samband.

Den nya skolordning, som utkom år 1693 och vars slutliga avfattande tillskrives biskop Hakvin Spegel i Linköping, gav uttryck åt de i viss mån ändrade kulturförhållandena. Denna skolordning »röjer onekligen en med den fortskridande odlingen överensstämmande avgjordare riktning åt det praktiska och reala, det historiska, religiösa och moraliska i enlighet med den kristna bildningens och samfundslivets anda och i samma mån ett tillbakadragande från den hedniskt klassiska verbalismen och den stela kyrkliga dogmatismen».[1]) Men ehuru 1693 års skolordning erkände statens behov även av adlig och borgerlig bildning samt civil ämbetsmannabildning, fann den likväl ingen utväg att tillgodose detta behov utan fasthöll vid den prästerliga utbildningen såsom skolans huvudsakliga ändamål. Såväl kyrkans som skolans angelägenheter samlades nu mer än förut i en envåldig regerings händer.

Med 1700-talet börjar något så väsentligen nytt i protestantismens historia, att forskare på detta område varit benägna att sätta gränsmärket till den nya tiden snarare vid detta århundrades början än vid år 1500. Den egentliga reformationens och ortodoxiens tid skulle enligt deras förmenande ha vida mera gemensamt med den medeltida trosuppfattningen och världsåskådningen än med tiden efter år 1700 och på grund därav böra betraktas såsom en fortsättning av medeltiden eller på sin höjd såsom en övergångstid till den följande tiden, då reformationens idéer tränga igenom och den s. k. nyprotestantismen tager sin början. Det allmänna kulturlivet, som ända till omkring år 1700 rört sig inom de snävt tilltagna kyrkliga råmärkena, flyttas nu utöver dessa. En från det statskyrkliga tvånget frigjord kultur börjar utveckla sig, och därmed erhåller kulturlivet ett ändamål i sig självt och får en självständig betydelse.

Även i vårt land förmärkes under 1700-talet en kulturlivets tendens till frigörelse från förmynderskap under kyrkan, vilken nu ej längre representeras av maktmedvetna prelater i 1600-talets stil. Denna frigörelse gör sig dock mindre märk-

---

[1]) A. G. Hollander. a. a.. sid. 434.

bar i 1724 års skolordning, vilken liksom sina föregångare talar om skolorna i sådana ord, som vore dessa anstalter till endast för utbildande av präster, ehuru den även visar något tillmötesgående mot nyare strävanden. I den mån impulserna från de stora europeiska kulturländerna gjorde sig gällande hos oss, blev resultatet även här ett undergrävande av kyrkans auktoritet. Det kritiska tänkandet, som vaknat i samma mån de hittills obeaktade naturvetenskaperna blivit föremål för de lärdas intresse jämte teologien och de klassiska språken, vann insteg i vårt land i synnerhet genom den engelske filosofen och pedagogen John Lockes empirism. Denna åskådning erkände ingen annan verklighet än den, som kan förmedlas genom de yttre sinnena (sensualism), fattade Gud såsom den yttersta orsaken till allt men förnekade hans inneboende i världen och möjligheten av hans ingripande i världens gång (deism). Lockeanismen blev bestämmande för tänkesättet hos många bildade i vårt land under Gustav III:s tid.

Än mera kritisk mot kyrkans tro och bekännelse var upplysningsfilosofien, vilken med utgångspunkt i Lockes empirism från Frankrike spred sig över hela vår världsdel och blev den tongivande riktningen såväl i religion som i samhällslära under 1700-talets senare hälft. Denna filosofi, som på ett snillrikt sätt förfäktades av Frankrikes dåvarande stora författare (Fr. M. Voltaire, J. J. Rousseau och de s. k. encyklopedisterna) och tack vare detta lands förvända samfundsförhållanden fick ett gynnsamt mottagande därstädes, satte det sunda förnuftet till domare över allt. Med förnuftets tillhjälp skulle de talrika villfarelser och fördomar, vari den kristna religionen och kyrkan hittills hållit människorna fångna, utrotas och ett ojämförligt klarare ljus än tillförne inbryta över världen. Om också icke alla dessa upplysningsfilosofer gingo lika långt i förnekelse och smädelse av de kristna trossanningarna, voro de dock avgjorda motståndare till all positiv kristendom och hyllade liksom Locke en deistisk uppfattning. Liksom denne satte de ej heller det högsta goda i personligt samliv med ett högsta väsen eller salighet utan i lycksalighet i denna världen, till vars ernående ädelmod och välgörenhet voro av nöden.

Under påverkan av upplysningsfilosofien uppstod även en ny teologi, vilken vann talrika anhängare jämväl i vårt land. I Tyskland hade Chr. von Wolff under 1700-talets förra hälft framställt en populär filosofi, som röjde omisskännelig likhet med upplysningen. Därigenom underlättades i detta land spridningen av den från Frankrike inträngande, mot det bestående i såväl staten som kyrkan riktade filosofien, vilken även utövade ett starkt inflytande på den samtida tyska teologien. På grund härav fördes ett flertal tyska teologer, en Semler, Reimarus m. fl., till att förneka flera av de hävdvunna kristna trossatserna och frånkänna bibeln dess auktoritet såsom religiös sanningskälla. Såsom kristna sanningar erkändes av denna teologi endast sådana, som kunde fattas med förnuftet, såsom livets mål sattes lycksalighet, vilken kunde vinnas genom ett dygdigt liv. I vårt land vann den nya teologiska åskådningen från mitten av 1700-talet insteg hos många bildade och räknade bland sina anhängare även flera av kyrkans framskjutna män. Denna riktning gick härstädes under namn av *neologi*. Denna kristendomsuppfattning gjorde sålunda gemensam sak med upplysningsfilosofien i att upphöja det mänskliga förnuftet till utslagsgivande domare i andliga ting med förnekande av den bibliska uppenbarelsen såsom religiös sanningskälla och såg i Kristus endast en lärare och ett sedligt föredöme, genom vilkens efterföljelse varje människa i egen kraft kunde vinna det högsta goda eller lycksalighet, vilken sattes som all religions högsta mål.

Under den tid, då neologien och därmed besläktade åskådningar, såsom upplysningsfilosofi, filantropinism m. fl. voro de tongivande i vårt land, voro kyrkans makt och anseende i sjunkande. Ett uttryck för kyrkans försvagade ställning var det av de maktägande gjorda försöket att skilja skolan från kyrkans ledning och ställa den under inseende av en central överstyrelse av huvudsakligen lekmän.

I. Kanslärsgillets stiftelse, instruktion och förberedande åtgärder för skolordningsarbetet.

Då det gamla kanslikollegium år 1801 upplöstes, överlämnades alla de ärenden rörande akademier och läroverk, som detta kollegium jämte mycket annat haft om händer, till ett särskilt ämbetsverk för undervisningsfrågor, det s. k. *kanslärsgillet*. Det nya ämbetsverket skulle erhålla överinseendet och ledningen av hela rikets undervisningsväsen. Detta skedde »till erhållande av ett fullkomligt sammanhang i hela uppfostringsverket och till avhjälpande av de brister, som i detta angelägna verk sig visa samt av en delad tillsyn däröver kunna härflyta».[1])

Det nya ämbetsverket var alltså ämnat att bli en central styrelse för hela rikets undervisningsväsen, från akademierna och gymnasierna ned till de lägsta skolorna, de vid denna tid fåtaliga sockenskolorna på landet.[2]) Medlemmar voro till en

[1]) Ur Kungl. brevet om kanslärsgillets stiftelse av den 17 febr. 1801.

[2]) Man får ofta se kanslärsgillet kallat läroverkens *egen* styrelse, så i C. U. Broocmans bekanta »Magasin för föräldrar och lärare» 1, h. 1, sid. 59, Stockholm 1810, och efter honom i nyare arbeten. Denna benämning är för trång så till vida, som gillet hade att handlägga ärenden även rörande akademierna och skolväsendet i det hela. Broocman kan dock med större rätt än nyare författare kalla gillet läroverkens egen styrelse, då man på den tiden under namnet läroverk även inbegrep akademierna, som kallades de »högre verken» till skillnad från de »lägre verken» eller de egentliga läroverken, trivialskola och gymnasium.

början endast kanslärerna vid tre av rikets akademier, med anledning varav det nya ämbetsverket erhöll namnet kanslärsgillet.[1]) Dessa tre voro riksdrotsen greve Carl Axel Wachtmeister, kanslär för Lunds akademi, som förordnades till ordförande i det nya ämbetsverket, riksmarskalken greve Axel von Fersen, kanslär för akademien i Uppsala, samt överstemarskalken greve Carl Adam Wachtmeister för Åbo akademi. Som sekreterare tjänstgjorde från första sammanträdet i maj 1801 därtill förordnade förste expeditionssekreteraren vid inrikes civila expeditionen, kanslirådet Carl Gustav Kökeritz, »en man av renaste nit för läroverkets bästa» (Broocman). Dessa män fingo i uppdrag att utarbeta ett förslag till instruktion för det nya ämbetsverket, ett förslag, som K. Maj:t fann »fulleligen svara till det därmed avsedda ändamål» och stadfäste som instruktion för kanslärsgillet den 27 okt. 1801.

En kunglig skrivelse av samma dag som instruktionen förordnade nya medlemmar i gillet. Utom de här ovan nämnde trenne kanslärerna tillkommo nu även kanslärn för akademin i Greifswald, vid denna tid ännu hörande till Sverige, ärkebiskopen Uno von Troil, dåvarande kansliråden Gudmund Jöran Adlerbeth och frih. Schering Rosenhane samt överhovpredikanten, sed. biskopen Magnus Lehnberg. De trenne sistnämnda skulle enligt samma skrivelse utgöra ett *arbetsutskott* med uppgift att förbereda frågorna. I detta utskott ägde sekreteraren i gillet säte, men ej stämma, och kanslärerna och ärkebiskopen hade rätt att efter önskan deltaga i dess förhandlingar. Till notarie i gillet utsågs protonotarien Joel Jacob Petrejus.

Adlerbeth, som hyste ett vid denna tid hos ledande män sällsynt intresse för folkets undervisning och även (aug. 1807) grundade en skola för folkets barn i sin födelseförsamling Svartorp (Jönköpings län), var lika intresserad jämväl för den högre undervisningen. En av hans minnestecknare säger om honom med tanke på hans arbete i gillet, att »hans ledamotskap av kanslärsgillet kunde knappast anses medföra ämbetsåliggan-

[1]) Akademierna i Sverige voro vid denna tid fyra, nämligen Uppsala, Lund, Åbo och Greifswald.

den».[1]) Detta yttrande äger sin riktighet med hänsyn därtill, att medlemskap av gillet var ett förtroendeuppdrag, vartill konungens ynnest kallat honom och vilket hans egna förtjänster berättigade honom att erhålla. Den honom anförtrodda uppgiften som ledamot av gillet tog han dock med det allvar ett ämbetsuppdrag kräver och kände djupt det därmed förenade ansvaret. De åligganden den krävde utförde han på ett sätt, som länder honom till heder, och har därigenom för alltid inskrivit sitt namn i vår skolhistoria. Mer än någon av de övriga medlemmarna i gillet offrade han tid på att sätta sig in i alla till skolväsendet hörande frågor och inlämnade till protokollet grundliga och sakrika inlägg i snart sagt varje fråga av vikt. I utskottet blev han från början den ledande mannen, vilkens tankar och utlåtanden alltid vunno ett välförtjänt beaktande och mestadels även blevo bestämmande för besluten. Honom förutan torde 1807 års skolordning synbarligen blivit annorlunda än den blev. Adlerbeths ställning till sin tids religiösa och filosofiska frågor skall i det följande bli föremål för utredning.

Ordförande i utskottet blev Lehnberg. Om honom säger en minnestalare, att han efter vistelsen vid akademin »helgat flera år åt det vördnadsvärda, men ofta otacksamma kall att bilda och förädla den uppväxande ungdomen».[2]) Yttrandet syftar på Lehnbergs syssla såsom informator, vartill hans fattigdom drivit honom. Denna syssla synes dock icke ha givit honom något större intresse för frågor rörande uppfostran och undervisning. Lehnberg var jämte ärkebiskopen, som sällan hade tillfälle att personligen taga del i gillets arbete, kyrkans ende representant i kanslärsgillet, som i övrigt bestod uteslutande av lekmän. Så framstående målsman för sin tids kyrka och den då härskande neologien Lehnberg än var, »en man», säger Adlerbeth, »lika högaktad för snille och en sällsynt vältalighet som för sina seder och sitt moraliska värde»,[3]) synes

[1]) Elof Tegnér, Minnesteckning över Adlerbeth i dennes »Historiska anteckningar», sid. XX.
[2]) C. G. Cassel, Minnestal över Lehnberg i Östgöta gille, sid. 11.
[3]) J. Adlerbeth, Historiska anteckningar II, sid. 284.

han dock icke ha varit rätte mannen att i gillet föra kyrkans talan inför hennes dotter, skolan. Anmärkningsvärt ofta anmälde han sig vara av sjukdom hindrad att vara närvarande vid sessionerna, och även då han var tillstädes, tog han så gott som ingen del i överläggningen. Om Lehnbergs ställning till skolan och därmed sammanhängande frågor får man ingen kännedom av hans verksamhet inom kanslärsgillet.

Frih. Schering Rosenhane, känd som en flitig historisk författare och samlare, hade vid sin kallelse till medlem av kanslärsgillet en lång och hedrande ämbetsmannabana bakom sig, varunder han gjort sig förtjänt av sin konungs synnerliga förtroende. Adlerbeth, som var hans vän och meningsfrände, höll aminnelsetalet över honom i Kungl. vetenskapsakademien och yttrade därvid om hans verksamhet i gillet, att han vid överläggningarna i frågor om skolväsendet ådagalade »en grundad varsamhet att ej onödigtvis och på osäkra skäl förändra gamla inrättningar och en lika rättvisa att ej förkasta nya förslag, då deras nytta var uppenbar. Hans tänkesätt yttrades alltid med den öppenhjärtlighet, som har sanningen till sitt enda föremål och söker den utan omväg».[1] Något större intresse för sin uppgift som medlem i gillet lade han dock icke i dagen att döma av de sparsamma inläggen från hans hand i gillets protokoll. Kanske saknade han även tid att ägna sig åt denna uppgift så, som han önskat. I sina religiösa tänkesätt var han liksom Adlerbeth och Lehnberg starkt påverkad av neologien och gillade försöken att göra denna åskådning känd i vårt land.

Regeringens avsikt med gillets inrättande var uppenbart att bringa hela undervisningsväsendet under central ledning och därigenom söka råda bot för bristerna däri, vilka vid denna tid fått en sådan omfattning, att en författare kan tala om en långt driven anarki vid våra läroverk mot slutet av 1700-talet.[2] Att skolorna vid denna tid ej höllo måttet, därom synes man

---

[1]) J. Adlerbeth. Åminnelsetal över Sch. Rosenhane, hållet i Kungl. vetenskapsakademien den 21 juni 1815.

[2]) J. A. Hallgren. Det svenska allm. läroverkets historia, sid. 81.

från skilda håll ha varit ense.[1]) Åsikterna divergerade dock betydligt i fråga om de djupast liggande orsakerna till förfallet och därmed ock om rätta botemedlet mot det onda.

Då missförhållandena i en institution bliva alltför i ögonen fallande, ligger det närmast till hands att söka felet hos dem, som ha ledningen därav om händer. Så skedde ock här, i det biskop och konsistorium såsom vid denna tid närmast ansvariga för läroverken var i sitt stift fingo skulden för att skolorna lågo i lägervall. Onekligen voro dessa skolmyndigheter ej heller utan sin dryga del i det allmänna förfallet. i den mån ett verkligt förfall var för handen. Mångenstädes togo de sig alltför fria händer mot gällande lag och förordning. Den såsom politiker kände, för skolan intresserade lektorn, sedermera (1805—1812) biskopen i Härnösand Carl Gustav Nordin, vilkens huvudsyfte enligt Geijer var att bibehålla både skolan och kyrkan i det skick de erhållit med och efter reformationen,[2]) trodde, att läroverken skulle varit i gott skick, om blott lagar och författningar blivit följda. Så var emellertid ej fallet, konstaterar han. Verkliga orsaken till missförhållandena såg han därför ej i konstitutioner och skolordningar — han kallar den gällande 1724 års lag för ett mönster av sådant slags lagverk — utan »hellre i övriga sakernas ställning, i bristande kunskaper hos efori och i en självtagen frihet att ändra och kränka författningarna efter felaktiga begrepp och egen bekvämlighet.»[3])

Liknande åsikter om skolan hystes av Nordins politiske motståndare, den kraftfulle biskopen Olof Wallquist i Wäxjö (1787—1800). Denne hade en mycket hög tanke om den undervisning, som gavs under äldre tider vid svenska lärosäten. Man borde enligt hans förmenande vid varje

---

[1]) K. Nordlund. Översikt av de svenska gymnasiernas historia intill år 1820 med särskild hänsyn till linjedelningsproblemet. sid. 45 o. f.

[2]) G. Ljunggren. Svenska vitterhetens hävder III. sid. 117.

[3]) C. G. Nordin. Betänkande över uppfostringsverket. avgivet den 5 juli 1785. Betänkandet är tryckt hos H. Hernlund. Skolordningsförslaget av den 28 nov. 1778. Bil. II.

försök att reformera skolan först kritiskt genomga äldre skolordningar, från dem upphämta och på närvarande tid tillämpa därtill passande föreskrifter. En önskad rättelse i skolväsendet trodde han kunna åstadkommas i första hand genom den då gällande 1724 års skolordnings efterlevnad. Sådan var den erfarenhet han vunnit från sitt stift, vilken delades av flera erfarna skolmän inom stiftet. »Jag håller», skriver han, »den gamla skolinrättningen för god och bättre än de förbättringar jag hört omtalas. När man följer en saks natur, så finner man nyttan. Att uppoffra den för prydnader, kommer mig före att sköta kläderna och icke kroppen ... I den författningen (1724 års stadga) ligger riktig och full grund till allt det goda, som i skolor och gymnasier kan skaffas och bör begäras». Wallquist befarade, att man vid ropet om ändring och förbättring på skolväsendets område mindre tog hänsyn till vad samhället verkligen behövde än vad en modern tidsanda trodde sig böra kräva. Det senare som något osäkert och ombytligt borde få stå tillbaka för det förra som något beständigt.[1])

Det stora flertalet av prästerna hade säkerligen samma syn på skolfrågan som de här nämnde ledande kyrkomännen. Wieselgren kallar dock skolordningen av år 1724 för en »klen» sådan.[2]) Prästeståndets mera allmänna uppfattning om denna skolordning kom till uttryck vid jubelfesten år 1793 i Uppsala. Mötet uttalade som sin uppfattning, att de i den gamla skolan danade och därifrån utgångna ämbetsmännen och lärda hade åstadkommit »det gagn, som vederbort, och uppehållit detta landets litterära anseende åtminstone i jämvikt mot andra rikens», med anledning varav de vid mötet samlade prästerna icke ansågo sig böra föreslå någon huvudsaklig förändring vid rikets läroanstalter.[3]) Utan tvivel funnos många lekmän, i synnerhet bland de mest bildade och inflytelserika, som voro av samma tanke i skolfrågan som flertalet präster. Vi nämna i

[1]) O. Wallquist. Ecclesiastique samlingar. ur företalet till IV flocken.
[2]) P. Wieselgren. Sveriges sköna litteratur III: 1, sid. 267.
[3]) Handlingar vid jubelfesten i Uppsala 1793, sid. 189.

detta sammanhang konung Gustav IV Adolfs f. d. guvernör, den varmhjärtade filosofen Nils von Rosenstein, som ansåg den ofta hörda klagan över skolor och gymnasier mindre grundad.[1])

Å andra sidan funnos många, som sågo själva roten till det onda ligga i denna gamla skolordning och hela det system eller snarare brist på system, som genom den sanktionerats såsom ett arv från äldre tider, vilket gjorde det omöjligt för vederbörande att få någon överblick över och kännedom om tillståndet i det hela. Till dessa hörde bl. a. en dåtida känd skolman och författare, lektorn i förnuftslära och sedelära i Karlstad Per Kölmark, en av neologiens anhängare i vårt land. Skolorna voro i hans tanke så litet svarande mot tidens krav, att de flesta medborgare icke voro betjänta med att sända barnen dit, enär de där icke fingo lära de språk och vetenskaper, som de för sin framtid nödvändigt behövde känna. Kölmark trodde sig veta, att den privata undervisningen i hemmen av informatorer eller i s. k. pensioner, om ock behäftad med många brister, likväl föredrogs den publika i statens skolor som ännu sämre, vilket tydde på misstroende och förakt från allmänhetens sida mot de allmänna uppfostringsanstalterna.[2])

En annan, synbarligen väl underrättad, ehuru anonym författare från denna tid framhöll vissa ålderdomliga, i skolorna ännu bevarade sedvänjor såsom i hans tanke en av de främsta orsakerna till att den privata informationen i hemmen valdes framför den publika, vilken på grund av dessa i mångas ögon föraktliga sedvänjor helst undveks (jfr. nedan sid. 172). Härtill kom ock enligt samme förf., att föräldrar ansågo sig bundna i sin som naturlig betraktade rätt att fritt få bestämma över barnens uppfostran, så länge lagen icke medgav dem rätt att med skolans lärare och myndigheter överenskomma om de ämnen, vari de framför allt önskade se dem undervisade.[3])

[1]) N. von Rosenstein, Samlade skrifter III, sid. 43.
[2]) P. Kölmark. Utkast till allm. uppfostrans förbättring vid de lägre undervisningsverken, sid. 38.
[3]) J. Rosengren. Reformtankar från slutet av 1700-talet, i Kyrkoh. Årsskr. 1908, sid. 229.

Faktiskt fick också en stor del av landets ämbets- och tjänstemän ännu mot slutet av 1700-talet icke sin fostran och undervisning i statens skolor, vilka nu som fordom mestadels besöktes av fattig mans barn.[1])

Denna omständighet visar tydligt nog, vad allmänheten, i synnerhet den bildade, tänkte om den offentliga skolan. Misstroende kunde spåras i alla samhällslager, vilket yttrade sig däri, att allmänheten »i tid och otid överhopade läroverken med förebråelser».[2]) Den nu rådande kallsinnigheten i religiösa frågor, som följde neologien i spåren, därav alstrad sedeslöshet och lättsinne i allmänna livet, okunnigheten och råheten, håglösheten för strävsamt och grundligt arbete, som kännetecknade tiden — allt sådant beskärmade man sig över och skolan blev jämte kyrkan syndabocken. Lärarna vid skolor och gymnasier stämplades som oskickliga och metoden som undermålig.[3]) Även en skolman som förut nämnde Kölmark säger, att i den mån klagomålen över »tidevarvets fördärvade seder, smak för det ytliga och ledsnad vid arbete och grundlighet» voro befogade, rätta orsaken till allt detta var att söka i den allmänna uppfostran och skolornas otidsenliga skick.[4])

Givetvis skulle ett sådant tillstånd i skolan, som kunde ge anledning till så mycket klander, även väcka till liv ett förut icke sport intresse för densamma och försök att genom reformer förbättra och rätta de svåraste missförhållandena. Rousseaus och filantropinisternas pedagogiska idéer hade nyligen blivit kända i vårt land och av många mottagits med hänförelse såsom innebärande idealet i uppfostringsväg.[5]) Dessa idéer erhöllo ett organ i den av skalden J. H. Kellgren redigerade tidningen *Stockholmsposten*, vilken på det allmänna tänkesättet i vårt land utövade ett inflytande, jämförligt med Voltaires och övriga upplysningsfilosofers skrifter i Frankrike.[1]) Ofta synliga insändare i denna tidning vittnade om ett nu alltmer vaknande intresse för aktuella spörsmål på skilda områden och åsikterna bröto sig skarpt mot varandra, ej minst i frågor av pedagogisk och religiös art, i vilket sistnämnda hänseende tidningen gjorde sig till tolk för en deistisk uppfattning.

---

[1]) J. A. Hallgren, a. a., sid. 81.

[2]) C. G. Nordin. Betänkande över uppfostringsverket av d. 5 juli 1785.

[3]) G. A. Silfverstolpe. Betänkande över skolväsendet av den 27 mars 1802. Silfverstolpes betänkande finnes i gillets arkiv bland »Avhandlingar» rörande uppfostringsväsendet.

[4]) Kölmark, Utkast etc., sid. 23.

[5]) B. Rud. Hall. Svenska och utländska pedagogikens historia, sid. 61 f.

Regeringens åtgärd till inrättande av en central styrelse för skolväsendet bör rätteligen tolkas som ett försök från dess sida att gå den allmänna önskan till mötes. Visst är, att gillets tillkomst hälsades av allmänheten med tillfredsställelse och med förhoppningar om något bättre än det närvarande, ja, sådana funnos, som i sin hänförelse för de nya idéerna hoppades, att med ett tillämpande av dem det onda snart skulle ryckas upp med roten. »Vore ej missbruk, vore ej felaktigheter och brister vid läroverken redan givna», skriver till kanslärsgillet en så hängiven vän av den gamla klassiska skolan som latinaren professor Joh. Lundblad i Lund, »behövdes ingen rättelse. Det är med kännedom om dessa och under övertygelsen om deras tillvaro, som konungen upprättat ett gille, vars föremål är att genom förslag av nödiga författningar med ofullkomligheternas avhjälpande befordra läroverken till det skick, som svarar mot deras bestämmelse.»[2])

Inrättandet av ett nytt ämbetsverk med handläggning av enbart undervisningen rörande frågor var således efter allt att döma en väl motiverad åtgärd. Avsikten var synbarligen att söka komma till något resultat i det arbete på skolornas förbättring, som i själva verket redan pågått under mer än ett halvt sekel. Gillet skulle söka bringa skolorna i det skick, att de motsvarade det med dem avsedda ändamålet, så att allmänheten måtte »återföras till det förtroende för allmänna uppfostringsverket, som ... därav förväntade lyckliga följder

---

[1]) Axel Nyblæus. Den filosofiska forskningen i Sverige I: 1, sid. 127.

[2]) Joh. Lundblad. Memorial till kanslärsgillet (utan datum). I »Avhandlingar» rör. allm. undervisningen.

oemotsägligen förtjäna».[1]) Med anledning härav skulle det
enligt instruktionen i första hand åligga gillet att taga den
gamla skolordningen av den 4 febr. år 1724, som nu varit gäl-
lande i nära 80 år, jämte ett år 1760 till dess förbättring ut-
givet förslag till ny stadga »under nogaste granskning ...
samt ... utarbeta och till K. Maj:ts nådiga godkännande i
underdånighet uppgiva förnyat projekt till en efter nu varande
tids behov avpassad allmän skolordning».[1]) Härvid borde till-
ses, att undervisningen avpassades efter de särskilda skolornas
art och att gränserna mellan högre och lägre läroanstalter dro-
gos tydligare än hittills, så att de högre anstalterna befriades
från uppgifter, som voro avsedda enbart för de lägre.

Gillet hade enligt instruktionen i andra hand sig ålagt att
utarbeta ett på svenska språket avfattat förslag till stadga för
trenne av rikets akademier (utom den i Greifswald). Denna
nya akademiska stadga borde stå i det samband med skolord-
ningen, att båda dessa författningar gemensamt kunde bidraga
till vinnande av det med undervisningsväsendet i det hela åsyf-
tade ändamålet. Akademierna hade hittills haft särskilda sta-
tuter, ännu blott handskrivna och avfattade på latin.[2]) Deras
organisation fann Stockholmsposten allt annat än ändamåls-
enlig och ofta uttalades önskemål om deras förbättrande.[3]) I
vad mån gillet delade tidningens uppfattning, äro vi icke i till-
fälle att konstatera. De av gillet väntade nya akademiska kon-
stitutionerna blevo nämligen aldrig verklighet.

Då gillet sålunda icke kom att utföra sin uppgift rörande
nya statuter för akademierna, blev den huvudsakliga delen av
dess arbete förbehållen åt de allmänna läroverken, d. v. s.
trivialskolor och gymnasier. Över dessa hade gillet enligt in-
struktionen en vidsträckt befogenhet. Även enskilda läroan-
stalter (pensioner) hade det att i någon mån övervaka. Nödiga

[1]) Ur instruktionen för kanslärsgillet, given Drottningholm den
27 okt. 1801.

[2]) Jfr. Fr. W. Schubert, Sveriges kyrkoförfattning och läroverk
II, sid. 353 o. f. Akademien i Åbo hade dock samma privilegier och
statuter som den i Uppsala.

[3]) G. Ljunggren. a. a. I. sid. 120 f.

upplysningar kunde gillet infordra genom myndigheterna, kon-
sistorier och länsstyrelser, från vilka det kunde begära berät-
telser om publika och enskilda skolors tillstånd, men det kunde
även erhålla råd och upplysningar av kunniga och för under-
visningen intresserade män, bland vilka det ägde kalla och an-
taga korrespondenter.[1]) Det skulle sörja för skolornas bästa
genom att tillse, att »den säkraste urskillning av de mest skick-
liga lärare må vid skolsysslors tillsättande i görligaste måtto
vinnas», att läroverken försågos med goda och enahanda läro-
böcker samt att vissa stipendier kommo att utdelas åt därtill
förtjänte. Det kunde ske, att vederbörande skolmyndigheter
övade mannamån vid bortgivande av vitsord och testimonier.
I så fall ägde gillet att ifrån det undervisningsverk, varifrån ett
så beskaffat vitsord blivit utfärdat, infordra förklaring samt
vidtaga anstalter till att förhindra ett återupprepande av det
skedda. Den ännu i synnerhet bland de förmögnare klasserna
och adeln brukliga privata undervisningen i hemmen genom
informatorer skulle av gillet kontrolleras. Det ägde rätt att upp-
taga klagomål om åsidosatta skyldigheter i ämbetet, med an-
ledning därav föranstalta om undersökning och rätta faktiska
missförhållanden samt i händelse av dröjsmål över utsatt tid
med inlämnande av äskade upplysningar döma de försumlige
till böter från 5 till 30 riksd:r. Gillet skulle kort sagt tillse, att

[1]) Redan år 1802 inkallade gillet sålunda till korrespondenter riks-
historiografen, kanslirådet Anders Schönberg, professor skytteanus Ja-
cob Fredr. Neikter, professorn, sedermera biskopen i Strängnäs J. A.
Tingstadius, eloquentiæ prof. i Åbo, tit. kanslirådet Henrik Gabriel
Porthan, professorn i Lund Joh. Lundblad samt akademisekreteraren
därstädes O. C. Wåhlin. Med undantag av Neikter och Porthan, som
kort därefter avledo (den förre år 1803, den senare år 1804), voro alla
dessa flitiga medarbetare i gillet. I synnerhet var Wåhlin in-
tresserad av undervisningsväsendet och inlämnade därom många för-
slag och memorial till gillet. Längre fram kallades även dom-
prosten i Wäxiö Håkan Sjögren till korrespondent. Den bekante kon-
rektorn vid tyska skolan i Stockholm Carl Ulrik Broocman, en av sko-
lans främste målsmän i Sverige vid sekelskiftet, blev (år 1807) antagen
till e. o. kanslist vid kanslärsgillet, en åtgärd, som motiverades därmed,
att gillet ägde »i de om skolverken i riket inkomne uppgifter tillräck-
liga ämnen för hans nyttiga sysselsättande».

skolväsendet försattes i tillfredsställande skick efter tidens krav, så att »varken för de lärande tiden fruktlöst bortgår och ej heller de lärare, som befinnas i rättskaffens nit och bemödande sig utmärka, maga därvid sakna det avseende till belöning, vartill deras skicklighet och flit dem berättiga».[1]) Med hänsyn till sina många och viktiga uppgifter rörande det publika skolväsendet blev gillet faktiskt enligt instruktionen ett slags överstyrelse för de allmänna läroverken i vårt land. Domkapitlen blevo alltså såsom skolstyrelser i viss mån underordnade gillet, i vilket lekmannaelementet var övervägande.

Gillets utskott, som vid det första med samtliga medlemmar hållna sammanträdet den 21 november 1801 fått i uppdrag att förbereda alla frågor rörande den nya skolordningen och kallelsen av korrespondenter, började sin verksamhet i detta syfte med att infordra berättelser från konsistorier och länsstyrelser om läroverkens tillstånd. Detta skedde vad de förra angår genom skrivelser till alla konsistorier av den 28 dec. 1801. Men då berättelserna icke kommo, så snart önskat var — flera av dem anlände först inemot ett par års tid —, vidtog gillet under tiden viktiga åtgärder till skolornas utveckling i god riktning. Man gick nämligen i författning om erhållande av dugliga lärare genom att föranstalta om föreläsningar i pedagogik vid universiteten och fordran på examen i pedagogik och didaktik av blivande lärare, vilket påyrkats av gillets intresserade och vakne korrespondent i Lund, akademisekreteraren O. C. Wåhlin, i en till gillet insänd skrivelse av den 28 april 1802. Det ingår ej i planen för detta arbete att redogöra för gillets åtgärder i här berörda avseende, vilka annorstädes finnas utförligt beskrivna.[2]) Här må det blott nämnas, att alla, som ville åtaga sig offentlig eller enskild undervisning, tack vare gillets försorg genom en kungl. kungörelse förpliktades att »offentligen vid

[1]) Ur instruktionen för gillet.

[2]) C. K. S. Sprinchorn. Pedagogiska utskottet vid Lunds universitet 1804—1819. Årsredogörelse. Lund 1899. Se även Brocmans »Magasin» I. h. 1 sid. 61 o. f. samt N. G. W. Lagerstedt. Svenska uppfostringsväsendets historia. sid. 36 o. f.

anställande examina ådagalägga dels sin i pedagogik och didaktik vunna förkovran, dels sina framsteg i de elementarvetenskaper, som för en lärare eller informator äro nödvändiga.»[1])

Gillet vidtog tidigt även en annan åtgärd i syfte att pröva vissa lärares kompetens, om också icke av samma betydelse som här ovan nämnda. Gällande lag föreskrev, att sökande till kollegat vid trivial(katedral)skolor skulle undergå »ett ordentligt förhör i consistorio», innan de antogos till tjänst.[2]) Förhöret avsåg synbarligen att utröna, huruvida de sökande ägde för tjänstens bestridande nödiga kunskaper. Bestämmelsen i fråga var ock befogad i en tid, då domkapitlen ofta nödgades till kolleger antaga personer utan annan kompetens än studentexamen. Wallquist omtalar, att man ännu mot slutet av 1700-talet på ett ställe (Härnösand) av brist på sökande måst låta ett kollegat länge stå vakant för att slutligen låta det skötas av en gymnasist.[3]) Numera hade dock förhållandena ändrat sig till det bättre. Vid tiden omkring år 1800 söktes kollegat ofta av magistrar. Att tvinga dessa till förhör inför konsistorium ansågs av många innebära ett starkt misstroende mot akademiernas filosofiska fakulteter. Redan i 1760 års projekt till ny skolordning hade med hänsyn härtill yrkats, att graduerade borde befrias från det stadgade förhöret.[4]) Härtill kom även, att dessa »vid den s. k. examen rigorosum enligt akademiska konstitutionerna avlägga ed på att in philosophicis aldrig mera låta sig examineras».[5]) I präst- och pastoralexamina voro de fritagna från det förhör i humaniora, som examinanderna i övrigt måste underkasta sig, och man ansåg det därför billigt att låta dem slippa förhöret även vid ansökningar till kollegat vid skolorna. Faktiskt hade ock bestämmelsen om förhör inför konsistorierna icke någonstädes på länge blivit följd, ej ens i fråga om ogradue-

[1]) Kungl. kungörelsen av den 15 mars 1803.

[2]) S. O. 1724, Kap. I § 6.

[3]) O. Wallquist, Handbok över ecklesiastika befordringsmål, sid. 464.

[4]) Skolordningsförslaget 1760, Kap. I § 7.

[5]) Linköpings konsistorii betänkande till kanslärsgillet av den 18 mars 1803. Jfr. Schubert a. a. II, sid. 331. Den s. k. examen rigorosum togs inför alla fil. fakultetens professorer.

rade, vilket också i sin mån visar den rådande friheten mot lag och förordning.

Gillets utskott ansåg sig emellertid böra återuppliva den gamla stadgan i denna punkt. Vid dess sammanträde den 1 dec. 1802 föreslog därvid närvarande ärkebiskop Uno von Troil — sannolikt den enda gången, han deltog i gillets sammanträden — att gillet skulle inför samtliga konsistorier framhålla nödvändigheten därav, att stadgan i detta stycke blev följd. Beslut fattades ock i enlighet härmed och skrivelser därom avsändes kort därefter till konsistorierna, ovisst med vad resultat. Ej långt därefter uttalade nämligen Linköpings konsistorium i sitt betänkande (mars 1803), att det i lag föreskrivna förhöret borde äga rum endast vid ansökningar av ograduerade — man var numera i detta stift sällan hänvisad endast till sådana vid tillsättande av kollegat —, medan magistrar av ovan anförda skäl borde befrias därifrån. I skolordningen av år 1807 talas ej heller om något förhör inför konsistoriet. Enligt denna skulle kolleger, som borde hava avlagt en väl vitsordad magistergrad, vid antagandet undergå samma prov som sökande till lektorat och rektorat med undantag av disputation.[1])

Även för skolornas förseende med tjänligare läroböcker vidtog gillet snart nog förberedande anstalter. Bristen på dylika var stor, om också icke lika kännbar i alla ämnen. »I teoretisk filosofi, fysik och vältalighet har man så gott som ingen handledning. I teologien är det föga bättre ställt.»[2]) I de discipliner, där inga eller så gott som odugliga läroböcker funnos, måste man hjälpligen reda sig med efter diktamen skrivna anteckningar.[3]) Gällande skolordning föreskrev bestämda

---

[1]) S. O. 1807, Kap. I, § 3 mom. 6.

[2]) Stockholmsposten 1781, n:o 261.

[3]) Att diktera ett visst pensum till ordagrant uppteeknande och inlärande torde ha varit brukligt vid gymnasierna ännu långt fram på 1800-talet. Förf. har blivit satt i tillfälle att se de anteckningar en gymnasist i Wäxjö skola omkr. år 1820 gjort icke blott i kyrkohistoria, symbolik och filosofi utan även i allmän och romersk historia, naturrätt, naturalhistoria och botanik. Här funnos synbarligen inga tryckta läroböcker i dessa ämnen.

läroböcker, vilket lade hinder i vägen för antagande av nya även i sådana ämnen, i vilka nyare och bättre funnos. Vid några få läroverk hade man det oaktat antagit nya böcker, men vid de flesta satt man ännu omkring år 1800 och förklarade inemot 50 års gamla kompendier. Detta var, ansåg en insändare i Stockholmsposten, att hålla lärjungarna ett halvt århundrade efter sin tid. »Man vill därför icke påstå», fortsätter han, »att neologiska böcker i teologien eller kantiska i filosofien skulle införas, ty här gives en medelväg och tillgång finnes på bättre undervisningsböcker än de gamla utan att smaka av immoralité, men som dock kunde bättre förbereda ynglingar till den akademiska undervisningen.»[1]) Böckerna voro i regel författade på latin, vilket länge givit anledning till klagomål. I synnerhet var detta fallet med kristendomsundervisningen, varest den allmänt brukade Jacob Benzelii Epitome repetitionis theologicæ för sin svårbegripliga terminologi ofta utdömdes såsom synnerligen olämplig för barn. Dessa måste, heter det i samma tidning av en annan insändare, »lära salighetskunskapen genom utanläxor på latin, ja, på en barbarisk, svår och med nästan obegripliga konstord uppfylld latin, ett sätt att inplanta kristendomskunskap, som är så onaturligt och mot saken och rätta ändamålet så stridande, att jag ej begriper, huru det kunnat bliva antaget och än mindre, huru det så länge och i dessa s. k. upplysta tider kunnat bibehållas ... Gossar vid 8 à 9 år måste strax och vid första frågan lära sig känna causa efficiens, causa instrumentalis, objectum, materia circa quam, forma och finis. Vid andra frågan måste de veta, vad principium och principiatum är, och i tredje, vad theologia archetypa och ectypa vill säga ... I denna delen skulle man därför tycka nu vara hög tid att avlägga latinska språket. Det har länge nog här gjort skada, en skada, långt större och betydligare än all den nytta vi hämtat av latinska auktorers vitterhetsarbeten.»[2])

---

[1]) Stockholmsposten 1802, n:r 46.

[2]) Stockholmsposten n:ris 260 och 261 i årg. 1779. Orden äro citerade i samma tidning år 1781 (n:o 261) och 1788 (n:o 140).

Olägenheter vållades även därav, att en viss olikhet i fråga om läroböcker de särskilda läroverken och stiften emellan alltmer gjorde sig gällande. Så var fallet i de flesta ämnen. Närmast till hands ligger det att i detta sammanhang tänka på teologien, där olikheten i böcker och metoder verkade särdeles förvillande. Ännu omkring år 1800 följdes på de flesta ställen nämnde Benzelii strängt renläriga kristendomsböcker. Mest i bruk var hans Epitome, som i regel användes i trivialskolans högsta klasser. Även hans mera utförliga Repetitio theologica följdes flerstädes på detta stadium (exempelvis i Borgå och Gävle). Dessa böcker bibehöllos på sådana ställen, där man var angelägen om att fasthålla vid en bekännelsetrogen undervisning, såsom i Wästerås och Strängnäs m. fl. ställen. I synnerhet var Wästerås känt som en härd för den gamla tron. Såväl därvarande biskop (sedan år 1800) Johan Gustav Flodin, förut religionslärare för konung Gustav IV Adolf, som domprost Eric Waller och båda teologie lektorerna Joh. Gottmark och Thomas Jedeur — sedermera domprost därstädes — voro bekännelsetrogna män och ivriga motståndare till den moderna teologien och det kritiska tänkandet överhuvud.[1]) Lektor Gottmark kämpade även i skrift mot kantianismen, den nu på modet varande filosofien.[2])

Vid andra läroanstalter hade dörrarna öppnats för nyheter såväl i teologi som filosofi. De gamla, under ortodoxiens tid tillkomna och sedan dess begagnade böckerna hade här fått vika för nyare och neologiskt färgade arbeten, såsom Morus' Epitome theologiæ christianæ eller Wöldikes compendium theologiæ theticæ. Det förstnämnda — av Wieselgren betecknat såsom »slappt»[3]) —, vilket av neologerna fick beröm som »lika överensstämmande med bibeln som med förnuftet»,[4]) följdes

[1]) E. Liedgren. J. O. Wallins ungdomsutveckling i Kyrkoh. Årsskr. 1910, sid. 46.

[2]) Axel Nyblæus. Den filosofiska forskningen i Sverige I: 2, sid. 128.

[3]) Wieselgren, a. a., IV: 2, sid. 679.

[4]) Jfr. G. Westling, Upplysningstidens svenska kyrka, i Kyrkoh. Årsskr. 1916, sid. 165.

från år 1799 vid gymnasierna i Wäxjö och Linköping. I Wäxjö skulle enligt en uppgift en därvarande teologie lektor Peter Nordstedt ombyte av lärobok ha nödvändiggjorts av det skäl, att den gamla och därstädes förut brukade Benzelii Repetitio icke längre kunde få köpas. Då många gymnasister på grund av fattigdom ej heller kunde skaffa sig den nya boken (Morus' Epitome), skänkte biskop Wallquist, ehuru ingen anhängare till neologien, 20 inbundna exemplar av denna bok att utdelas till fattigare gymnasister.[1]) Från Linköping drev biskop Jacob Axelsson Lindblom vid denna tid propaganda för neologiska tänkesätt genom sin bekanta »Journal för präster» och införde vid därvarande läroverk såväl Morus arbete som konsistorialrådet Benj. Koppes genom hans försorg från tyskan (år 1792) översatta neologiska lärobok i kristendom, avsedd närmast för trivialskolans högre klasser. På Linköpings gymnasium föreslästes även Kants filosofi till ledsnad för dem, som höllo denna filosofi för att vara farlig, ja, rent av ateistisk.[2]) I Karlstads trivialskolas högre klasser hade salighetsläran någon tid blivit föreläst efter en i Linköping år 1799 tryckt översättning av Morus' arbete under titel »Kristliga teologien, sammandrag för framtida religionslärare». Resultatet hade emellertid enligt konsistorii yttrande blivit ogynnsamt, enär man trott sig finna boken »icke så alldeles avpassad för dessa ställen såsom till själva stilen något tung samt mera resonnerande och vidlyftig än att hon överallt kan följas av skolpiltars mindre övade tankestyrka». I dess ställe hade där införts Daniel Nohrborgs lärobok i salighetsläran, som befanns vara skriven i redigare och bättre ordning än andra kristendomsböcker och mer ge anledning till ett praktiskt användande av läran. Wöldikes kompendium följdes exempelvis i högsta klassen av Hudiksvalls trivialskola.

Även vid akademierna följdes olika teologiska böcker. Vid Åbo akademi lästes Morus' arbete, som akademiska konsisto-

[1]) J. Rosengren. Wallquist såsom biskop och eforus, sid. 93.

[2]) G. Westling, a. a., sid. 205 i Kyrkoh. Årsskr. 1916 och J. Adlerbeth, Historiska anteckningar II, sid. 200.

riet därstädes ansåg vara »i mer än ett avseende det bästa och grundligaste teologiska compendium lutherska församlingen härtill äger», om också »den egna, kärnfulla och sammanträngda stil den aktningsvärde författaren nyttjat märkligen försvårar bruket av denna lärobok för ynglingar, som ej ännu hunnit bliva latinska språket nog mäktiga och än mindre uppnått nog stadgad tankestyrka». För dessa senare, d. v. s. för det egentliga skolstadiet, föreslog konsistoriet en latinsk översättning av J. Griesbachs populära dogmatik som den lämpligaste läroboken i teologi.[1]) I Uppsala, vars teologiska fakultet numera på några få undantag när — Eric Jonas och Eric Abraham Almquist, fader och son, samt Samuel Ödmann — ej åtnjöt större anseende för lärdom, följdes Benzelii Repetitio. Professor Eric Jonas Almquist hade vid tillträdet till ämbetet (år 1790) begärt att i stället få börja föreläsa över Seilers mindre kompendium i dogmatik,[2]) men detta vägrades, enär Benzelii bok var på kungl. befallning föreskriven. Denna sistnämnda följdes av samma skäl vid akademien i Lund. Den omständigheten, att olika teologiska böcker lästes vid skolorna och tvenne av akademierna, vållade stora olägenheter. »Nu komma de», skriver akademiska konsistoriet i Uppsala, »som läst Benzelius och Wöldike, till Åbo, obekanta med Morus; de, som läst Morus och Wöldike, till Uppsala, obekanta med Benzelius. Detsamma gäller om filosofien». Konsistoriet ansåg olägenheterna kunna avhjälpas därigenom, att därtill skickade män anmodades författa en »skolencyklopedi», innehållande de första elementerna av alla vetenskaperna, såsom de klassvis borde läras, en dylik mera vidsträckt för gymnasierna med uppgift om de förnämsta auktorer i varje vetenskap för dem, som togo den ena eller andra vetenskapen till föremål för sina studier, och »för akademierna en ännu vidsträcktare och mera resonnerad fortsättning av den sistnämnda, så fullständig, att den kunde tjäna professores till text för utläggning vid de allmänna föreläsningarna».[1]) En sådan bok borde dock gillas av den fakultet, till vars område ifrågavarande vetenskap hörde.

[1]) Åbo konsistorii memorial om läroböcker av den 6 maj 1803.

[2]) Sannolikt åsyftas Seiler, Doctrina christiana compendium, gymnasiis atque scholis scriptum, Erlangen 1779.

Härmed är en av de väsentligaste bristerna i den tidens undervisningsväsen antydd. Denna brist bestod dock enligt samtida vittnesbörd icke så mycket däri, att olika böcker voro i bruk, som fastmera däri, att de i bruk varande böckerna saknade ett enhetligt föreställningssätt och enahanda principer. Detta vallade svårigheter icke blott vid övergång från ett läroverk till ett annat av samma slag men med andra böcker utan även och framför allt vid övergång från en lägre läroanstalt till en högre. I all synnerhet var detta fallet vid dimission till akademin. Ynglingarna kommo, hette det, till akademin med huvudet fullt av en myckenhet definitioner, distinktioner o. dyl. efter ett visst lärosystem, men knappt hade de varit där några veckor, innan de lärde sig ogilla och förkasta allt detta som odugligt. I de vid gymnasier och akademier brukliga böckerna borde vara samma definitioner, samma distinktioner, samma vetenskapstermer. Enda skillnaden dem emellan borde vara, att de senare skulle lämna en djupare och mer allsidig utredning av vad i de förra behandlats mera sammanträngt och elementärt. »På sådant sätt», skrev Skara konsistorium i betänkande till gillet, »skulle en gymnasist, ankommen till akademin, icke kunna tro sig flyttad till en annan värld, där han borde ivrigt arbeta på att utplåna ur minnet allt det vetenskapliga han med mycken möda hunnit lära vid gymnasium utan han skulle då på en vid akademierna godkänd grund kunna fortsätta sin redan började lärdomsbyggnad, öka och utvidga sina kunskaper och en gång återkomma till hemorten med mera lärdom men oförändrat tänkesätt både i teologi och filosofi.»[2])

Den erfarenhet, som avspeglar sig i detta yttrande från Skara och vilken flertalet konsistorier voro i tillfälle att göra

[1]) Akademiska konsistoriets i Uppsala skrivelse till kanslärsgillet av den 6 nov. 1802 angående läroböcker m. m.

[2]) Särskilt yttrande av domprosten O. Westman i Skara av den 17 febr. 1802, bilagt Skara konsistorii memorial angående läroböcker i stiftet. Orden äro även in extenso återgivna i konsistorii eget memorial.

i fråga om de från akademin till prästerlig tjänstgöring i stiften dimitterade kandidaterna, föranledde även ett uttalande från det i Uppsala år 1793 till jubileum samlade prästerskapet. Deltagarna i mötet, som i övrigt ansågo den gällande skolordningen svara mot sitt ändamål och tidens krav (sid. 6), önskade dock en förbättring i fråga om läroböckerna, som borde lämpas efter tidens upplysning och skick och få det sammanhang med varandra och den likformighet, som var av nöden för undervisningens fromma.[1]) Synbarligen såg man i nu nämnda förhållande med läroböckerna en direkt fara för de unga och därmed för samhällets lugna utveckling. När de vid högre läroanstalter och akademier blevo uppmärksamgjorda på och övertygade om det felaktiga i »de böcker och hela det system, de tidigare vid lägre skolor följt, låg det nära till hands för dem att jämväl tvivla på sanningen av det, som lärdes även vid de förstnämnda. Häri såg säkerligen mer än en i likhet med Wallquist orsaken till den »föraktsamma kritik och de tvivelsmål, som begynt bliva lika tidiga med första kännedomen i stort om både språk och vetenskaper».[2])

Den rådande förbistringen i fråga om läroböckerna och de i dem följda olika systemen vållade konsistorierna mycket bekymmer att döma såväl av ovan nämnda memorial från Skara som ock av de skrivelser och memorial, som inkommo till det gamla, numera upplösta kanslikollegiet och någon tid därefter även till kanslärsgillet från ännu ett par håll, nämligen Wäxiö och Linköping. Wäxiö konsistorium önskade nya läroböcker efter »litteraturens närvarande skick och att inom Sveriges hela uppfostringsverk införes den likformighet i lärometoden, att skolorna förbereda på lektioner i gymnasierna och gymnasierna till lektioner vid akademierna, så att ungdomens tid ej må förspillas att på ett ställe lära, vad på ett annat förkastas, och att där lära, vad åter icke antages på ett annat».[3]) Konsistoriet i Linköping ville se böckerna i alla discipliner an-

[1]) Handlingar vid jubelfesten i Uppsala 1793, sid. 190.
[2]) O. Wallquist, Ecklesiastique samlingar, företalet till IV. flocken.
[3]) Wäxiö konsistorii skrivelse till kanslikollegium av d. 28 aug. 1799.

passade efter de olika framsteg man borde vänta av trivialskolan och gymnasiet och önskade, att samma läroböcker måtte användas i skolor av samma slag. Därigenom kunde boktryckare och förläggare, säkra om en större avsättning, lämna böckerna till så mycket billigare pris och den från stiften till akademierna årligen kommande ungdomen erhålla »analog underbyggnad, smak och beredelse att mottaga den akademiska undervisningen, varvid docenterna vid högskolan med så mycket större säkerhet och framgång kunna i allmänhet känna sin terminus à quo de böra fullfölja sin handledning till det högre, djupare och fullkomliga». Detta var dock endast möjligt under den förutsättningen, att de vid de lägre läroanstalterna följda böckerna »till innehåll, grundsatser, art, syfte och smak» innehölle detsamma ehuru mera elementariskt, som de vid högre lärosäten i bruk varande. I synnerhet var detta av nöden i alla böcker av filosofiskt och teologiskt innehåll, vilka varsom innehållande sanningar med uppgift att stödja varandra och syftande till ett och samma ändamål borde vid alla läroanstalter erhålla »det sammanbindande förhållande till varandra, som utestänger misstroende, villrådighet, skepticism och irreligionisme».[1])

Bland enstaka män må nämnas Kölmark, som i sitt »Utkast» (sid. 7) kallar de i bruk varande läroböckerna »dubbelt olämpliga» för sitt ändamål såsom dels skrivna på ett för barnen främmande språk, dels efter en metod, som visserligen talade om dygd men i grunden gjorde den varken älskad eller vördad. Till kanslärsgillet ingav han senare reflexioner, där han dock medgiver, att goda böcker funnos i ett flertal ämnen, dock icke i grundvetenskaperna, varmed han förstod teologi samt teoretisk och praktisk filosofi. Läroböckerna borde, heter det i reflexionerna, ifrån »abc-boken och katekesen till själva grundvetenskaperna i filosofi, gudalära och moral efter en allmän plan inrättas och med det hela stå i riktigt sammanhang, så att själva allmogens undervisningsböcker kunna tjäna till

[1]) Linköpings konsistorii memorial till kanslikollegium angående läroböckerna av den 30 okt. 1799.

grundläggning för all bokläsning i svenska språket».[1]) Mycket optimistisk i läroboksfrågan verkar en insändare i Stockholmsposten, som anser sig kunna konstatera, att en mängd goda läroböcker under senaste tiden utkommit och att »våra skickligaste lärare liksom tävlat om att räcka den studerande ungdomen de dugligaste hjälpredor, var i sitt ämne». Han tror sig ha orsak att vänta mycket i detta avseende, då utsikterna redan visat sig så gynnsamma, till bekräftelse varav han uppräknar en mängd lärda män, som ställt sina kunskaper och sin förmåga i skolornas tjänst till utarbetande av nya läroböcker.[2])

Gillets utskott tog även tidigt sina matt och steg till erhållande av bättre böcker vid skolorna. Det avsände den 28 jan. 1803 skrivelser till de akademiska konsistorierna med anmodan om deras yttrande i frågan. Utskottet begärde få veta, vilka läroböcker i konsistoriernas tanke voro mest av nöden vid skolorna och huru dessa efter varje läroverk borde tjänligast avpassas, huru stor tillgången av redan utgivna böcker var och huruvida dessa kunde anses lämpliga till användning samt huru skickliga män skulle kunna förmås till att åtaga sig utarbetandet av läroböcker i ämnen, vari inga sådana funnos. Samtidigt hemställde utskottet till kanslärerna för universiteten, att även dessa måtte anmoda akademiska lärare att uttala sina tankar i denna viktiga fråga. De akademiska konsistorierna avgåvo även yttranden i fråga om läroböckerna, vilka yttranden insändes till gillet. Redan samma år inkom yttrandet i ärendet från Åbo konsistorium, daterat den 6 maj år 1803, följande år insändes yttrandena i samma fråga från de akademiska konsistorierna i Uppsala och Lund.[3])

---

[1]) Kölmark, Reflexioner över allm. uppfostringsverket jämte utkast till dess förbättring av den 22 dec. 1802.

[2]) Stockholmsposten 1798, n:o 19.

[3]) Ifrågavarande yttranden finnas i kanslärsgillets arkiv i volymerna »Avgjorda mål», det från Åbo konsistorium i volymen för år 1803, de från konsistorierna i Uppsala och Lund i den för år 1804.

II. Historik av kanslärsgillets arbete med skolordningen.

Efter någon tids väntan började de av kanslärsgillet infordrade berättelserna från konsistorierna rörande läroverkens tillstånd inkomma, varmed även följde förslag till reformer av olika slag. På grundvalen av dessa kunde nu gillet gripa sig an med uppgiften att utarbeta en ny skolordning. Det ansåg sig nämligen böra börja med skolordningen och först efter dess fullbordande söka skapa nya akademiska konstitutioner, vilka dock som nämnt aldrig sågo dagen. Skolordningen borde enligt instruktionen bli »efter nuvarande tids behov avpassad». Orden kunde ge anledning till olika tolkningar alltefter vars och ens allmänna pedagogiska ståndpunkt och reformvänlighet. För dem, som sågo sina läromästare i Rousseau och filantropinisterna (Basedow, Bahrdt, Campe, Salzmann, von Rochow m. fl.) inneburo de en antydan därom, att den nya stadgan skulle i möjligaste mån söka genomföra dessas pedagogiska idéer. För att förstå dessa idéer är det nödvändigt att här först kasta en blick på vårt undervisningsväsen, sådant det av ålder gestaltade sig.

De första trivial- och katedralskolorna i vårt land inrättades redan under medeltiden och danades efter förebilden av de s. k. trivii och quadrivii, som Karl den store införde hos franker och tyskar. Dessa skolor voro efter den tidens tänkesätt intet annat än utbildningsanstalter för blivande präster, »ställen», skriver professor Daniel Boëthius i Uppsala till gil-

let, »där man såsom ett annat hantverk lärde sig förrätta prästsysslor».[1]) Längre fram under medeltiden tillkommo universiteten, varav det i Uppsala först upprättades i vårt land för att enligt samtida vittnesbörd bliva till en hjälp för dem, som »levde vid världens gräns, omvärvda av hedningar och kättare». Genom dessa lärosäten öppnades en mer vidsträckt utsikt för den offentliga undervisningen, som genom reformationen fördes in på nya banor. Först i en nyare tid kommo gymnasier till stånd, varav det första svenska som bekant grundades år 1623 i Wästerås av biskop Johannes Rudbeckius (1619—46). Dessa sistnämnda läroanstalter avsågo att ge prästerna en högre utbildning än den trivial- och katedralskolor kunde meddela. Denna var enligt 1611 års skolordning bestämd att omfatta minst två år och kunde vinnas antingen vid stiftsstadens katedralskola eller vid akademin. Såvida sistnämnda läroanstalt icke besöktes, vilket i synnerhet av de lägre prästerna skedde mera sällan — först mot slutet av 1700-talet torde en kortare tids vistelse vid akademin blivit vanlig[2]) — fick katedralskolan i stiftsstaden göra tjänst som utbildningsanstalt för stiftets präster, till dess gymnasier i flertalet stift grundades i detta syfte. Gymnasierna voro från början av tvenne slag, större och mindre (s. k. majora och minora). De förra ordnades flerstädes nästan som akademier, vid de senare voro studierna givetvis av mindre omfattning och ett och annat av dem gick med tiden så tillbaka, att det hade svårt att hålla jämna steg med bättre skötta trivial- och katedralskolor.

Den prästerliga utbildningen erhölls sålunda i regel ännu på 1700-talet vid skolor och gymnasier och även 1724 års skolordning bygger liksom äldre skolordningar på detta faktum. Detta berodde även därpå, att bestämmelserna om teologiska studier vid akademin ännu voro av alltför lös beskaffenhet för att tvinga till direkta prästStudier vid dem. Teologiska examina funnos visserligen vid akademin, jämte teol. licentiat- och

---

[1]) D. Boëthii yttrande till Uppsala akad. konsistorii protokoll av den 10 mars 1804.

[2]) Jfr. J. Lindblom, Journal för präster, årg. II. sid. 163 ff.: »Om prästers danande».

kandidatexamen även en av Kgl. Maj:t förordad s. k. examen attestationis, vartill kom en examen theologicum för alla dem, som ämnade bli tjänstemän eller avlägga någon akademisk grad, men försöken att sätta teologisk examen vid akademin som villkor för inträde i prästämbetet — akademisk prästexamen stadgades först år 1831 — kunde väl knappast annat än giva anledning till svårartade konflikter under en tid, då den kyrkliga ledningen inom varje stift säkerligen icke ville avstå från rätten att själv på nära håll övervaka deras utbildning, vilka som präster ville tjäna stiftet. De teologiska föreläsningarna vid akademin voro därför i de flesta fall fåtaligt besökta, så mycket mer som även blivande präster enligt konstitutionerna (för Lunds akademi) voro ålagda att i likhet med studenter från *alla* fakulteter bevista *blott en* föreläsning i teologi (för terminen) men i övrigt hade rätt att välja mellan olika fakulteters undervisning, med anledning varav enbart teologiska studier näppeligen ens synes ha ingått i undervisningsplanen. För övrigt torde ej heller den akademiska undervisningen i teologi vid denna tid annat än i enstaka fall ha varit så mycket överlägsen den vid skolor och gymnasier, att den av denna orsak kunde locka till större frekvens. Även den förra var efter allt att döma mycket knapphändig och elementär samt »tycks ha varit tämligen säkert förankrad vid kompendiestadiet och anlagd efter måttet av vad den tidens studenter även utan att inrikta sig på speciellt prästerliga studier kunde fatta».[1])

Under studietiden vid stiftsstadens katedralskola och gymnasium knöts bandet allt fastare mellan den blivande prästen och stiftets biskop och konsistorium, vars bisittare voro hans lärare i gymnasium. Deras intima kännedom om de studerande kunde leda till, att djäknar mången gång utan vidare ordinerades till präster. Inför biskopen (superintendenten) och konsistorium skulle dock enligt 1686 års kyrkolag (kap. 19 § 2) prästexamen, som redan tidigare införts på många ställen, avläggas i alla för en prästman nödiga stycken och

---

[1]) D. Fehrman, Lunds domkapitel och prästbildningen under 1700-talet i Kyrkoh. Årsskr. 1917, sid. 228 ff. Citatet är från sid. 233.

denna blev inför en fordrande stiftschef ingen examen pro forma — den kunde i Strängnäs under Laurentius Paulinus Gothus episkopat (1609—1637) pågå i sju dagar med sex timmars förhör om dagen. Härtill kom mot slutet av 1700-talet den mera krävande pastoralexamen, förut satt som villkor för erhållande av regala pastorat. Prästkandidatens befordran var väl i regel beroende av hans prestanda i examen, vilken biskopen efter eget skön kunde låta gälla ad interim, varvid den ordinerade måste utfästa sig att på anmodan undergå förnyat förhör — prästmöten fingo understundom karaktären av ett slags repetitionsförhör med det yngre prästerskapet inför biskopen — och hans karriär kunde befrämjas eller hämmas efter hans därvid visade kunskaper. Utsikterna till snar befordran förmådde flerstädes många att stanna i stiftsstaden även efter slutad gymnasiekurs för att vinna fördjupad kunskap genom åhörande av lektorernas föreläsningar. För att höja kunskapsnivån hos prästerna organiserades gymnasierna på många ställen så, att ytterligare studier vid akademin skulle vara obehövliga. Så blev fallet i Strängnäs, vars gymnasium av sin stiftare, nämnde Paulinus, erhöll den omfattning, att en fullständig kurs därstädes skulle vara tillräcklig för att vinna inträde både på den andliga och civila banan (jfr. nedan sid. 132). I Wästerås fick Rudbeckius till stånd en överbyggnad på det egentliga gymnasiet, vars uppgift var av praktisk-teologisk art.[1]) Om också den prästerliga utbildningen i vårt land under 1600- och 1700-talen sålunda i stort sett stannade vid det mått av kunskaper den tidens skolor och gymnasier voro i stånd att meddela, var detta mått på grund av skolans stora krav i teologi och klassiska språk likväl ej ringare än att det merendels motsvarade vad allmänna opinionen krävde och behovet påkallade, i enstaka stift under nitiska biskopar kan betecknas som en ganska god sådan med stora krav på prästerna även i humanistiska ämnen.[2])

---

[1]) B. Rud. Hall, Johannes Rudbeckius, en historisk-pedagogisk studie I, sid. 169 o. f.

[2]) D. Fehrman, a. a., sid. 237 f., sid. 241.

Med det här sagda skall emellertid ej heller förnekas, att många präster bedrivit grundliga studier vid såväl inländska som utländska akademier och nått sin tids högsta bildning. Dessa präster med lärdomsexamen hade merendels under kortare tid varit anställda vid skolor eller akademier och därifrån övergått i kyrkans tjänst. Lärare i skolor och gymnasier voro i regel även prästvigda eller blevo det under sin tjänst därstädes[1]) och hade efter några få års arbete i skolan — enligt 1724 års stadga bestämda till 7 à 8 år, längre fram (1807) till 10 à 12 år — i lag grundad företrädesrätt till erhållande av indräktiga pastorat. Den dubbla tjänsteårsrätt vid ansökan till prästbefattningar, vilken var så gott som alla lärare tillförsäkrad — undantag blott för övnings(musik)lärare — för att »söka och erhålla en bättre och lugnare utkomst och levnad», önskade man från sina håll snarare utvidgad än inskränkt.[2])

Under 1700-talet började även i vårt land opposition mot detta system av endast för prästbildning avsedda offentliga läroanstalter. Denna opposition utgick i första hand från dem.

---

[1]) Frågan om huru många av gymnasielektorerna, som borde vara prästvigda för att kunna assistera vid ordinationer o. a. prästerliga förrättningar, var föremål för gillets behandling. Ett kungl. brev av den 14 juni 1806 föreskrev, att minst fyra lektorer skulle vara prästvigda. Jfr. E. Rodhe, Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet I, sid. 44 f.

[2]) Sålunda yrkade Linköpings konsistorium i sitt reformprojekt, att *alla* lärare — inclusive rectores cantus och subcantores — borde få räkna dubbla prästerliga tjänstår. Konsistoriet förmenade, att litterata män härigenom skulle lockas att söka sysslan som sånglärare, varav ungdomen skulle ha »större nytta än av olärda, som med mindre anspråk på aktning blott känna dessa fria konster som ett hantverk». Biskop O. Bjurbäck i Karlstad, som till gillet ingav en promemoria (utan datum) rörande den blivande skolordningen, fann det betänkligt att ge kantorer dubbla tjänstår. Enligt 1807 års skolordning fick skolans kantor, som övade nederskolans ungdom i koralsång, endast rätt till enkla tjänstår. S. O. 1807, Kap. VI § 14. Däremot erhöll den s. k. rector cantus eller director musices (musikdirektören), om han var en litterat person, samma befordringsrätt som andra lärare i skolan. S. O. 1807, Kap. IX § 4.

som anslutit sig till Rousseaus och filantropinismens pedagogiska idéer, enligt vilka undervisningen borde vara praktisk och i lika mån nyttig för alla. Undervisningen var, hette det, alltför trång, enär varje lärjunge »utan avseende på dess naturliga böjelse och gåvor eller tillkommande levnadsart informeras nästan blott och allena såsom till att bliva ett prästämne.[1]) Att flertalet av prästerna och de bildade lekmännen önskade behålla skolorna i deras varande skick, är förut sagt (sid. 6). Härtill hade de bekännelsetrogna sina särskilda skäl, i en tid, då neologien var tongivande och teologien tog djupa intryck av det härskande filosofiska systemet, på denna tid kantianismen (sid. 16). Den undervisning, som vid akademien stod blivande präster till buds, var så kritisk mot den gamla tron och kyrkans bekännelse, att de bekännelsetrogna höllo det för en fördel för dem att icke behöva deltaga däri. Skolorna borde därför behålla sitt gamla syfte och skick, åtminstone tills en på kyrkans tro och bekännelse mera grundad undervisning kunde anordnas vid akademierna.[2]) Andra däremot krävde pa goda grunder en mer eller mindre genomgripande reform av hela undervisningsväsendet. Det blev med tiden alltmer uppenbart, att kraven icke kunde skjutas åt sidan. Därtill läto de höra sig alltför ofta och från alltför vederhäftigt håll. »Utan att ingå i en vidlyftigare undersökning om orsakerna», skriver kantianen professor Daniel Boëthius i Uppsala, »varför man även i senare tider å ena sidan så gärna velat göra skolor och gymnasier till inrättningar, endast åsyftande prästämnens beredande, och det så, att man velat inbilla sig och andra, att den akademiska undervisningen kunde för dessa göras umbärlig, och å andra sidan trott, att vad som i skolor och gymnasier lärdes vore mindre nyttigt för dem, som med tiden skulle utvälja andra levnadssätt, sa torde man dock finna, att rikets omkostnader till dessa läroanstalters underhåll bättre vore använda, om de lika gagnade var och en, som till

[1]) Joh. Browallius. »Oförgripliga tankar om undervisningsverket vid gymnasier och skolorna i riket», tryckta hos H. Hernlund. Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia. Bil. VIII, sid. 51.

[2]) Rosengren, Olof Wallquist som biskop och eforus. sid. 87.

sitt tillkommande levnadssätt behövde kunskaper och en större förståndsodling än allmänheten».[1])

I enlighet med skolornas syfte — att dana lärda och präster — lades huvudvikten vid de döda språken, av vilka latinet var grundläggande och så gott som allenahärskande på skolschemat. Latinet var ännu i början av 1700-talet det för alla lärda gemensamma språket och därför nödvändigt att kunna. De klassiska författarna voro ännu endast till ett ringa fåtal överflyttade till moderna språk, på vilka också blott få läroböcker funnos att tillgå. »Logica, rhetorica, poetica, allt (lästes) ur minnet på latin. När man härtill lägger latinska, grekiska och hebreiska språken, Benzelii större Repetitio (dogmatica) jämte historia ecclesiastica och ett latinskt kompendium i moralen, så har man nämnt de huvudsakligaste studier, som upptaga ungdomens första och bästa läroår».[2]) Sannolikt hade flertalet lärda i unga år fått göra samma erfarenhet som en insändare i Stockholmsposten, vilken sade sig redan i barndomen ha fått inpräglat i sig, att latinet var nyckeln till alla vetenskapers skattkammare. Insändaren hade nu vid sina 50 år kommit till en annan erfarenhet och förordade i stället grekiskan till grundläggande språk i skolan. »Mitt förnuft säger mig», heter det, »att om detta hårdlästa läset (med latin) varit borta och jag fått i stället strax börja med grekiskan och sedan med hebreiskan, så hade jag funnit en lättare ingång till visheten och kunnat komma in i dess inre kamrar, i det stället jag och flera med mig, som knappast hunnit in i dess förmak.»[3]) Synbarligen funnos även i vårt land lärde, vilka under påverkan av nyhumanismen ansågo kännedomen av grekiska språket och grekisk kultur vara av högre värde än latinet för den mänskliga andens utveckling i riktning av idealitet.

[1]) Dan. Boëthii yttrande till akad. konsistoriets i Uppsala protokoll av den 10 mars 1804. Yttrandet avgavs med anledning av universitetskanslärernas anmodan till akademierna att föreslå bättre läroböcker än de nu brukliga (sid. 22).

[2]) P. Kölmark, Utkast etc., sid. 29 f.

[3]) Stockholmsposten 1783, n:o 209.

Mot slutet av 1700-talet hade latinet alltmer fått vika för modersmålet, vadan kunskap enbart i latin numera icke gjorde det möjligt att följa med vetenskaperna. Då de lärde mer och mer började skriva var på sitt modersmål, blev kunskap i de nyare språken nödvändig för dem,som tänkte gå den lärda vägen, vilket särskilt framhölls av Skara konsistorium i det reformförslag, som åtföljde dess till gillet ingivna berättelse om stiftets läroverk. Vid skolorna kunde man icke få någon undervisning i dessa språk annat än på privat väg, därest någon av lärarna var kompetent att läsa något modernt språk. »Vid alla rikets gymnasier», säger Kölmark i sina reflexioner till gillet, »är ingen inrättning gjord till att läsa de moderna språken, vilkas kännedom för den studerande ungdomen likväl är högst nödvändig i anseende till det läge och vändning, som vetenskapen och vitterheten i närvarande tid äga».[1]) Kölmark, som betraktade språken endast från nyttans synpunkt, förordade franskan som grundläggande språk.

Vid sidan av de moderna språken ville filantropinismens män föra fram naturvetenskaperna, hittills nästan okända inom skolan. I dessa ämnen kunde också undervisningen enligt deras grundsatser göras åskådlig, nyttig och förståndsodlande samt meddelas ute i det fria och liksom på lek.[2]) Klagomål förspordes över dåligt resultat av skolans arbete och orsaken såväl härtill som till den ofta konstaterade ledsnaden och motviljan mot all läsning ansågs ligga däri, att ungdomen i skolan sysselsattes alltför mycket med teoretiska och abstrakta saker. »Man arbetar ju på en ny skolordning», skrev en anhängare till filantropinismen i Stockholmsposten. »En så huvudsaklig omständighet som läsmetodens lättande samt övningarnas inrättande på brukbarare saker än (döda) språk och utanläxor i de torraste ämnen ... lär då icke kunna undgå vederbörandes uppmärksamhet». Till sådana brukbara saker räknade han allt som hörde till naturvetenskaperna. »Hela den synliga världen bör således efter min tanke på ett lätt och intagande

[1]) P. Kölmark, Reflexioner till gillet av den 22 dec. 1802.

[2]) B. Rud. Hall, Svenska och utländska pedagogikens historia, sid. 62.

sätt i möjligaste korthet och till sina förnämsta stycken öppnas för ungdomen medelst glober, planetarier, kartor och kabinetter, utom det som ur naturens förråder förnämligast och direkte kan hämtas.» Insändaren trodde sig kunna försäkra, att undervisningen, så lagd, skulle i stället för motvilja uppväcka en stark lust efter att få veta mera. Då han tydligen befarade kritik från deras sida, vilka fruktade för naturvetenskapen såsom i deras tanke ägnad att fostra de unga till irreligiositet, var han angelägen om att framhålla, att det av honom förordade sättet till undervisningens omläggning snarare skulle lägga en säker grund till en rätt kännedom om världen och sig själv, vilken å sin sida skulle föra med sig kunskap om och undergivenhet för alltings skapare och därmed till uppriktig gudsfruktan och sann dygd. Resultatet av skolans arbete, sådant det faktiskt bedrevs, ville han icke rosa. »Var och en», heter det, »måste ock slutligen medge, att det han måst arbetat och grälat och trälat in i hjärnan med färlan över huvudet, det tjänar honom omsider till ingenting annat än att glömma bort och lämna en billig förargelse kvar över så illa använd möda.»[1])

De mera sansade ville icke medgiva, att de moderna kraven på skolorna kunde tillgodoses utan skada för det hela. Ovan nämnde Wallquist frånkände visserligen icke de nya ämnena nytta och behag men varnade likväl för deras intagande i skolan. De kunskaper den nya tiden ville föra fram borde i hans tanke såsom mera umbärliga få stå tillbaka för de för samhällets bestånd oumbärliga, därest bägge slagen icke kunde på samma gång skötas, vilket var omöjligt (sid. 5 f.). Den gällande skolordningen omfattade enligt honom allt, vad i skolor och gymnasier kunde medhinnas, och när man därtill ville lägga naturalhistoria, ars veterinaria, den högre matematiken samt tyska, franska och engelska språken, befarade han följden bliva, att ungdomen icke skulle komma att göra nyttiga framsteg i något och vid ankomsten till akademien vara utan tillräcklig mognad för åhörandet av professorernas föreläs-

[1]) Stockholmsposten 1783, n:o 258.

ningar.[1]) Av mera kända lekmän må nämnas Adlerbeths vän, filosofen och vältalaren N. von Rosenstein, som även försvarade den gamla skolan mot påträngande nyheter. Denne pekar i fråga om läroverken på »ett fel, som börjar bliva allmänt och så mycket farligare, som det har sin upprinnelse i själva det goda, varav vårt tidevarv kan berömma sig. Det är mänsklighetens öde eller rättare sagt, det är en följd av människonaturen att sällan kunna hålla måtta, att gå från en ytterlighet till en annan».[2])

Genom upptagandet på skolans schema av nya och i allmänna livet nyttigare ämnen, såsom naturvetenskap och moderna språk, främst modersmålet, ville reformvännerna giva en vidare ram åt hela skolväsendet. Undervisningen vid statens skolor, hette det, borde läggas så, att även de för den civila tjänstemannabanan bestämda kunde få sin utbildning i dem lika väl som lärda och präster. Därjämte var det borgareskolan, det tredje ståndets utbildningsanstalt, som man nu allmänt gjorde anspråk på att få realiserad antingen vid sidan av den lägre lärdomsskolan eller från visst håll även med undanträngande av denna. I utlandet (Tyskland) hade kort förut inrättats självständiga borgareskolor utan samband med den lärda skolan och med goda resultat.[3]) Nu ville man även hos oss skapa läroanstalter, i lika mån tjänande alla klasser i samhället, icke blott såsom hittills varit fallet en enda på bekostnad av de övriga. I detta krav på skolornas omläggning i mera borgerlig riktning voro även sådana skolmyndigheter och enstaka män överens, som eljest önskade bliva vid det gamla. »Om ett land av seminarierna (skolor och gymnasier)», yttrade gillets korrespondent, den såsom bibelöversättare kände biskopen i Strängnäs J. A. Tingstadius, »skall erhålla all den nytta och fördel, som vinnas kunna, böra de vara så beställda,

[1]) Wallquist, Ecklesiastique samlingar, företalet till IV. flocken. Jfr. Upsala akad. konsistorii skrivelse till gillet av den 6 nov. 1802.

[2]) N. von Rosenstein, Samlade skrifter III, sid. 28.

[3]) C. U. Broocman, Skrivelse till gillet rör. förhållandet mellan uppfostringsverket i Sverige och Tyskland av den 30 jan. 1808. I »Avgjorda mål» 1808.

att ynglingar både av bättre och sämre stånd, ämnen både för världsliga och andliga arbeten kunna där lägga en solid grund för sina studier.»[1])

Ovan är antytt, att man under ett halvt sekel sökt omsätta de nya idéerna i praktiken. En s. k. uppfostringskommission hade i detta syfte varit verksam sedan år 1745 och tvenne gånger framlagt projekt till nya skolordningar, vilka dock ej blivit antagna. I det första av dessa, som blev färdigt år 1760, hade de nya tankarna satt djupa spår. Enligt detsamma skulle en mängd nya ämnen, i synnerhet inom ekonomien och naturvetenskapen, om vilkas lämplighet för skolan ingen erfarenhet ännu vunnits, läggas till de förut varande, ja, snart sagt alla akademiska discipliner med undantag blott för lagfarenheten och medicinen skulle förekomma redan i den lägre skolan.[2]) Också varnade flera konsistorier med eftertryck för det mångläseri detta projekt, i händelse det blev antaget, skulle föra med sig. Snart märktes även en reaktion mot reformsträvandena, vilka i detta projekt synbarligen skjutit över målet. I konsistoriernas betänkanden över förslaget, vilka avgåvos år 1761, gör sig reaktionen mot de nya ideerna »rätt starkt gällande, ehuruväl å andra sidan flera konsistorier voro jämförelsevis undfallande och i varje fall på mer än ett håll man tydligen hade öppen blick för skolorganisationsfrågans nya läge på grund av de moderna bildningselementens allt starkare roll inom kultur- och samhällslivet».[3]) Med anledning av konsistoriernas erinringar utarbetade kommissionen år 1778 ett nytt förslag, varom biskop Nordin säger, att »dess fullkomliga verkställighet skulle medföra ganska stor nytta».[4]) De nya idéerna hade ej heller satt sin stämpel i lika hög grad på detta projekt som på det av år 1760. Kanslärsgillet hade enligt

[1]) J. A. Tingstadii promemoria till gillet av den 28 jan. 1803.

[2]) Adlerbeth till protokollet i gillets utskott vid sammanträde den 26 april 1805.

[3]) K. Nordlund, De svenska gymnasiernas historia etc., sid. 30.

[4]) C. G. Nordin, Betänkande över uppfostringsverket av den 5 juli 1785.

instruktionen att vid sitt arbete på ny skolordning taga nödig hänsyn till projektet av år 1760, det senast utarbetade omtalas egendomligt nog icke i gillets instruktion.

Det vid jubelfesten i Uppsala 1793 samlade prästerskapet hade hemställt, att därest regeringen tänkte taga de för läroverken gällande författningar under förnyad omprövning, sådana män då måtte få tillfälle att utlåta sig, som i kraft av sina ämbeten kände läroverkens tillstånd, samt om möjligt även sådana, som själva tjänstgjort vid skolorna och ägde erfarenhet i frågan.[1]) Regeringen synes dock vid valet av medlemmar i gillet icke ha haft mötets sist framställda önskemål för ögonen så till vida, som ingen skolman kallats till medlem av denna centrala skolmyndighet. Av kyrkans tvenne reprensentanter i gillet var endast Lehnberg i tillfälle att personligen närvara och deltaga i arbetet, men på grund av hans ringa intresse för där avhandlade frågor torde det törhända ej vara för mycket sagt, att kyrkan i realiteten var lika illa representerad i gillet som skolan. Då arbetet på den nya skolordningen skulle börja, gjorde sig emellertid behovet av en dugande skolman starkt gällande. Adlerbeth föreslog, att gillets utskott skulle med sig adjungera en sådan. Det skulle, hette det, vara »en vinst för saken och leda till ett både säkrare och genare befrämjande av ändamålet, att kanslärsgillet ägde härstädes på stället någon sådan för grundlig insikt i undervisningsväsendet känd man, som själv därvid hand lagt.» Ingen av utskottets medlemmar hade nämligen tid att utföra det förberedande arbetet till den blivande skolstadgan eller den vana en sedan flera år övad praktisk handläggning vid skolarbetet nödvändigt måste giva. Den man, som Adlerbeth förmodade kunna åstadkomma väntad nytta, var f. d. rektorn vid Stockholms stads skola, lektor Johan Murberg.[2]) Utskottets övriga medlemmar instämde med Adlerbeth, skrivelse med förslag härom avgick till Kgl. Maj:t, som ock förordnade Murberg till medlem av utskottet under den tid man där var sysselsatt med arbetet på den nya skolordningen.[1]) I brev till honom sade sig gillet icke länge ha varit »villrådigt i valet av den person, till vilken ett slikt arbete skulle med full tillförsikt kunna överlämnas, enär kanslärsgillet sig erinrat den lyckliga sammanställelse av alla därtill erforderliga egenskaper, som hos Tit. inträffar».[2]) Det framhöll även vikten därav, att arbetet verkställdes med all möjlig skyndsamhet. Murberg, som av konung Gustav III för sina litterära förtjänster inkallats till medlem av svenska akademien redan vid dess stiftelse, vilket även varit fallet med Adlerbeth, var känd som en arbetsam och flitig man, som med allvar och plikttrohet utfört de många förtroendeuppdrag, som givits honom, en man, säger hans minnestecknare i akademien, »som icke väckte beundran men som man icke kunde känna utan att högakta».[3]) I religiöst avseende synes Murberg icke ha varit alldeles oberörd av neologien, i politiskt var han vän av en stark konungamakt.

Genom brev av samma dag som det till Murberg — den 13 juli 1804 — kallade utskottet en ny korresponderande medlem i förut nämnde domprosten, sedermera (1809—1811) biskopen i Wästerås d:r Eric Waller. Denne, en känd man och dugande politiker, blev längre fram adjungerad medlem av utskottet och gillet och skulle som sådan komma att bli mycket omtalad i samband med skolordningsarbetet. Någon särskild anledning till hans kallelse till korrespondent omförmäles icke i gillets protokoll. I skrivelsen till honom motiveras hans kal-

[1]) Handlingar vid jubelfesten i Uppsala 1793, sid. 190.

[2]) Adlerbeth till protokollet i utskottet den 4 april 1804.

[1]) Gillets brev till konungen är daterat den 20 april 1804. Frågan var även före vid ett sammanträde den 11 april s. å., men protokollet för denna dag är förkommet.

[2]) Gillets brev till Murberg den 13 juli 1804. Murberg fick här löfte om en gratifikation på 200 r:dr, när han fullbordat arbetet och hans utkast blivit antaget. Till studium och ledning vid arbetet erhöll han till påseende ett flertal av de till gillet inlämnade memorialen.

[3]) G. av Wetterstedt, Inträdestal i svenska akademien den 16 dec. 1811. I dess handlingar.

lelse med en erinran om »den grundliga lärdom och säkra urskillningsgåva, varmed Tit. redan i längre tid tillvunnit sig utmärkt aktning och förtroende». Utskottet synes på förhand ha velat försäkra sig om hans medverkan och bad honom insända sina tankar om det snart väntade skolordningsprojektet, varav han skulle få del. Måhända torde det ligga något särskilt bakom utskottets oväntade och föga motiverade åtgärd att kalla Waller till sin korrespondent. Möjligen torde hans kallelse ha skett på grund av ett av konung Gustav IV Adolf uttalat önskemål, enär Waller var känd för sina rojalistiska tänkesätt och sedan gammalt åtnjöt stort förtroende å högsta ort. »Kärlek för konung och fäderneslaml utmärkte honom såsom medborgare, lydnad för statens lagar och ett kraftfullt bemödande att utkräva samma lydnad av andra stämplade honom som ämbetsman.»[1]) Om det finnes någon grund för här gjorda antagande, kan avsikten med hans kallelse icke ha varit mer än en. Det var känt, att alla medlemmarna i utskottet mer eller mindre lutade åt nyare tänkesätt såväl i religion som i filosofi (samfundslära). Om någon farhåga tilläventyrs skulle komma att yppa sig hos den misstänksamme konungen över detta förhållande, voro Wallers närvaro och biträde ägnade att ingiva lugn. Ingen kunde vara lämpligare än han att inför gillet föra den fäderneärvda religionens och samfundsandans talan. Bekännelsetrogen och varmt hängiven kyrkans lära, sådan denna utgestaltat sig under ortodoxiens senare skede var han därjämte en orädd man, som med ihärdighet och outtröttlighet som få kämpade för sina idéer.[2])

Murberg började sitt arbete på skolordningen i november 1804.[3]) Han hade därvid hjälp av sin rika erfarenhet vid arbete av sådant slag. Enligt en uppgift från en äldre källa skall han ha varit verksam i den här ovan nämnda uppfostringskommissionen under 1700-talet (se sid. 33) och å dess vägnar

[1]) Wästerås stiftstidningar år 1811, sid. 595.

[2]) J. Fr. Muncktell, Wästerås stifts herdaminne I, sid. 62.

[3]) Murberg var första gången närvarande vid utskottssammanträde den 10 nov. 1804.

till konung Gustav III överlämnat 1778 års förslag till ny stadga.[1]) Visst är, att han till denna kommission år 1779 inlämnade ett förslag till omgestaltning av stadsskolan i Stockholm, stadens enda offentliga skola, vars rektor han då var. Denna skola ville han reformera efter tidens krav och av densamma bilda en för huvudstaden säkerligen välbehövlig läroanstalt — där fanns ännu icke gymnasium — under namn av Lyceum Gustavo-Adolphinum. Enligt hans plan skulle skolan uppdelas i flera avdelningar: en pedagogi för nybörjare, en trivialskola med trenne klasser, i vilka modersmålet vid sidan av latinet skulle läggas till grund för språkundervisningen, ett på tvenne linjer uppdelat gymnasium samt »en matematisk klass eller skola» med gymnasialkaraktär. Denna plan kunde emellertid då icke realiseras av bristande tillgångar. Större framgång hade Murberg i sin strävan att få till stånd s. k. sockenskolor (folkskolor) på landet.[2]) I förslaget till omdaning av sitt läroverk i huvudstaden hade han emellertid utstakat riktlinjer, som han ansåg sig kunna följa även vid det nu åt honom anförtrodda arbetet. Utskottet, inför vilket Murberg uppläste sitt gamla förslag av år 1779,[3]) tänkte liksom han själv, att de grunder han däri nedlagt »till en bättre reglering av skolverket och undervisningens befrämjande till ungdomens verkliga nytta och gagn, även kunde tjäna till grundval vid för nya allmänna skolordningen».[4]) I mycket

[1]) Riktigheten av denna uppgift, hämtad ur C. U. Broocmans »Magasin» I, h. 2, sid. 135, har dragits i tvivelsmål framför allt av det skäl, att gillet i sin här ovan omtalade skrivelse till K. Maj:t med begäran om Murbergs förordnande till adjungerande medlem av utskottet icke med ett ord nämner därom. Därest Murberg verkligen varit med i den gamla uppfostringskommissionen, skulle gillet säkerligen icke ha underlåtit att framhålla detta för att därmed motivera sin begäran om hans kallelse till adjungerande medlem. Jfr. H. Hernlund, Skolordningsförslaget av den 28 nov. 1778, sid. 7.

[2]) B. Rud. Hall. Svenska och utländska pedagogikens historia, sid. 70 o. f.

[3]) Murbergs plan till omdaning av Stockholms stads skola finnes i gillets arkiv i volymen »Skolordningar och förslag därtill».

[4]) Protokoll i utskottet den 16 nov. 1804.

har också Murberg vid utarbetandet av sitt projekt till ny skolordning följt sin gamla skolplan. Denna ligger jämväl till grund för själva skolordningen, ehuru Murbergs ursprungliga plan under arbetets fortgång i gillet på mer än en punkt rubbades. Det kunde vara av intresse att i detalj jämföra Murbergs gamla plan av år 1779 såväl med hans inför gillet framlagda projekt som med själva skolordningen av år 1807, vilket emellertid ej här kan låta sig göra.[1])

Efter allt att döma hade Adlerbeth och med honom utskottet i dess helhet vänt sig till den rätte mannen. Murberg ville reformera men därvid följa den romerska grundsatsen »festina lente». Andra ville, åtminstone vad den lägre skolan angår, gå mera brådstörtat till väga och mer eller mindre bryta med hela det gamla systemet. Gillets korrespondent, den lärde rikshistoriografen, kanslirådet Anders Schönberg hade tidigare tagit till orda i avsikt att giva skolväsendet en mera vidgad ram, varvid även de klassiska studierna något borde få maka åt sig.[2]) Mera reformvänliga än denne voro förut nämnde P. Kölmark samt rektorn i Norrköping G. A. Silfverstolpe. Den förre frågade vid alla förändringar blott efter nyttan därav. Den senare, under sin studietid i Uppsala känd som en av förgrundsfigurerna (jämte filosofen Benj. Höijer) i den beryktade radikala klubben »Juntan», framlade inför gillet ett brett lagt program till hela undervisningsväsendets reformerande, däri han visar sig vara en ivrig förkämpe för moderna idéer och kunskapens popularisering.[3]) Murberg önskade i stort sett behålla den klassiska skolan oförändrad men dock i någon mån låta latinet vika för att på så sätt bereda plats för de nya ämnen, som icke längre kunde hållas fjärran. De lägre skolorna borde i hans tanke tjäna både den klassiska och den borgerliga bildningen, till vilket ändamål de skulle delas på

[1]) Se K. Nordlund, a. a., sid. 42 o. f.

[2]) A. Schönberg, Utkast om allm. uppfostringsverket (1770), för vilket Nordlund redogör i a. a., sid. 33 ff.

[3]) Silfverstolpe, Reformprojekt till kanslärsgillet av den 27 mars 1802.

tvenne linjer eller skolor med olika syften. Därigenom skulle de bättre svara mot sin bestämmelse och vara till större gagn för samhället och den enskilde. Gymnasiet ville han även ha delat på tvenne linjer, en med klassiska och en med moderna språk. Den förra skulle dana präster och lärda, den senare civila tjänstemän.

Murberg sökte vidare ställa sig till efterrättelse några ord i gillets instruktion, som talade om en »närmare och mera verksam sammanställelse» av läroverken. Instruktionen syftade härmed synbarligen på den olikhet även mellan läroanstalter av samma slag och de alltför obestämda gränser mellan högre och lägre skolor, som faktiskt förefunnos vid denna tid, omständigheter, vilka sammanhängde med den lokala ledningen av biskop och konsistorium. Avsikten med gillets stiftelse var att åstadkomma en central ledning, som efter en och samma princip skulle styra det hela. Därigenom skulle skolorna få enahanda organisation i alla stift, mellan vilka hittills stora olikheter i detta avseende funnits. Den hittills rådande bristen på system i skolväsendet i det hela skulle lämna rum för likformighet mellan anstalter av samma slag och mera bestämda gränser mellan högre och lägre skolor. Murbergs arbete i skolfrågan bär vittne om, att han på så sätt fattade den honom anförtrodda uppgiften.

Murberg bedrev arbetet med stor skyndsamhet. Redan i början av år 1805 hade han hunnit så långt i sitt »Utkast till en förbättrad läsordning vid skolor och gymnasier i riket», att de 5 första kapitlen därav, motsvarande de 5 första i den gamla stadgan, kunde föredragas i utskottet.[1]) Därmed skulle hans handläggning vid arbetet vara slut. Under utförandet av det grannlaga värv, varmed han var sysselsatt och som han säkerligen varit rätte mannen att även på ett tillfredsställande sätt fullborda, avled han vid 70 års ålder den 27 mars år 1805. Före sin död hade han dock hunnit omarbeta ännu ett par

[1]) Föredragningen ägde rum vid utskottssammanträden den 2, 5 och 19 febr. 1805. Murbergs utkast finnes i gillets arkiv i vol. »Skolordningar och förslag därtill», nedskrivet av Murbergs egen hand.

kapitel av den gamla stadgan, vilka först efter hans död blevo föremål för utskottets behandling. Inalles hade Murberg alltså utarbetat sju kapitel, då han för alltid lade ned pennan.

Kort före Murbergs död hade Waller, som förut var korrespondent, genom ett kungl. brev kallats till medlem av gillet och dess utskott i alla frågor om skolordningen.[1] Här talas åter om hans »kända insikter och utmärkta skicklighet», vilka kunde berättiga till att hysa välgrundade förhoppningar om ett gott resultat av hans biträde. Huru han kom att motsvara de förhoppningar, som efter Murbergs död knötos till hans person, kommer den följande framställningen att söka besvara.

Waller dröjde att infinna sig. Han fick enligt löfte del av Murbergs ofullbordade projekt och började med att från Wästerås i nov. 1805 insända de anmärkningar däröver, som han på förhand blivit ombedd att lämna. Dessa anmärkningar hade han icke formulerat som ett förslag till stadga och ej heller följt Murberg i dennes framställning. De voro enligt Adlerbeth »en utförligare avhandling över de till allmänna undervisningsväsendet hörande eller därmed gemenskap ägande ämnen, vilken icke utan ny omarbetning kan till projekt av författning sammandragas och i ordning ställas».[2])

Waller torde ej heller ha avsett, att denna vidlyftiga inlaga skulle tjäna som projekt till ny skolordning. Han ville härmed blott från början taga ståndpunkt i skolfrågan, en ståndpunkt, varifrån han sedan i huvudsak icke vek. De handlingar och aktstycken, som blivit honom tillsända med Murbergs förslag, hade övertygat honom om nödvändigheten att från början uttala sin mening, som i mycket skilde sig från de moderna tänkesätt, vilka hyllades av gillets flertal, och varåt även Murberg i någon mån i sitt projekt skattat. Han erkände,

[1]) Brevet är daterat den 19 mars 1805. Waller fick i likhet med Murberg löfte om någon pekuniär förmån under den tid, han var sysselsatt med arbetet på skolordningen.

[2]) Adlerbeth till protokollet den 22 nov. 1805. Wallers inlaga finnes i »Avhandlingar» rörande undervisningsväsendet.

att det kostat honom åtskilligt att säga sina tankar så rakt på sak som här skett, och att hans strävan efter att vara tydlig hade gjort honom väl vidlyftig. »Mitt memorial», skrev han till ett av kansliråden i gillet (sannolikt Kökeritz), tröttar ofelbart genom sin vidlyftighet. Men jag kunde icke undgå att göra reda för min tankegång, när jag i så många mål skilde mig från andra. Måtte åtminstone min kärlek till sanningen vara synbar. Aldrig var den på starkare prov. Om hr kansliradet kände mina relationer till några äldre och yngre akademici, som jag måste vända min talan emot, skulle hr kansliradet lätteligen finna det. Hjärtats behov att utan skada för saken mildra mina gensägelser ökade ibland min vidlyftighet; men efteråt tänker jag, när jag ikläder mig den akademiska espriten, att de själva torde tycka, att saken därigenom icke blivit hulpen utan förvärrad.»[1])

Synbarligen tänkte också de för frågans lösning i utskottet intresserade, att den genom detta Wallers första inlägg i förhandlingarna snarare blivit förvärrad. Adlerbeth synes redan ha börjat ana, huru situationen skulle komma att utveckla sig. Han uttalade till protokollet såsom sin tanke, att utskottet nu kunde såväl utarbeta ett eget projekt till ny skolordning på grundvalen av det av Murberg författade och med hänsyn jämväl till Wallers däröver ingivna anmärkningar samt under överläggningar i utskottet eventuellt framkommande tankar som ock anmoda Waller att giva sina anmärkningar en för en författning mera passande form efter mönstret av den gamla skolordningen och Murbergs utkast, varefter de kunde upptagas som hans särskilda förslag. Sedan kunde utskottet välja mellan det inom detsamma utarbetade projektet och Wallers i form av en stadga omstöpta anmärkningar. Waller borde emellertid, tyckte Adlerbeth, anmodas att snarast infinna sig vid förhandlingarna, vilket ock skedde i brev till honom av den 22 nov. 1805.

[1]) Waller till (sannolikt) Kökeritz den 15 nov. 1805. I »Avgjorda mål 1804—1806».

Vid utskottets näst sista session för året, den 21 dec. 1805, var Waller första gången närvarande. Utskottets ordförande Lehnberg gav uttryck åt den glädje dess medlemmar kände över »att se herr doktorn och domprosten Waller närvarande, av vars kunskaper och erfarenhet det lovade sig ett kraftigt biträde vid utarbetandet av det viktiga ämne, som nu skall bli föremål för utskottets överläggningar». Lehnberg lämnade därefter en resumé över vad hittills av Murberg blivit gjort för frågans lösning och anmodade Waller att fortsätta hans ofullbordade verk och utarbeta de *fem* återstående kapitlen, motsvarande de fem sista i 1724 års skolordning, vartill denne även förklarade sig villig. Det skulle bero på honom själv, när han ville se utskottet samlat till dryftande av frågan, om efter utarbetandet av ett eller flera eller alla fem de återstående kapitlen.[1])

Waller skulle således taga upp arbetet på den punkt, där Murberg lämnat det, och efter samma plan som denne omarbeta de fem återstående kapitlen i den gamla stadgan. Men han fann snart, att han i sin uppfattning alltför mycket skilde sig från Murberg för att kunna följa honom. Han tillkännagav för utskottet i början av år 1806, att han under arbetet på skolordningen i stället för att fortsätta Murbergs projekt »funnit för sig lättare och bekvämligare samt för själva arbetets framgång förmånligare att efter dess kännedom av läroverkets behov av förbättring och de fordringar fäderneslandet av dem efter tidens närvarande skick har att förvänta utarbeta ett helt nytt projekt».[2]) Lehnberg förklarade härvid, att det inga-

[1]) S. O. av år 1724 hade inalles 13 kapitel. Då Murberg före sin död omarbetat sju av dessa, återstodo i själva verket *sex* kapitel. Att Lehnberg det oaktat kan tala om endast fem återstående kapitel, har sin särskilda orsak, som här nedan skall beröras (jfr. nedan sid. 161 f). J. A. Hallgren synes i sitt arbete om »Det svenska allm. läroverkets historia», sid. 81, förutsätta, att S. O. av år 1724 innehållit endast 12 kapitel. Efter att ha nämnt Murbergs omarbetning av denna skolordnings sju första kapitel, talar H. om densammas »fem övriga kapitel». S. O. av år 1724 innehöll emellertid 13 kapitel och den nya stadgan av år 1807 kom att få lika många, varom mera nedan.

[2]) Protokoll i utskottet den 5 febr. 1806.

lunda varit utskottets tanke, att Waller skulle vara bunden av Murbergs projekt, såvitt icke hans egen åskådning därmed stämde överens. Det av Waller bebådade nya förslaget till skolordning blev snart färdigt och kunde föredragas i utskottet.[1])

Detta hade nu att välja mellan Murbergs ofullbordade förslag och det nu senast av Waller framlagda. Att valet dem emellan kunde varit svårare under andra förutsättningar än de förhandenvarande, torde vara säkert. Gillet synes ha varit angeläget om att påpeka detta i sin skrivelse till regeringen om denna sak. Det åberopar sig här på instruktionen och grundar sitt förkastande av Wallers projekt på dennas uttryckliga ord, att gillets uppgift endast innebar ett förnyande av den gamla stadgan till motsvarighet mot en senare tids krav, utan att vidröra den skiljaktighet i åskådning och tänkesätt, som låg till grund för de båda projekten, om vilken skiljaktighet gillet fann så mycket större anledning föreligga att tiga, som den av Waller hävdade åskådningen delades av konungen själv och hans närmaste omgivning. Den omständigheten, att instruktionen icke ålade gillet något utöver det här sagda och utarbeta ett alldeles nytt projekt, gjorde det val, som i gillets tanke eljest skulle blivit brydsamt, jämförelsevis lätt.[2])

Inom utskottet synes ej heller någon tveksamhet varit rådande i valet. Adlerbeth inlämnade vidlyftiga utlåtanden över båda projekten och förordade utan tvekan det av Murberg utarbetade. Wallers förslag däremot vann icke hans sympatier. Han gick skarpt tillrätta därmed såväl i dess helhet såsom görande anspråk på att vara ett projekt till en kungl. förordning, som i dess detaljer, vilka han fann vara alltför talrika och sträcka sig till för obetydliga saker. Efter genomläsningen av dess första artiklar — projektet hade inalles 18 sådana —, vilka innehöllo en utförligare undersökning om teologiens och

[1]) Föredragningen ägde rum den 22 febr. och den 6 mars 1806. Wallers förslag finnes i gillets arkiv i vol. »Avhandlingar rörande undervisningen».

[2]) Gillets skrivelse till K. Maj:t av den 7 maj 1807.

filosofiens lärobyggnader och behandlingssätt samt gränserna dem emellan, fällde han det omdömet, att han »snarare tyckte sig läsa ett i sitt avseende nyttigt collegium pedagogicum än projektet till en kungl. förordning».[1]) En dylik »avhandling» ansåg han alldeles icke lämplig i en stadga och om författaren med dem hade för avsikt att fastslå vissa principer, kunde Adlerbeth för sin del likväl icke instämma i flera av dem.

Waller var, så mycket han i sin uppfattning än skilde sig från utskottet i övrigt, likväl icke helt främmande för nya pedagogiska idéer. I likhet med filantropinisterna tog han till orda mot en för långt driven verbalmemorering i skolorna,[2]) varöver klagomål vid denna tid allmänt förspordes. Efter Wallers projekt skulle läroböcker komma till mindre bruk än förut, undervisningen borde vara åskådlig och kunskaper meddelas mera på muntlig väg i skolan än genom överläsning hemma. Vidare ansåg han, att en skolordning borde stadga bestämda åldersgränser uppåt för lärjungar både i skolan och gymnasiet. En lärjunge i apologistklassen borde senast vid 15 års ålder lämna denna för att gå till näringarna, den, som hörde till den egentliga skolan, senast vid 17 år sändes till ett gymnasium och en gymnasist senast vid 21 år dimitteras till akademin. Endast eforus skulle äga dispensera från dessa åldersgränser och »honom är det endast tillåtet för de lyckligare genier».[3]) Dessa nyheter fann utskottet betänkliga. Tidigare hade bl. a. ovan nämnde Nils v. Rosenstein tagit till orda mot dem, som på filantropinskt vis höllo förståndsodlingen som det angelägnaste för de unga på bekostnad av minneskunskapen. »Utanläsningen är», säger denne, »icke så onödig som man tror, den stärker minnet. Lika visst är, att minnesverk i allmänhet äro gjorda för barnaåldern och att den tid, som då därtill användes, icke är förlorad för förståndet, som ännu icke har sin styrka och som behöver ett förråd av kun-

[1]) Adlerbeths omdöme om Wallers projekt efter genomläsningen av dess trenne första artiklar.

[2]) Th. Ziegler, Pedagogikens historia, sid. 216.

[3]) Wallers projekt, Art. IV § 1.

skaper».[1]) Adlerbeth trodde ej heller på nyttan av den nu på modet varande förståndsodlingen.[2]) Muntlig undervisning kunde i hans tanke nog föra till målet vid privat läsning med få disciplar, men han betvivlade, att den kunde duga i ett läroverk, där läraren oftast har ett större antal att samtidigt föra fram och har att svara för vars och ens framsteg. »Utanläsningen», säger han, »i en del vetenskaper alldeles nödvändig, blir i andra ett malum necessarium, vars olägenheter dock mycket kunna minskas genom lärarens urskillning och erfarenhet under efori tillsyn, utan att något uttryckligare i denna väg från högre ort behöver stadgas, än att läraren äger tillse, det disciplarna icke blott minnas orden av utanläxan utan även förstå dess mening.»[3]) Vad beträffar de av Waller föreslagna åldersbanden, tyckte Adlerbeth, att Waller för skolans och gymnasiets del stipulerat en tillräckligt hög ålder, vilket däremot ej var fallet med apologisterna. Att vägra en yngling, som under tidigare år börjat lägga handen vid ett yrke, att under någon tid åtnjuta undervisning i apologistklassen endast av det skäl, att han var över 15 år, var obilligt, då ju denna skolgång icke kunde tänkas medföra minskad håg och handlag för hans tilltänkta yrke. »Och varför dessa band av ålder?» frågade Adlerbeth. »Månne ej en far, som ämnar sin son till näringsidkare, förr eller senare må välja sin tid att låta honom inhämta den kunskap han behöver? Mellan 15 och 20 år tror

[1]) N. von Rosenstein, Samlade skrifter III, sid. 40.

[2]) Jfr. C. G. Nordin, Betänkande över uppfostringsverket av den 5 juli 1785.

[3]) Adlerbeth om Wallers projekt till protokollet den 19 mars 1806. — Även Murberg ansåg utanläsning till en viss grad vara nödvändig i skolan. »Minnet bör», heter det i hans projekt, Kap. III § 4, »ifrån början övas genom lämplig utanläsning, men ingen utanläxa givas, som icke förut till sitt ordaförstånd blivit förklarad och av lärjungarna fattad... Undervisningen bör ej skynda från ett ämne, innan det är väl fattat och både i minnet och förståndet inpräglat samt ej gå fortare, än lärjungarne utan för mycken och otidig spänning av sin fattningsförmåga hinna den följa». Orden återfinnas i S. O. 1807, Kap. III § 4.

jag förmågan därtill vara i sin rätta kraft och fullkomligare än förut, ehuru för den, som vill vända sin håg till solidare lärdom, början till nödig underbyggnad måste förut göras.»[1])

Innan vi vidare redogöra för innehållet i Wallers projekt, torde det vara lämpligt att här klargöra Adlerbeths ställning till skolfrågan. Vid ett av rikets universitet hade nyligen den satsen blivit hävdad, att läroverken voro »gamla byggnader av gotisk smak, som icke kunna repareras utan borde byggas om».[2]) Adlerbeth, själv i besittning av en grundlig klassisk bildning, ansåg liksom många av sin tids bildade den gamla skolan vara ett mästerverk, som icke tålde någon modernisering av nyare och sämre konstnärer. Han trodde icke ens, att det under nuvarande tidsförhållanden var möjligt att få till stånd en riktigt god och mot ändamålet svarande skolordning. Skuggrädslan hos de maktägande var vid denna tid för stor för att möjliggöra genomförandet av reformer inom skolväsendet av den art, som Adlerbeth och med honom liktänkande ansågo höra till tidens krav. Och då tiden i dessas tanke ännu icke var mogen för genomförande av de nya idéerna, borde man behålla så mycket av det gamla, som ännu kunde vara till gagn. Adlerbeths verkliga tanke i skolfrågan framgår med önskvärd tydlighet av ett brev från honom till Jacob Lindblom, numera (sedan 1805) ärkebiskop efter Uno von Troil. »Låtom oss», heter det här, »reparera det gamla huset, tills nybyggnadstiden en dag kommer. Om ej en uttrycklig kungl. befallning ålade mig att innehålla med min uppriktiga mening, skulle jag tillstyrka att låta 1724 års skolordning för det närvarande förbliva i sin fulla kraft, varav följer, att jag önskar så få förändringar i densamma som möjligt.»[3])

---

[1]) Adlerbeth till protokollet i utskottet de 19 mars 1806.
[2]) Kyrkohist. Årsskr. 1908, sid. 229.
[3]) Adlerbeth till Lindblom den 3 dec. 1806. I ett till gillet den 26 nov. 1804 ingivet anonymt memorial med titel »Något om skolväsendet och dess förbättrande» uttryckes samma tanke under samma bild, som Adlerbeth använder i brevet till Lindblom. Den anonyme förf. anser, att man bör »reparera den gamla byggnaden, så gott man kan, tills man hunnit anskaffa de nödigaste materialier och framför

Murberg hade genomgående lagt den gamla stadgan till grund för sitt projekt och endast förslagit de ändringar däri, som grundade sig på senare vidtagna författningar eller genom erfarenheten yppade brister. I synnerhet hade han sökt råda bot för den allmänt påpekade bristen i skolväsendet, att skolorna icke kunde meddela i det allmänna livet nyttiga kunskaper eller dana ämnen för den civila ämbetsmannabanan. Adlerbeth syftade synbarligen på samma sak med sina ord om önskvärdheten av en reparation av det gamla huset. Han ville — bildligt talat — i den gamla skolbyggnaden inreda ett nytt rum för dem, som icke tänkte gå den lärda vägen. »Om det bör», yttrade han, »anses för en avgjord sanning, att den allmänna undervisningen, rätteligen styrd, äger företräde framför den enskilda, vilket åtminstone är min övertygelse, böra de allmänna undervisningsverken så inrättas, att evad stånd som ock väljes, tillfälle därstädes må finnas att vinna nödiga lärdomar.»[1])

Hos Waller spårades inga ansatser till avhjälpande av denna väsentliga brist. Tanken att ge en mera vidgad ram åt skolväsendet synes ha varit honom främmande. Hans projekt hade bibehållit den gamla ordningen med en enda apologistklass för tillgodoseende av den reala bildningen såsom ett slags appendix till de 4 litterata klasserna. Även i ett annat avseende liknade projektet den gamla stadgan, nämligen däruti, att det — om ock så vitt jag kunnat se blott i ett enda fall — föreslår en bestämd lärobok till begagnande. »För latinska språket», säges det, »skall i prima lusten väckas genom Comoenii Orbis pictus med svensk översättning, rad mot rad, samt mot varandra svarande siffror vid vart ord, som leda till dess betydelse och en alfabetisk ordalängd under var artikel, där vart ord, som första gången förekommer, upptages».[2])

---

allt en väl prövad grundritning till en alldeles ny, och icke ens då lär denna på en gång utan fastmer efterhand kunna uppföras». Om detta anonyma memorial talar Nordlund på flera ställen i a. a., sid. 46 o. f.

[1]) Adlerbeth till protokollet i utskottet den 26 april 1805.
[2]) Wallers projekt, Art. V § 12.

Citatet är typiskt för Waller och torde vara tillräckligt för att rättfärdiga Adlerbeths påstående om för mycken didaktik och för minutiösa instruktioner i projektet. Adlerbeth, synbarligen angelägen om att på alla punkter söka komma Waller till livs, fann sig häremot föranlåten anmärka, att en skolordning icke fick vara så beskaffad, att den lade hinder i vägen för antagandet av nya böcker, därest sådana sågo dagen, som befunnos bättre än de förut brukade. Den bästa tillgängliga boken i ett ämne borde också nyttjas i skolan och ingen viss bok borde få påbjudas, »helst i ett tidevarv, då i pedagogiken så mycket arbetas och både metoder och handböcker dagligen förändras, men ock ingen ny av lärarna självrådigt få till bruk införas utan förutgången noga prövning av vederbörande».[1]) Samma anmärkning, som Adlerbeth här mera indirekt riktar mot den gamla stadgan, vilken han på grund av tidsomständigheterna helst ville ha kvar orubbad, uttalades även i flera konsistoriers betänkanden och i ovan omtalade anonyma memorial (sid. 46) samt av en av gillets korrespondenter, rikshistoriografen och kanslirådet A. Schönberg. »Ett stort fel», skrev den sistnämnde till Lindblom, »var i förra skolordningen att föreskriva böcker till undervisningen, tid efter annan föråldrade och urmodiga. Utom lärobok i teologien, som borde väl för de mindre lärohusen föreskrivas, till dess att annorlunda förordnas, borde efter min tanke få bero på hrr efori i stiften att utstaka, vilka läroböcker bäst kunde nyttjas, som lärarne i varje av dessa lärohus finge hos sin biskop föreslå».[2]) Den bekante pedagogiske skriftställaren E. C. Grenander — år 1803 förordnad till den förste docenten i didaktik och pedagogik i Uppsala — yrkade i till gillet inlämnat betänkande, att en revision av de vid skolorna brukade läroböckerna borde äga rum vart 25:e eller 30:e år, på det att icke själva böckerna måtte lägga hinder i vägen för önskad framgång vid undervisningen, vilket många lärare nu fingo erfara.[3]) Och Linköpings konsistorium

[1]) Adlerbeth till protokollet den 19 mars 1806.
[2]) A. Schönberg i brev till Lindblom den 31 mars 1807.
[3]) E. C. Grenander i betänkande till gillet av den 2 dec. 1802.

önskade icke antaga någon lärobok vid skolorna för längre tid än högst 10 år.[1]) (Jfr. sid. 20 o. f.)

En annan anmärkning, vartill man inom utskottet fick anledning att längre fram återkomma, gällde Wallers tankar och föreskrifter om kristendomsundervisningen. Den i trivialskolans två högsta klasser och gymnasium brukade läroboken i dogmatik skulle enligt projektet »nyttja sjuttonde seculi terminologi, att vägen må öppnas till den tidens solida skrifter, men ganska sparsamt och nalkas den populära stilen så mycket som möjligt är.»[2]) Häremot riktade Adlerbeth en i utskottets tanke befogad gensaga. Han sade sig ej först, varför man behövde »reculera teologiens form mer än andra vetenskaper hela tvenne sekler. Man kan, som jag hoppas, vara både gudfruktig och renlärig utan att sätta sig så langt bakom sitt tidevarv. Och menas härmed början, medium eller slutet av 17:e seklet? Vare härmed hur som helst, så äro dessa former nu till stor del föraldrade, och min övertygelse är den, att man med mera nytta talar ett sprak, som nagot närmare nalkas samtidens».[3]) Adlerbeth ville dock icke erkänna sig vara någon novatör eller anhängare till en ny terminologi, hämtad ur en kanhända ännu outvecklad filosofi, vilken han ej heller sade sig känna tillräckligt grundligt för att därom kunna fälla ett omdöme.

Vad kristendomsundervisningen i övrigt beträffar, ville Waller ha regelbunden bibelläsning i skolan. Någon dylik omtalas icke i Murbergs projekt eller, såvitt jag kunnat finna, hos någon av dem, som inför gillet uttalat önskemål rörande undervisningen. Waller ville, att lärjungarna i alla trivialskolans klasser skulle efter morgonbönens slut varje dag turvis och med början på den äldste uppläsa ett stycke ur bibeln. Läsningen borde i de två lägsta klasserna ske efter en författare, som återgivit bibelns berättelser i modern och lättfattlig

[1]) Linköpings konsistorii skrivelse till kanslikollegium av den 30 okt. 1799.
[2]) Wallers projekt, Art. V § 5.
[3]) Adlerbeth till protokollet den 19 mars 1806.

form och därför av barnen bättre kunde förstås, i de två högre efter den för de unga bäst lämpade bibelöversättning. Berättelserna skulle läsas i kronologisk följd med förbigående av förut kända stycken samt av för barnens ålder och utveckling mindre lämpade delar. »Där Moses flätar berättelsen om skapelsen, fallet och syndafloden, börjar lärarens urval». Läsningen skulle åsyfta att giva lärjungarne en mer omfattande kunskap ur bibeln »om patriarkerna och det öde deras barn hade i Egypten, under förlossningen och vandringen därifrån, under domarna och konungarna, under babyloniska fängelset och de stora under, varmed kristendomens stiftare plantade sin kyrka».[1]) Denna bibelläsning borde ske i den omfattning, att bibelns hela historiska stoff därunder med tiden kunde genomgås. Efter aftonbönen skulle på samma sätt under ena veckan läsas ett stycke ur Sveriges allmänna lag eller utkomna tolkningar därav efter ett för detta ändamål gjort utdrag för att lära de unga, huru brott straffas, vad man till egen säkerhet hade att iakttaga i sitt förhållande till andra människor och hur man hade att gå till väga för att erhålla en vägrad rättvisa; under andra veckan skulle läsas ett kapitel ur Ordspråksboken efter biskop J. A. Tingstadius' bibelöversättning.[2])

Något för Waller utmärkande var även, att han ville anförtro undervisningen i moderna språk åt gymnasielärarne i

[1]) Wallers projekt. Art. V § 3.

[2]) Wallers blick för det praktiska visade sig även i ett annat av hans förslag. Enligt projektets Art. V § 18 kunde eforus antaga »schatullmakare, konstsvarvare och instrumentmakare» att på sina verkstäder mot vedergällning i respektive yrken inöva de lärjungar, som skriftligen hänvisades till dem av rektor. Dessa, som härtill lämpligen kunde använda de från skolan lediga eftermiddagarna, skulle därigenom beredas tillfälle till kroppsövningar och även lära sig bruka verktyg, varjämte mästaren möjligen kunde få någon tillfällig hjälp. Adlerbeth, som till fullo uppskattade förslagsställarens avsikt att bereda lärjungarna en väl behövlig rekreation och händighet vid hanterande av verktyg, undrade likväl, huru och av vem mästarne ifråga skulle få ersättning. Därjämte kunde man befara, att dylika övningar, därest de blevo obligatoriska, skulle beröva lärjungarna en för dem nödig lovtid.

teologi och lägga densamma så, att den kunde tjäna till att befästa gymnasisterna i deras aktning för bibelordet och tro på bibelns auktoritet. Sålunda skulle enligt projektet undervisningen i engelska med superiores (de två övre ringarne å gymnasiet) handhavas av den egentlige teologie lektorn och till grund för densamma läggas sådana ställen och texter av historiskt innehåll i den bästa engelska bibelöversättning, som den kristna trons fiender sökt begagna sig av till att förklena den i bibeln framställda moralen. Wallers syfte med denna föreskrift var tydligen, att en så lagd undervisning skulle tjäna det dubbla ändamålet att lära gymnasisterna engelska och giva kristendomsläraren ett osökt tillfälle att framställa den från kyrklig synpunkt riktiga tolkningen av sådana tvetydiga bibelställen för att därmed vederlägga de mot bibelns moral gjorda inkasten. Lärarna manas dock till försiktighet och att till utläggningen av dylika texter knyta endast sådana reflexioner och tankar, som underhålla den andakt, varmed bibeln bör läsas.[1]) I liknande syfte var undervisningen i franska med inferiores (de två lägre ringarne) påförd græcæ linguæ lektorn.

Givetvis skulle Adlerbeth från sin mera fria ståndpunkt finna en så lagd undervisning betänklig och farlig för lärjungarne, hos vilka i hans tanke »tilläventyrs inkasten kunna slå djupare rot än vederläggningen».[2]) Det av Adlerbeth här framförda skälet mot Wallers plan att ordna undervisningen i moderna språk så, att den kunde tjäna ett högre syfte än vinnande av språkkunskap, var detsamma, varmed konung Gustav III i sin tid avslagit en av biskop Serenius i Strängnäs (1763—1776) framställd begäran rörande bekämpandet av fritänkeriet i landet. Då biskopen, som gjort sig känd som en nitisk främjare av prästernas bildning och sedliga liv, i skrivelse till konungen påyrkat, att denne måtte föranstalta om teologiska föreläsningar i huvudstaden mot neologien, avslog konungen hans begäran av det skäl, att dylika apologetiska föreläsningar så långt ifrån voro ägnade att tjäna det därmed

[1]) Wallers projekt. Art. VI § 12.

[2]) Adlerbeth till protokollet den 19 mars 1806.

avsedda syftet, att de snarare skulle »locka en nygirig ungdom till den förbjudna frukten».[1])

I Wallers reflexioner och förslag om undervisningen i historia å gymnasiet kom en viss skuggrädsla till synes. Läraren borde visserligen, hette det, nyttja allt vad detta ämne kunde bjuda på till att uppliva till kärlek till fosterlandet och alla medborgerliga dygder. Honom ålåg emellertid också att genom sitt exempel visa, huru hans lärjungar på egen hand borde läsa historiska skrifter och tillika säga dem, »huru liten trovärdighet de akter och skrifter förtjäna, som utkomma nära efter en föregången revolution, emedan ännu var och en söker bemantla sina revolutionsbrott, men att sanningen och äran därigenom icke kunna begravas, att den förbannelse brotten åtföljer snart vaknar och att tiden alltid finner utvägar att upptäcka och hedra den bortskymda förtjänsten».[2]) Yttrandet torde böra ses mot bakgrunden av nyligen timade händelser såväl utomlands som här i vårt land, varest den sammansvärjning, som ledde till mordet på konung Gustav III, ännu väl mindes av denne konungs förtrogne, till vilka även Waller hade hört. De erfarenheter, Waller och med honom liktänkande efter denna händelse fått göra, voro av den art, att orden härovan därigenom ansågos motiverade. Enligt Adlerbeths förmenande hade Waller härmed skjutit över målet för skolans undervisning och utgått från den felaktiga förutsättningen, att gymnasister voro i stånd till att bedöma det pragmatiska i historien. Skolynglingar borde, ansag han, icke vänjas vid att fälla domar om sådana händelser, som de icke kunde förstå. Om saken i och för sig säger han, att »ehuru varningen i vissa händelser kan vara välgrundad, är den det likväl icke i allmänhet».[3]) Adlerbeth fann för sin del intet skäl att misstänka sanningsenligheten av de aktstycken, som utkommo exempelvis efter Gustav Wasas förändring av styrelsesättet eller efter Karl XI:s. I sammanhang med Wallers reflexioner om

[1]) G. Westling, a. a. i Kyrkoh. Årsskr. 1916, sid. 149.
[2]) Wallers projekt, Art. VI § 9.
[3]) Adlerbeth till protokollet den 19 mars 1806.

historieundervisningen fann sig Adlerbeth även föranlaten anmärka, att Waller icke blott i detta ämne utan även i flera andra syntes honom fordra så mycket av gymnasieundervisningen, att föga blev till övers för den akademiska.

I överensstämmelse med sin askadning i övrigt hade Waller yrkat, att historieundervisningen i trivialskolan skulle börja med »gamla testamentets historia».[1]) Adlerbeth förnekade icke, att den del av denna historia, som berörde Israels folk, var nödvändig för den grundläggande undervisningen i kristendom, men med undantag härav var det i hans tanke olämpligt att börja med den allra äldsta tiden redan av det skäl, att historien blir intressantare och nyttigare i samma mån den kommer ens egen tid nära. Waller hade också i fråga om svensk historia följt en annan grundsats, i det han föreslagit, att man av denna skulle först läsa den gustavianska ättens historia och därefter den »folkungiska och fäderneslandets äldre hävder».

Då Wallers tankar om anordningen av lärostoffet vid undervisningen i svensk historia saledes avvika fran en av honom eljest hyllad princip, har man häri velat se ett ingripande från annat håll. Vi ha här ovan gjort en antydan om att Wallers inkallelse till adjungerande medlem av gillet torde ha berott pa en från högsta ort uttalad önskan (sid. 36). Ett ytterligare stöd för sannolikheten av denna hypotes föreligger här. Waller, kallad till ledamot i gillet på konungens begäran, har även lojalt böjt sig för dennes önskan eller direkta befallning, att undervisningen i svensk historia skulle börja med och lägga huvudsakliga vikten vid hans egen ätt, vilket väl skulle harmoniera med denne konungs skaplynne.[2]) Blotta hänsynen till konungen och kännedomen om hans önskningar kunna knappast här ha varit bestämmande för Waller, enär inställsamhet var främmande för honom. Den omständigheten, att Wallers yrkande om undervisningen i svensk historia

[1]) Wallers projekt. Art. V § 11.
[2]) S. G. Cavallin. Skolhistoriska minnen, sid. 7. Årsredogörelse, Kristianstad 1869.

på flera ställen upptagits i skolordningen av år 1807, fastän hans förslag i övrigt blev förkastat, tyder även på, att nämnda krav på historieundervisningen framhållits från högsta ort.[1])

Det anförda om Waller må tills vidare vara nog. Adlerbeth sammanfattade sitt omdöme om Wallers skolprojekt sålunda, att det innehöll både mer och mindre än vad till en skolordning hörde, på ett sätt alldeles för mycket och ändock icke nog, att uppställningen icke var så systematisk som den gamla stadgans och Murbergs förslag — bl. a. saknades rubriker över de särskilda artiklarna — att föreskrifterna gingo för mycket i detaljer, varav alstrades vidlyftighet, och att stilen, som mera påminde om den i föreläsningar vanliga, saknade den författningsmässiga, koncisa ton, som kungl. bud och befallningar oundgängligen kräva. Allt detta föranledde Adlerbeth till att underkänna projektet i dess egenskap av att vara ett förslag till en blivande skolordning.

Adlerbeths omdöme i frågan betydde för utskottet mycket för att icke säga allt. Han gav så gott som alltid direktivet åt utskottets övriga medlemmar i frågor rörande skolordningen. Man har svårt för att vid studiet av utskottsprotokollen i denna fråga värja sig för det intrycket, att Adlerbeth var utskottet. Dess medlemmar så när som på Waller anslöto sig till hans uppfattning om de båda projekten och ansågo det av Murberg författade äga »ett märkeligt företräde ej mindre i uppställning, stil och föreskrifternas rediga och bestämda utstakande än i dess nära likställighet med 1724 års skolordning i vad den egentliga lärdomsvägen beträffar jämte detta projekts ägande särskilda förtjänst av den däruti föreslagna utvägen till en hitintills saknad gagnande undervisning även utom den litterära kunskapsbanan». Wallers förslag däremot — om det också icke kunde frånkännas många för skolväsendet i allmänhet goda tankar och nyttiga föreskrifter — kunde dock i dess egenskap av ett projekt till en för skolor och gymnasier utfärdad kungl. förordning i utskottets tanke icke uthärda en jäm-

[1]) Jfr. S. O. 1807. Kap. VI § 5 mom. 6 och § 10 mom. 8.

förelse med det förra såsom icke ägande »den värdiga enkelhet i form, ton och föreskrifter, som konungens författningar oundgängligen fordra, och för övrigt nedstigande i detaljer, vilka väl kunna ägna en filosofisk föreläsning, men i en allmän skolordning icke utan svårighet finna rum».[1])

Olyckan var emellertid, att Murbergs förslag icke var fullbordat. I motsatt fall kunde utskottet nu omedelbart enat sig härom och sålunda för sin del bragt frågan till lösning. Nu gällde det att finna en lämplig person, som var villig att taga vid arbetet på den punkt, där Murberg slutat, och fullborda hans projekt enligt samma plan. Då Adlerbeth i sin vidlyftiga inlaga över det Wallerska projektet till sist avgav sitt för Waller föga uppmuntrande slutomdöme, pekade han även på den man, som i hans tanke nu var mest skickad att lösa frågan. Han föreslog, att ärendet skulle föreläggas den nyligen utnämnde (1805) ärkebiskopen Jacob Lindblom, som numera i kraft av sitt ämbete var självskriven ledamot av gillet och dess utskott efter sin företrädare Uno von Troil (sid. 2). Lindblom hade redan som biskop i Linköping av en kollega fått det vitsordet om sitt sätt att sköta sina eforala plikter, att han »i många stycken gör sig förtjänt genom nya, gagneliga omsorger om sin ort»,[2]) och en av hans minnestecknare säger om honom, att han i intet var »så berömvärd, så ojämförlig, som i sitt nit för lärdom och undervisning... Så mycket det av honom berodde, sökte han förse gymnasierna och skolorna med de skickligaste lärare, som voro att tillgå, styrde föreläsningarna, följde lärjungarnas framsteg, uppmuntrade därtill, ej sällan med egna medel och följde alla med kärlek och bistånd, även sedan de övergivit de lärosäten han vårdade».[3]) Även gillets utskott, som instämde med förslagsställaren angående frågans hänskjutande till Lindblom, motiverade i sin skrivelse till regeringen sitt förslag därmed, att

[1]) Protokoll i utskottet den 19 mars 1806.

[2]) O. Wallquist, Handbok i ecklesiastika befordringsmål, sid. 461, noten.

[3]) N. v. Rosenstein, Samlade skrifter II, sid. 101.

Lindblom var intresserad för frågans lösning och ägde stor insikt och erfarenhet i till skolväsendet hörande ärenden, med anledning varav utskottet icke tilltrodde sig att »utan hans gagnande samråd kunna med full tillförsikt stadga sitt slutliga yttrande».[1] Vid ett senare sammanträde med gillet i dess helhet uttalade riksdrotsen i fråga om de båda projekten sin anslutning till Adlerbeth och utskottet, vadan alltså majoriteten i gillet var av samma mening.[2]

Lindblom fick omedelbart del av alla till ärendet hörande handlingar och anmodades att avgiva yttrande. Å ena sidan hade han Murbergs förslag, som, ehuru ofullbordat, ägde utskottets sympatier, å andra sidan Wallers färdiga, men icke gillade projekt. Lindblom sökte härvid till en början gå sin egen väg.[3] Han utarbetade ett eget förslag till ny skolordning, som han underställde Adlerbeth i tanke att låta det komma inför gillet, men vilket »såsom mera skilt både i plan och form från den gamla (skolordningen) man tillstyrkt mig innehålla», skrev han till riksdrotsen Wachtmeister.[4] Detta projekt innehåller dels en redogörelse för Lindbloms allmänna ställning till skolfrågan, dels ett försök till skolordningsförslag, vilket är mycket kortfattat och saknar mycket av det för ett

[1]) Gillets skrivelse till K. Maj:t den 2 april 1806. Om Lindblom som eforus och skolman se Edv. Rodhe, Jacob Axelsson Lindblom som biskop i Linköping, sid. 223 ff.

[2]) Gillets protokoll den 3 maj 1806.

[3]) Edv. Rodhe, Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet I. sid. 25. Enligt Rodhe skulle det Lindblom av utskottet givna uppdraget innehållit en direkt uppmaning till honom att fullborda Murbergs projekt. Utskottets beslut innebar, att alla handlingarna i ärendet skulle, såsom det hette, »hr ärkebiskopen kommuniceras med anmodan, att dess utlåtande över detta ämne i hela dess vidd kanslärsgillet meddela». (Protokoll den 19 mars 1806.) Lindblom var alltså icke bunden av något förut ingivet förslag utan ägde fria händer, vilket hans handlingssätt till fullo ådagalägger. Också beriktigar Rodhe sin första uppgift längre fram (sid. 33), där det heter, att båda projekten överlämnades till Lindblom i och för utlåtande.

[3]) Lindbloms brev till riksdrotsen den 3 febr. 1807. I »Avgjorda mål 1807—1809».

dylikt förslag väsentliga. Det talar nämligen endast om lärokurserna i de olika klasserna och har därjämte ett uppgjort veckoschema för varje klass i trivialskolan. Lindblom sökte här otvetydigt undvika att taga ställning i fråga om de i utskottet framlagda förslagen. Han instämde visserligen till en början med Adlerbeth i dennes uppfattning om Waller, dock sade han sig önska »de stycken (av Wallers projekt), som tilläventyrs i en kungl. förordning icke väntas, av författarens egen hand samlade och dirigerade till ett särskilt arbete. Därigenom skulle ett förträffligt verk uppkomma till handledning för alla ungdomens lärare, som där funne icke allenast de grundligaste motiver utan ock de nyttigaste anvisningar i metoden, vilka med kraften av sin egen övertygande styrka utan all annan sanktion förde till det mål, författaren åsyftar».[1] I andra delar gillade han Murberg, bl. a. hade han sympatier för dennes försök att bevara så mycket av den gamla skolordningen, som ännu kunde vara till gagn, och för hans plan att söka omdana skolorna till läroanstalter, där jämväl näringsidkaren och den civile tjänstemannen kunde få utbildning.

Lindbloms vacklande hållning föranledde Adlerbeth att uppmana honom till att fatta en bestämd position. Sådant som Lindbloms eget förslag förelåg, möjligen efter någon ytterligare överarbetning från hans sida, utgjorde det i själva verket enligt Adlerbeths förmenande ett alldeles nytt projekt jämte de tvenne förut varande, och Adlerbeth försäkrade, att gillet högst ogärna skulle se ännu ett dylikt komma till. Men då han tyckte det sag ut, som om Lindblom delade utskottets uppfattning om Waller, bad han, att Lindblom uttryckligen ville säga ifrån detta och taga parti för Murbergs projekt. Detta

[1]) Lindbloms skolordningsprojekt. § 1. Detta projekt, varav jag tagit del bland en volym handlingar rörande 1807 års skolordning i stiftsbiblioteket i Linköping, är icke daterat och har till överskrift: »Förslag till en förbättrad skolordning i anledning av rektor Murbergs projekt till en litterat och näringsskola vid trivialskolorna i riket». I samma volym finnes även flertalet av de brev till Lindblom, som i denna avhandling äro citerade, bland dem alla från Adlerbeth.

var enligt Adlerbeth så beskaffat, att det borde kunna läggas till grund för den blivande skolordningen. Lindbloms önskan om att få se vissa av Wallers reflexioner av sin förf. samlade och utgivna i ett särskilt verk kunde han icke dela. Ville Waller sammanfatta sina tankar och se dem i tryck, kunde ju detta icke förvägras honom. Adlerbeth ville dock därvid uttryckligen betona, »att ingen publik auktoritet måtte giva dem (Wallers tankar) vikt, samt att i händelse anledning gives honom att utgiva ett sådant arbete, ingen anledning måtte givas till en slik approbation från högre ort, vilken möjligen kunde göra honom till en auctor classicus eller kanhända verket till en sanktionerad kommentar över skollagen».[1]) Lika gärna kunde man antaga hela Wallers skolordningsprojekt. Adlerbeth förutsåg, att det skulle bli kinkigt nog att hålla Waller stången, då man väntade, att han skulle få stöd från inflytelserikt håll. Man trodde sig nämligen veta, att riksdrotsen Wachtmeister alltmer började luta åt hans sida, möjligen efter påtryckning från högsta ort. Adlerbeth önskade därför se utskottet enigt i denna sak. Han trodde sig i sitt utlåtande över Wallers projekt ha till fullo ådagalagt olämpligheten därav. »Med all den aktning», skrev han till Lindblom, »jag hyser för en olika övertygelse i huvudsaken, bekänner jag uppriktigt, att jag anser Wallers projekt för olämpligt genom sina premisser, som lända till för mycket tvång för all filosofisk forskning; som ej tjäna de mindre läroverken; som ingalunda passa i en kungl. förordning; som lika med projektet alltigenom äro onödigt vidlyftiga och ändå ej tillräckliga».[2]) Wallers ärliga mening och uppriktiga övertygelse voro emellertid genomskinliga. Adlerbeth synes efter allt att döma ha varit villrådig, huru man rätteligen borde behandla Waller för att han icke skulle känna sig sårad. Men därest hans uppfattning delades av alla i utskottet så när som på förslagsställaren själv och han sålunda fick det önskade stödet och den bekräftelse han behövde för att vara säker om att han hade

[1]) Adlerbeth till Lindblom den 19 aug. 1806.
[2]) Adlerbeth till Lindblom den 3 dec. 1806.

rätt i sin tanke om Wallers projekt, undrade han, om det ej vore bäst »att göra honom (Waller) en kompliment och sedan rent ut säga, att Murbergs projekt i huvudsaken bättre uppfyller ändamålet och till följe därav tillstyrka dess antagande».[1])

Då Lindblom av här angivna skäl icke ansåg sig böra låta sitt eget skolordningsprojekt komma inför gillet, måste han bestämma sig för endera av de tvenne, som förelågo. Synbarligen hade han från början haft sympatier för det av Murberg utarbetade förslaget, ehuru han av lätt insedda skäl velat undvika att öppet taga position mot Waller och hans projekt. Denna omständighet bidrog säkerligen till Lindbloms beslut att söka få arbetet utfört genom en annan person. Samtidigt med att han korresponderade med Adlerbeth om sitt eget projekt, utpekade han inför gillets sekreterare Kökeritz författaren till ett av honom genomläst anonymt memorial som en synnerligen lämplig anonym medarbetare i skolordningen. Lindbloms kända förmåga att kunna sätta andra i arbete till utförande av uppgifter, han åtagit sig själv, förnekade sig ej heller, då det gällde att skapa en ny skolordning. Tack vare ett brev från den anonyme till sekreteraren Kökeritz, vilket denne excerperar i en kort därefter avfattad skrivelse till Lindblom, har det lyckats mig konstatera, vem den anonyme medarbetaren är. Kökeritz har nämligen icke varit mer angelägen om att inför eftervärlden bevara hans anonymitet, än att den anonymes här nämnda, egenhändigt skrivna brev kommit att stanna i kanslärsgillets arkiv, på grund varav det till full evidens kan bevisas, vem han är. Den anonyme medarbetaren är ingen annan än gillets verksamme korrespondent i Lund, akademisekreteraren därstädes O. C. Wåhlin. Denne har alltså jämte Murberg, Lindblom och Adlerbeth deltagit i utarbetandet av 1807 års skolordning och har sin del i densamma, ovisst huru mycket. Av gillets medlemmar synas dock endast Kökeritz och Lindblom ha varit invigda i rätta förhållandet. Lindblom antyder icke på något ställe, att han haft vetskap om den

[1]) Adlerbeth till Lindblom den 3 dec. 1806.

anonymes person, men han kan väl knappast ha varit i okunnighet om, vem hans hemlige medhjälpare var.

Det hela torde ha tillgått på följande sätt. Wåhlin fick i egenskap av gillets korrespondent del av Murbergs koncept till skolordningen och insände anonymt till gillet »Anmärkningar vid konceptutkastet till skolordning».[1]) Dessa anmärkningar, vilka av sekreteraren Kökeritz i likhet med alla viktigare till ärendet hörande handlingar höllos Lindblom tillhanda, väckte den senares synnerliga beundran såsom vittnande om författarens djupa kännedom om och erfarenhet i skolfrågan. »I några mål», skrev Lindblom till Kökeritz om författaren till de anonymt ingivna anmärkningarna, »skulle jag med honom kunna vara av olika tankar, men i det hela högaktar jag så hans sätt att se och behandla ämnet, att jag allvarligen önskade, att han ville åtaga sig utarbetandet av de övriga kapitlen, som ännu saknas i Murbergska projektet. Denna idé har så överväldigat mig, att jag ej känner mig i stånd att lägga handen vid ett sådant arbete, så länge den tanken svävar för mig, att en så mästerlig lagstiftare för undervisningsverket gives.»[2])

Lindblom sade sig äga ännu ett skäl för sin i detta brev uttalade önskan. Han var nämligen böjd för en mera genomgripande reform av skolväsendet än den, som skulle bli följden av ett genomförande av Murbergs projekt. I detalj hade han visserligen icke mycket att anmärka mot Murberg, men i det hela sade han sig vara med honom skiljaktig. Sina tankar och önskemål i fråga om skolornas förbättring hade han uppsatt i en promemoria, som han underställt Adlerbeth, vilkens erinringar till densamma redan äro omtalade.[3]) »Han har ej ogillat dem», skrev Lindblom i samma brev till Kökeritz,

[1]) Wåhlins anmärkningar äro i dubbla exemplar förvarade i gillets arkiv i vol. »Skolordningar och förslag därtill». Det ena exemplaret är egenhändigt skrivet av Wåhlin.

[2]) Lindblom till Kökeritz från Linköping den 28 aug. 1806. I »Avgjorda mål» 1806.

[3]) Sannolikt syftar Lindblom här på sitt ovan nämnda skolprojekt.

»men önskar, att vi måtte in totum et tantum bliva vid det Murbergska förslaget för att ej komma ut på ett hav, där vi sent eller aldrig finna hamn». För att icke nödgas föra en av honom som fruktlös insedd kamp för sina egna önskemål, vilka han ej gärna ville uppgiva men vilka dock synbarligen icke hade utsikter att vinna gehör inom utskottet mot Adlerbeths avvikande uppfattning, ansåg Lindblom det vara bäst, om den anonyme författaren kunde förmås att biträda. Lindblom förklarade sig vilja behålla hans anmärkningar för att vidare studera dem och nedskriva sina reflexioner till dem, »om jag skulle kunna uppgöra några andra än dem, som vittna om deras sanna värde». Murbergs projekt återsände Lindblom samtidigt till Kökeritz med en enträgen anmodan, att denne ville söka förmå den anonyme att fullborda detsamma.

Kökeritz sände nu handlingarna i ärendet, bland vilka även var Lindbloms ovan nämnda brev (eller excerpter därur), till korrespondenten Wahlin. Denne blev synnerligen smickrad över ärkebiskopens fördelaktiga omdöme. Han erkände i brev till Kökeritz, att han fått handlingarne, men, skrev han, »icke utan en bestörtning och ett bekymmer, ur vilka jag ej hunnit återhämta mig. Tillåt mig ödmjukast förnimma, om ej någon irring skulle kunnat förefalla i avseende på det av hr ärkebiskopen fällda omdöme. Skulle det ej kunna tillhöra anmärkningar av annans hand? . . . I alla fall innefattar hr ärkebiskopens givna omdöme så stora och säkra fordringar av fullkomlighet, att försöket till deras uppfyllande bör anses vådligt och måhända ledande till att uppdaga ett misstag om auktorn till anmärkningarna».[1]) Wåhlin blev synbarligen allt-

[1]) Wåhlin i brev till Kökeritz den 14 sept. 1806. Av detta brev har Kökeritz utan att nämna författaren meddelat Lindblom några citat i skrivelsen till honom av den 26 sept. 1806. Wåhlins brev till Kökeritz finnes i vol. »Avgjorda mål 1804—1806» och den senares brev till Lindblom i den förut omtalade volymen handlingar rörande 1807 års skolordning i Linköpings stiftsbibliotek. Genom att jämföra de båda breven med varandra föll slöjan över den hittills okände medarbetaren i denna skolordning.

för överraskad av Lindbloms omdöme — man tycker sig mellan raderna i hans brev kunna läsa hans oförbehållsamma glädje över erkännandet — för att vilja eller kunna neka sin medverkan, ehuru han försäkrade, att han varit och ännu är »genom muntliga och skriftliga officiella korrektioner och klubbslag så hänförd till känslan av min ringa urskillning, att jag förlorat allt förtroende till min lilla förmåga och arbetar med en farhåga att förgå mig, vilken, ökad av sjuklighet, sätter mig i behov av fyrdubbelt längre tid än för detta även till göromål av mindre vikt.»[1]) Kökeritz intygade också i sitt brev till Lindblom anonymens generade ställning och trodde icke, att han kunde vara i stånd att bringa någon snar hjälp.[2]) »Anonymen» klagade även över ett överhopat arbete, merendels av mera mekanisk art med utfärdande av kvittenser och avskrifter av verifikationer o. dyl., vilket lika väl skulle ha kunnat utföras av en bokhållare eller skrivare, men en sådan hade dock blivit honom av konsistoriet på begäran nekad. Med hänsyn härtill skulle han givetvis hysa betänkligheter, men »dessa considerationer», skriver han, »kunna väl icke betaga mig hågen att uppoffra någon del av min tid och mitt bemödande till ett så angenämt göromål, som hr ärkebiskopen behagat mig uppdraga, men de nödga mig, förrän jag vågar däröver yttra mig, hemställa, huruvida mig skulle kunna beviljas någon längre tid till försökets verkställande». Kunde han blott få ett måttligt arvode ur akademikassan till en renskrivare för de mekaniska göromålen och av kanslärn erhålla 6 månaders befrielse från bevistandet av sessionerna i akad. konsistoriet med åläggande för detsamma att i alla akademiens inkomster och utgifter rörande mål remittera handlingarna till hans skriftliga betänkande, skulle detta medföra tid för honom till utförande av uppdraget. Det berodde emellertid på riksdrotsen i dennes egenskap av kanslär för Lunds akademi, om han skulle få den önskade hjälpen och tjänstledigheten. Därförutan trodde han sig icke kunna lämna hjälpen inom den närmaste tiden.

[1]) Se föregående sida, noten.
[2]) Kökeritz till Lindblom den 26 sept. 1806.

En ytterligare utdräkt med frågans avgörande var emellertid, vad utskottet och gillet framför allt ville undvika. Man ville där av flera skäl ha ärendet avgjort snarast möjligt. Frampå nyåret 1807 väntade utskottet med otålighet på Lindbloms utlåtande. »Vårt kanslärsgille ligger på årorna», skrev Adlerbeth till honom i början av året, »kunde vi få lugna oss av min k. Brors utlåtande något snart, vore det väl, tiden går och oförmärkt nalkas våren, då arbetet upphör.[1]) Men Lindblom dröjde. Ett brev till honom från riksdrotsen Wachtmeister gjorde då slag i saken. Närmaste anledningen till detta brev var ett förständigande från högsta ort, att gillet borde skyndsamt söka fullgöra sitt uppdrag. Gustav IV Adolf hade nämligen börjat visa otålighet över den långa tidsutdräkten. Konungen, som ej kunde vara ovetande om att utskottets medlemmar hyste friare tänkesätt i religiösa och filosofiska frågor, befarade synbarligen, att det långa dröjsmålet möjligen kunde innebära, att gillet tänkte komma med något oväntat. Och alla nyheter av denna art ansåg han det vara sin konungsliga plikt att om möjligt förekomma, vilket ovan gjorda antagande rörande rätta anledningen till Wallers inkallelse i gillet, därest detta antagande är grundat på ett faktiskt förhållande, i sin mån visar. Av sin religionslärare, den strängt renlärige Joh. Gust. Flodin, numera biskop i Wästerås (sid. 16) hade han blivit fostrad i strängt ortodox anda i riktning åt ofördragsamhet och fanatism. Många ansago denne man ha utövat ett mindre lyckligt inflytande på konungens karaktär.[2]) Dennes skuggrädsla ökades ytterligare genom den tron, vilken även delades av hans omgivning, att franska revolutionen var ett verk av en senare tids filosofer, en tanke, som ingav honom farhågor även för filosofiska nyheter.[3])

Konungens intresse för gillets arbete grundade sig tydligen på hans farhågor, att gillet hade i tanke att införa nyheter av för samhällets lugna utveckling farlig beskaffenhet. Redan i

[1]) Adlerbeth till Lindblom den 5 jan. 1807.
[2]) G. Westling, a. a., i Kyrkoh. Årsskr. 1916, sid. 210.
[3]) G. J. Adlerbeth, Historiska anteckningar II, sid. 199 f.

början av år 1803 hade han genom riksdrotsen framställt en förfrågan, huru långt gillet hunnit i arbetet på skolordningen, och uttalat en önskan om att den måtte bli färdig, så snart omständigheterna kunde medgiva det. Härpå hade Adlerbeth å utskottets vägnar svarat, att utskottet ännu icke kunnat gripa sig an med detta arbete, enär icke alla de av detsamma infordrade berättelserna från konsistorierna om läroverken inkommit. Detta svar hade även av drotsen framburits till konungen, som därmed måste låta sig nöja tillsvidare.[1])

Samma år företog Gustav Adolf den resa till Tyskland, som på grund av därunder gjorda erfarenheter i än högre grad stegrade hans avsky för revolutionen och dess idéer och kom att bilda en vändpunkt i hans regering.[2]) Därunder ökades synbarligen även hans farhågor för att några nya och mot den bestående samhällsordningen riktade grundsatser skulle vinna inträde i hans eget land. Under sin vistelse i Regensburg skrev konungen (den 13 aug. 1804) till riksdrotsen ett brev, vari hans omsorg om de unga och deras fostran i sann fosterländsk anda tog sig uttryck. »Detta ämne (uppfostran)», heter det här, »fordrar således all möjlig granskning, emedan de intryck, som av lärarne givas vid så unga år, oftast lägga grunden till dessa ynglingars framtida uppförande och de kunna således hava de lyckligaste eller ock mest olyckliga följder på den stat, till vars tjänst de äro ämnade ... Denna lilla avhandling ... har således sitt egentliga avseende på de grundsatser, som vid lärosätena böra givas den där studerande ungdomen: kunskaper och insikt äro visserligen av stort värde, då de begagnas av dygdiga medborgare och således av trogna undersåtar, men i annat fall bliva de av föga värde och säkert mer till skada än gagn för deras fädernesland». Konungens avsikt med brevet var, att riksdrotsen skulle inför gillet påpeka nödvändigheten av att lärarna i de väntade nya skolstatuterna tillhöllos att hos ungdomen, i synnerhet den akademiska, inplanta fosterlandskärlek och alla medborgerliga dygder. Drotsen, som under

[1]) Protokoll i gillet den 28 jan. 1803.

[2]) G. Ljunggren, Sv. vitterh. häfder III. sid. 15.

hösten s. å. vistats i Skåne och därunder erhållit konungens skrivelse, uppläste ett utdrag därur vid gillets sammanträde den 3 okt. 1804.

Konungens intresse för gillets arbete var emellertid alltjämt vaket. Efter ytterligare några år lät han i början av år 1807 genom samme man ånyo förfråga sig angående ärendet och visade därvid otålighet över, att det dröjde så länge med skolordningen.[1]) Härpå följde riksdrotsens ovan nämnda brev till Lindblom, vari denne anmodas att snarast söka bli färdig med sitt utlåtande. Lindblom anade synbarligen, vad som låg bakom. Han ville icke gärna råka i onåd. Det är svårt att värja sig för den tanken, att Lindblom hade svagheten att vilja stå väl på högsta ort.[2]) Redan samma dag han erhöll drotsens brev (daterat den 2 febr. 1807) är han redo att svara (den 3 febr.). Här anförde han som skäl för sitt långa dröjsmål den nyligen av honom företagna flyttningen från Linköping till Uppsala (år 1806), vidare »bestridandet av ett ämbete, som nära 3 år varit vakant» (hans företrädare på ärkebiskopsstolen Uno von Troil hade avlidit den 27 juli 1803 under vistelse vid Sätra brunn) och flera honom av konungen anförtrodda uppdrag, vilket allt jämte arbetet på hans ovan omtalade, icke inlämnade skolprojekt tagit hans tid i anspråk. Nu lovade han att med innevarande (februari) månads utgång bli färdig med sitt utlåtande och inlämna såväl de anmärkningar han kunde ha att göra i fråga om de av Murberg utarbetade sju kapitlen som de ännu återstående kapitlen av den gamla stadgan i deras omarbetade skick. Lindbloms utlåtande och förslag blevo även färdiga så tidigt, att de kommo utskottet till handa i början av mars månad 1807.

Adlerbeth och hans meningsfränder i utskottet synas med en viss oro ha väntat på detta utlåtande, da Lindbloms hittills vacklande hållning ingivit dem bekymmer för utgången. Till sin glädje fingo de emellertid nu se, att Lindblom haft mod att här bryta med Waller. Han tvekade nämligen ej längre

[1]) Protokoll i gillet den 6 febr. 1807.

[2]) E. Rodhe, Jacob Axelsson Lindblom som biskop i Linköping, sid. 29 f.

att öppet ogilla dennes projekt. »Ehuru jag i Tit. Wallers projekt», heter det, »fullkomligt inser och erkänner de grundligen tänkta principer, på vilka ett uppfostringsverk bör fotas, kan jag dock icke undgå att med Tit. Adlerbeth instämma, att detsamma i anseende till formen mindre närmar sig ställningen av en kungl. förordning samt jämväl efter min tanke sträcker sig till detaljer, vilka synas lämpligare kunna lämnas åt efori åtgärd och lärarnas egen skicklighet».[1]) Lindblom uttalade nu ej heller någon önskan om att få se Wallers reflexioner om uppfostran och undervisning samlade och utgivna i ett särskilt arbete (sid. 57). De farhågor Adlerbeth med flera i utskottet tilläventyrs hyst om möjligheten av en snar lösning av frågan i av dem önskad riktning voro härmed på väg att försvinna. Det av Lindblom inlämnade projektet skulle — därom blev man övertygad redan vid första genomläsningen därav — bliva en god hjälp till frågans lösning i den riktning utskottets majoritet önskade. Måhända innebar det i flera utskottsmedlemmars tanke lösningen av hela skolordningsfrågan. Mer än en av utskottets medlemmar kände glädje och tacksamhet över vad de av Lindblom fått och skyndade att frambära sina känslor i brev, vilka dock på samma gång röja bekymmer över ärendets slutliga utgång. »Give Gud», skrev Adlerbeth omedelbart efter projektets genomläsning, »att vi kunde komma ifrån detta vidlyftiga och grannlaga värv, men att tala uppriktigt fruktar jag för vidlyftiga diskussioner med mannen quæstionis (Waller). Visserligen hava vi en styrka av min k. Brors projekt och den skall jag efter förmågan ävensom efter övertygelsen söka använda».[2]) Även gillets sekreterare Kökeritz gav uttryck åt den livligaste känsla av tacksamhet och hoppades, att gillet nu tack vare Lindbloms insats till frågans lösning

[1]) Ur Lindbloms skrivelse till gillet den 6 mars 1807 med skolordningsprojektet. Här lämnar Lindblom även en redogörelse för de av honom vidtagna viktigare avvikelserna såväl i Murbergs förslag som i de kapitel av den gamla stadgan, som han omarbetat eller låtit omarbeta. Det är denna redogörelse, som åsyftas, när det i det följande talas om Lindbloms anmärkningar till Murbergs projekt.

[2]) Adlerbeth till Lindblom den 9 mars 1807.

skulle komma till rätta »i dess kinkiga kollision med det Wallerska kaos. Jag finner nu möjligheter för gillet», fortsätter han, »att med värdighet kunna reda sig i dess iråkade kritiska ställning, och om icke dess mindre Wallerska lektionerna skulle möjligen vinna preferabelt avseende, äger dock gillet i min Brors nu meddelade ypperliga projekt den fullständigaste justifikation hos alla dem, som i ämnet kunna med kännedom döma».[1]) Samtidigt bådo Adlerbeth och Kökeritz enträget, att Lindblom icke måtte svika utan personligen komma tillstädes vid ärendets handläggning. Därest icke Lindblom med sin närvaro ville understödja sitt förslag, trodde de sig trots allt icke kunna hålla Waller och hans inflytelserike beskyddare stången. I utskottet uttalade sig även Lehnberg mot Waller, men frågan gällde, hur det skulle komma att gå i själva gillet.[2]) »Jag försäkrar», skrev Adlerbeth med tanke härpå till Lindblom i slutet av mars månad, »att om något gott skall kunna uträttas med skolordningen, är min k. Brors närvaro högst nödig. Alla ledamöter i gillet instämma i denna önskan. Jag inser väl, att det ej är nöjet, som skall motivera min Brors hitresa, men ärendets vikt, angelägenheten att komma till slut med en sak, som konungen med otålighet önskar avgjord, och flera considerationer, som jag helst muntligen ville anmäla,

[1]) Kökeritz till Lindblom den 9 mars 1807.

[2]) Lehnberg inlämnade i utskottet en kortare diktamen mot Waller, en diktamen, som Adlerbeth omtalar i ett brev till Lindblom av den 19 aug. 1806 från Ramsjöholm (A:s fädernegods), men som ej stått att finna i gillets protokoll. Med Lindblom förde Lehnberg, som 1805 blev hans efterträdare som biskop i Linköping, en livligare korrespondens än någon annan av utskottets medlemmar, men i alla sina brev till honom talar han ytterst sällan om kanslärsgillet. I ett postskriptum till ett brev av den 15 april 1806 heter det: »Ett stort opus från kanslärsgillet väntar hr ärkebiskopen. Det är d:r Wallers nya projekt till skolordning, ogillat av utskottets härvarande ledamöter, men överlämnat till Tit:i granskning. Fråga har varit, om detta verk skulle skickas till Linköping, eller om det här kunde avbida Tit:i ankomst. Skulle denna snart inträffa, torde Tit. vara bäst belåten med att man dröjer». Lindblom var som synes i färd med att lämna Linköping och flytta till Uppsala i egenskap av nyligen (1805) utnämnd ärkebiskop.

böra determinera min k. Bror till denna för dess härvarande medarbetare högst åstundade kongress».[1]) Även Waller, som efter en tids frånvaro från huvudstaden kallats att infinna sig därstädes genom brev av den 9 mars 1807, önskade att muntligen få konferera med Lindblom. Huru nödvändig för att få frågan avgjord Lindbloms personliga närvaro i gillet ansågs vara även av dem, som sutto främst i gillet, framgår med all önskvärd tydlighet av ett brev från Kökeritz till honom i medio av april månad. Lindblom hade på grund av tillfälligt illamående, orsakat av otjänlig väderlek, i skrivelse till Kökeritz bett om uppskov med resan till Stockholm. Då Kökeritz anmälde detta för riksdrotsen, förorsakade denna underrättelse honom »ett särdeles bekymmer. Konungens befallning om görligaste skyndsamhet, kanslirådet Adlerbeths med den 1 maj infallande ferier, då han längtar att genast få avresa till sin sjuka son, och doktor Wallers förmodligen täta påminnelser om att snart bliva härifrån expedierad, hava sammanlagt hos riksdrotsen verkat dess större inquietude, som han nogsamt inser, att utan min Brors personliga närvaro och rådiga inflytande gillet svårligen kan i sitt nu ägande skick på egen hand reda sig på det sätt som vederbör i närvarande kinkiga ställning». Riksdrotsen bad att genom Kökeritz få bringa till Lindbloms kännedom, att därest dennes påkomna opasslighet var av den art, att den icke kunde tillåta honom att företaga resan senast måndagen den 20 april, skulle han med omgående underrätta därom. Ty i så olyckligt fall skulle nämligen drotsen se sig föranlåten att vid regeringens sammanträde dagen därefter, tisdagen den 21 april, göra anmälan om rätta förhållandet för att därigenom avvända konungens befarade missnöje över ytterligare utdräkt med arbetets fullbordan.[3])

[1]) Adlerbeth till Lindblom den 23 mars 1807.

[2]) Kökeritz till Lindblom den 16 april 1807. Brevet i fråga finnes icke i den förut nämnda samlingen av i Linköpings stiftsbibliotek befintliga handlingar rörande 1807 års skolordning utan i den Lindblomska brevsamligen därstädes (breven för år 1807). — Kökeritz förmodan om Adlerbeth, att denne tänkte lämna staden, syftar sannolikt på Adlerbeths förestående avresa till hans egendom Ramsjöholm (i närheten av Jönköping).

Vad Lindblom svarade, veta vi icke. Han kom emellertid till Stockholm så snart, att det första utskottssammanträdet i frågan kunde hållas onsdagen den 22 april. Sessioner höllos sedan i utskottet alla dagar 22—25 april, varvid det av Lindblom inlämnade förslaget till alla delar gillades.[1]) Därefter gick ärendet till gillet i dess helhet. Det i Lindbloms namn ingivna skolordningsprojektet godkändes även här i allt vid trenne sammanträden under påföljande maj månad — den 6, 7 och 25 maj —, varefter det underställdes Kgl. Maj:ts slutliga prövning.

Gillet hade alltså lyckats hindra antagandet av ett skolordningsprojekt, som enligt Adlerbeths och fleras uppfattning innebar en verklig fara. Tvivelsutan hade Lindblom genom sin närvaro främst varit orsaken till, att så blev fallet. Waller hade kommit till korta. Detta hade dock skett först efter en kamp, som tydligen bär vittne om hur nödvändig han ansåg den sak vara han kämpade för. Den ståndpunkt, Waller från början intagit, skilde sig så väsentligt från de övrigas, att den här måste klarläggas utöver vad som kunnat framgå av det föregående. Även Waller stödde sig på instruktionens ord om att den väntade skolordningen skulle vara »efter nu varande tids behov avpassad». Men i dessa ord ville han se en antydan om något helt annat än vad gillets flertal ansåg sig böra inlägga i dem. Häri såg han en av de maktägande uttalad önskan därom, att den blivande skolordningen måtte vara så beskaffad, att den lade bestämda hinder i vägen för ett ytterligare utspridande av den surdeg, som under namn av neologi, upplysningsfilosofi o. dyl. från akademierna och genom pressen börjat genomsyra landet och även vunnit insteg vid ett och annat läroverk, vilket den gällande skolordningen icke varit i stånd att hindra (sid. 17). Vid dessa läroanstalter hade den nya filosofien visserligen icke — det erkändes jämväl av Waller — i hela sin vidd och till alla sina konsekvenser blivit klargjord. Dock hade enligt honom även vid dem »ofelbart i all välmening en och annan länk därav blivit uppvist, berömd,

[1]) Justeringen ägde rum den 27 och 30 april.

upparbetad, förfäktad och hos ungdomen rekommenderad; icke utan all verkan, därom vittna de akademiska barnalekarna Santa (!) Junta och Convent samt den stämpel den studerande ungdomens karaktär hos publiken fått genom den överallt utspridda, även tryckta Fabeln om ljuset».[1]) Att dessa läror vunnit insteg vid ungdomsskolorna, innebar i Wallers tanke en direkt fara för den fäderneärvda religionens bestånd och det laglbundna samhällets lugna utveckling och därför borde de med alla medel utestängas. Då gillets och i synnerhet utskottets medlemmar voro anstuckna av dessa moderna åskådningar, voro de snarare benägna att tolka instruktionens ord såsom innebärande en vink om att söka bereda utrymme även för dem, vilket gjorde, att en motsats från början kom att göra sig gällande mellan Waller och de övriga, en motsats, vilken blev allt mer i ögonen fallande, ju mer man kom avgörandet nära.

Wallers projekt hade alla medlemmarna i utskottet, så när som förslagsställaren själv, varit ense om att ogilla (sid. 54 f.) Även riksdrotsen hade till en början varit av samma uppfattning, fastän han såsom ordförande i gillet och närmast ansvarig för dess åtgöranden inför konungen efter en tid började bli villrådig. Törhända lär väl också drotsen från högsta ort ha erhållit antydan därom, att gillet icke borde söka komma med några nyheter i religion eller filosofi. Waller, som icke kunde vara ovetande om de försänkningar han hade hos konungen, gav ej heller med sig, ehuru hans projekt var förkastat. Så länge frågan ännu var under preliminär behandling inom utskottet, yrkade han bestämt på att få del i skolordningen, vilket borde ske på så sätt, att den första artikeln i hans eget förslag skulle få ersätta det första kapitlet i det redan antagna projektet.[2]) Waller ansåg tydligen den första artikeln

[1]) Wallers memorial till protokollet i utskottet den 22 april 1807.

[2]) E. Rodhe, Kyrka och skola etc., sid. 34. Enligt Rodhe skulle Waller efter utskottets ogillande av hans projekt ha begärt, att »början därav, behandlande uppfostrans principer, skulle intagas som ingress i den nya skolordningen». Så länge frågan var under preliminär behandling i utskottet, yrkade emellertid Waller på att få del i själva skolordningen, icke endast i ingressen därtill. Yrkandet innebar, vad här ovan är sagt. Först när ärendet förelåg till avgörande inom gillet i dess helhet, modifierade Waller sitt yrkande och uppställde som en sista fordran att få ett tillägg av här nedan nämnd lydelse fogat till ingressen (sid. 72, noten).

vara den viktigaste i hela projektet, vars kärna sålunda skulle bevaras och lända till efterrättelse genom den av honom önskade åtgärden. I denna artikel hade Waller under formen av en lärd föreläsning sökt hävda teologens rätt att lägga flerahanda band »på den orientaliske språkkännarens, på den naturkunniges, på hävdatecknarens, på filosofens behandlingssätt och metoder att odla sina vetenskaper».[1]) (Jfr. sid. 43 f.)

Men icke nog härmed. I en något omarbetad paragraf (§ 9) av den första artikeln i projektet hade Waller nu tydligare uttalat sina tankar i en viktig punkt. Denna paragraf, sådan den var i sin ursprungliga form, hade varnat för nya vetenskapliga termer i allmänhet såsom ägnade att åstadkomma en »babylonisk förbistring» i den gamla tankegången. Dylika termer, hette det, voro »ej allenast onödiga utan ock farliga för sanningen såsom brukbara att skilja sig vid all kontroll av de gamlas skrifter, att hindra och med undanflykter illudera samtidas granskning, såsom tjänliga att under vishetens larv betäcka arbete för de oredligaste planer och leda ungdomen den väg, där endast konfusa idéer äro möjliga och stora saltus i bevisen oundgängliga, där allting förråder, att konklusionerna varit det första, som stiftaren fastställt, och att han med allt sitt snille icke utan många och mörka irrgångar kunnat skaffa dem några liknelser till bevis». Terminologien borde enligt Waller vara så beskaffad, att den »icke stänger ungdomen från förra tiders solida arbeten, icke leder till logomachi, icke villar med tvetydigheter, icke betäcker logiska fel, icke hindrar utan hjälper fattningsgåvan».[2])

I sitt omarbetade skick gick denna paragraf ännu ett steg i samma riktning. För att utestänga farliga nyheter på teolo-

[1]) Adlerbeth om Wallers projekt till protokollet den 19 mars 1806.

[2]) Wallers projekt, Art. I § 9, sådan denna paragraf var i sitt ursprungliga skick.

giens och filosofiens (samfundslärans) område hade Waller här fastslagit en bestämd tids vetenskapliga terminologi, nämligen den från ortodoxien ärvda och från det »skolastiska grälet» renade terminologien, som var den brukliga i mitten av 1700-talet.[1]) Därjämte innehöll Wallers första artikel de kraftigaste maningar att hålla de unga till gudsfruktan och goda seder samt lydnad för lag och överhet (jfr. sid. 64), vilket visserligen Murberg ej heller underlåtit i sitt projekt, ehuru dessa maningar här voro av en kortare och för en stadga mera passande form.[2]) Waller trodde sig ha grundade skäl till maningar av denna art i en tid, då revolutionära idéer lågo liksom i luften. Han hörde synbarligen till dem, som ansågo upplysningen i och för sig, särdeles den filosofiska, farlig och fördärvlig såsom innebärande i sig fröet till revolution och våldshandlingar, en åskådning, som ovan nämnde Nils von Rosenstein sökt vederlägga i en av honom utgiven avhandling om upplysningen.[3]) Far-

[1]) Denna paragraf (§ 9), som Waller i det sista höll på och varom striden på grund därav kom att stå skarpast, må här in extenso intagas. Den var i sitt omarbetade skick av följande lydelse: »Det förbud, som ifrån Wår Kungl. tron utgick den 26 okt. 1691 till rättelse för disputationsakterna vid prästmöten att i oträngt mål träda ifrån de länge gillade, vedertagna och övliga ordasätten, varigenom ovisshet och irring samt allehanda ogagn och villervalla förorsakas med utsatt straff för dem, vilka med sådana nyfikenheter och skadliga upptåg förnimmas umgå, att de förutan Wår Kungl. onåd slätt ingen befordran hava att vänta, skall hädanefter som allmän lag för alla rikets läroverk vårdas och lydas: och må ingen tillåtas att betjäna sig av den i senare tider nyttjade terminologien till skadliga nyheters införande i religion och sedelära eller lägga någon förr allmänt antagen term en annan mening till än den, som kan bestå med den heliga skrift och instämma med det bruk därav gjordes, innan man sökte medel att utsprida sådana skadliga nyheter. Den bör vara sådan, att alla lärjungarna oaktat deras olika mått av naturgåvor kunna i en öppen och naturlig tankegång följa sin handledare åt, och sådan, att de obehindrat kunna begagna sig av 17:de seklets grundliga arbeten i teologien, samt vara så renad från det skolastiska grälet, som den vid medlet av 18:de seklet befanns.»

[2]) Jfr. Murbergs projekt. Kap. III §§ 1 och 3 (4), vilka finnas i lika lydelse i S. O. 1807, Kap. III § 1 och § 3.

[3]) Axel Nyblæus, Den filosofiska forskningen i Sverige I: 1, sid. 190.

hågan för jakobinism och dylika ytterlighetsriktningar — Waller talar därjämte även om jesuitism och illuminantism — var vid denna tid så stor, att Adlerbeth betecknar den som »överdriven, ja, nästan löjlig».[1]) För Waller var den ingenting mindre än detta. Denna farhåga förmärktes även hos regeringen och uppstod i vart land i samband med underrättelsen om den franske konungen Ludvig XVI:s död på schavotten, i vilken händelse Waller för sin del ville se en direkt följd av filosofernas strävan att »successive omskapa menighetens begrepp och föra dem till sådana grundsatser och sådana pretentioner, som gjorde det ej allenast möjligt utan även lätt att medelst en liten tilläggning och tillämpning (av lärorna) bringa en hel nation att mörda sin regent och medelst ett överlagt och allmänt kungjort dekret förklara, att de ej heller dependerade av någon gudamakt».[2]) Waller synes ha varit övertygad därom, att revolutionära händelser av svårare art än de redan timade (sid. 52) vore att vänta hos oss, därest icke de starkaste värn sattes mot de nya och mot det bestående rikstade lärornas inträngande i landet.[3]) Det var tydligen farhågan för samhällets omstörtande, som uppkallat Waller till kamp mot de religiösa och filosofiska nyheterna, mer än farhågan för dessa nyheter i och för sig.

Utskottets medlemmar hyste emellertid en mera tidsenlig, på upplysningens idéer fotad uppfattning i fråga om religion och samhällslära för att kunna ansluta sig till Waller. De voro ense såväl om olämpligheten av den Wallerska terminologien i kristendomsundervisningen, som skulle tvinga teologien in i numera föråldrade former, som om obehövligheten av ytterligare maningar till gudsfruktan och laglydnad. Det redan antagna projektet innehöll i själva verket utom de däri intagna formulären för lärarne vid tillträde till tjänst åliggande ed-

[1]) G. J. Adlerbeth, Hist. anteckningar II. sid. 53 o. f.

[2]) Wallers memorial till protokollet den 22 april 1807. Jfr. även hans senare inlämnade s. k. deduktion.

[3]) Jfr. C. G. Nordins betänkande om uppfostringsverket av den 5 juli 1785.

gång[1]) — dylika formulär saknades hos Waller — på alla därtill lämpade ställen allt, som man i den vägen kunde begära av en skolordning.[2])

Adlerbeth, Wallers farligaste motståndare inom utskottet, hade redan i sitt i mars 1806 ingivna utlåtande till dennes skolprojekt begagnat tillfället att ådagalägga sin allmänna ståndpunkt till denne och sin uppfattning om teologiens och filosofiens inbördes förhållande. Waller begärde enligt Adlerbeth alldeles för mycket, då han ville tillerkänna teologien rätt att bestämma gränserna för filosofien med flera vetenskaper. Teologien hade, ansåg Adlerbeth, till föremål den uppenbarade religionens »heliga, eviga och i Guds ord grundade sanningar», filosofiens uppgift var att med tillhjälp av förnuft och erfarenhet utforska de sanningar, som under världslig vishet begripas och till vilkas beskaffenhet hör, att de stå i en ständig tillväxt genom tid efter annan skeende nya uppfinningar och rön. »Att söka inskränka sättet för dessa forskningar är att vilja göra människosnillet stationärt, det är att vilja göra dess verkningskraft vilande så till ökande av den allmänna kunskapsmassan

[1]) Enligt projektet skulle varje lärare vid tillträde till tjänst avlägga den föreskrivna ämbetseden, däri han bl. a. måste lova att »varken hemligen själv hysa eller hos lärjungarna och andra söka intrycka» mot bibeln och bekännelsen stridande läror och att efter bästa förmåga sköta sitt ämbete. Adlerbeth ansåg, att rektorer borde slippa att avlägga eden, enär de hade givna instruktioner att följa under därmed förknippat laga ansvar. Då därjämte rektorsämbetet vid gymnasierna var ambulatoriskt och samma person kunde komma att i sin ordning bekläda det flera gånger, måste han för varje gång avlägga ny ed. Genom ofta upprepad edgång minskades högtidligheten därav, till förekommande varav edgång i Adlerbeths tanke borde brukas sparsammare. Lindblom har rörande eden en randanmärkning till Murbergs projekt, som är karaktäristisk för hans allmänna uppfattning. En lärare nödgades gå ed på att icke ens *hemligen hysa* någon mot bibeln och bekännelsen stridande uppfattning. Enligt Lindbloms förmenande kunde staten genom tvånget av en dylik ed bidraga till att skapa menedare, då »ingen kan ansvara för de resultater en längre fortsatt forskning giver honom, ej heller befalla sin tro emot sin övertygelse». Jfr. G. Westling, a. a., sid. 161.

[2]) S. O. 1807. Kap. III § 3. Kap. VII § 3 mom. 6. Kap. X § 6.

som till omskapning av den ena eller andra vetenskapens form». Alla tiders erfarenhet gav vid handen, att sådant icke skulle kunna låta sig verkställas och ej heller för religionens egen säkerhet var av nöden, ty dess visshet vilade på en tryggare grund än förnuftets för misstag blottställda undersökningar. Adlerbeth ville hävda en *tillbörlig* tankefrihet för filosofen, varförutan denne icke kunde hoppas på någon framgång i sina forskningar. »Och tillbörlig kallar jag den då», säger Adlerbeth, »när han med förnuftsriktiga skäl och bevis söker följa sin undersökning till den gräns, där dessa ej längre vägleda honom, stannar där med återhållsamhet, och i de händelser, där uppenbarelsen därovanom meddelar ett högre ljus, vördar det med kristlig undergivenhet. Jag hyser den övertygelsen, att i det matt en sund filosofi, på sådant sätt behandlad, blottar förnuftets oförmögenhet att, sig själv lämnat, framtränga till flera av religionens viktigaste och tröstefullaste lärosatser, öppnar och bereder hon själv till deras mottagande samt främjar samedelst även i sin väg religionens stora ändamål».[1])

Som synes hörde Adlerbeth icke till dem, vilka med förnekande av en gudomlig uppenbarelse tillerkände det mänskliga förnuftet allena gällande auktoritet i religiösa frågor. Han tvekade icke att erkänna förhandenvaron av en gräns, utöver vilken förnuftet icke kunde komma, av en värld, som endast uppenbarelsen kunde avslöja. Att härav draga den slutsatsen, att Adlerbeth var oberörd av upplysningens idéer på det religiösa området, torde vara förhastat. Snarare kan man hålla för troligt, att han mottagit djupa intryck av dessa. I likhet med neologerna ansåg han det väsentliga i religionen ligga i moralen, på grund varav han fäste mindre vikt vid vetenskaplig teologi och dogmatisk forskning.[2]) Sannolikt hörde han till dem av denna tids kulturmänniskor, vilka sökte hålla en medelväg mellan de båda ytterligheterna på detta område att tillerkänna endera av förnuftet eller uppenbarelsen rätten att avgöra, vad som borde räknas som religiös sanning. Dessa

[1]) Adlerbeth till protokollet i utskottet den 19 mars 1806.

[2]) G. Ljunggren, a. a., III, sid. 247.

intresserade sig för en filosofi, som sökte komma med förnuftsenliga bevis för uppenbarelsens sanningar, en filosofi, som många trodde sig ha funnit hos den även i vårt land högt skattade professorn J. D. Michaëlis i Göttingen († 1791), vilken Adlerbeth kallar en av Europas »mest ortodoxa lärare».[1])

I alla händelser var det givet, vad Adlerbeth från en sådan allmän standpunkt som den ovan angivna skulle tänka om den av Waller fastslagna terminologien, liksom hans på upplysningens idéer grundade samhällslära icke kunde förenas med dennes skuggrädsla.[2]) »Att fixera en terminologi i en vetenskap», yttrade han, »är att för evärdliga tider fastställa denna vetenskaps form tvärt emot mänskliga kunskapers natur, som ifrån sitt upphov alltid framskridit i jämn fortgång. Ett land, där en slik bom upprättades, skulle såmedelst avskäras från andra länders vetenskapliga framsteg, liksom isoleras från den övriga världen och innan kort återföras långt bakom sitt tidevarv. Om fastställandet av en äldre terminologi vidtagits för ett par sekler tillbaka, hade hela filosofien ännu legat insvept i skolastiskt gräl och t. o. m. Grotii och Pufendorfs arbeten förmodligen varit förbjudna i Sverige liksom i Rom».[3]) Lindblom, som var en alltför hängiven anhängare till neologien för att kunna gå Wallers ärenden, yttrade sig i samma anda och påpekade det tvång, som en för alltid fixerad terminologi skulle lägga på tankens bruk i vetenskaperna och det hinder för deras tillväxt, som därav skulle uppkomma. Den skulle genom återförandet av den form och de metoder, som nyttjades i 17:de seklet, tillika inskränka oss till samma mått av insikter med uteslutande av den förkovran och de flera märkliga förbättringar, som blivit en frukt av senare tiders bemödande».[4]) I

---

[1]) Adlerbeth till protokollet den 26 april 1805. Jfr. G. Westling, a. a., sid. 198.

[2]) El. Tegnér, Levnadsteckning över Adlerbeth i dennes »Historiska anteckningar», sid. XIII o. f.

[3]) Adlerbeth till protokollet den 4 maj 1807.

[4]) Lindblom till protokollet den 4 maj 1807. Jfr. Rodhe, Jacob Ax:n Lindblom som biskop i Linköping, sid. 225.

liknande syfte yttrade sig även övriga utskottsmedlemmar, bl. a. Schering Rosenhane, som var vän av upplysningens läror och gillade Lindbloms försök att i sin »Journal» driva propaganda för dem i vårt land.[1]) Rosenhane förklarade sig ej kunna tro, att de av Waller åsyftade, nyligen här timade skräckhändelserna hade något att göra med senare tiders neologi eller med vad jakobiner och illuminater utfört i andra länder utan var en följd av de inre skakningar vårt land genomgått alltsedan Magnus Ladulås tid.[2]) Även Kökeritz instämde med Adlerbeth, medan Lehnberg nu som nästan alltid i gillet och utskottet föredrog att iakttaga fullständig tystnad.

Då ärendet blivit slutbehandlat i utskottet och skulle företagas till avgörande inom gillet i dess helhet, fann Waller för gott att i någon mån modifiera sitt ursprungliga yrkande. Vid gillets andra sammanträde i denna fråga den 7 maj 1807 tillkännagav riksdrotsen, att Waller i till honom inlämnat memorial återtagit sitt i utskottet framställda och även i gillet vid dess första session i ärendet den 6 maj till synes ännu vidhållna yrkande om att få del i själva skolordningsprojektet på här ovan nämnt sätt. Nu trodde han sig äga garantier nog för utestängande av de av honom som farliga betecknade nyheterna, därest ett av honom författat tillägg lades till ingressen i det redan antagna projektet (sid. 72, noten). Detta tillägg utgjorde ett sammandrag av hela Wallers första artikel, i vilket jämväl här ovan citerade paragraf (§ 9) in extenso var intagen. Här betonades, att ingen lärare skulle talas vid läroverken, som icke i liv och lära bekände sig vara kristen, ej heller någon, som i något stycke avvek från vår kyrkas symboliska böcker. Om teologers och filosofers åligganden vid utövningen av sina vetenskaper gåvos här uttryckliga föreskrifter. Det skulle åligga de förre att »med fulla och för allt förnuft begripliga skäl bevisa den heliga skrifts gudomliga ursprung och ändamål och möta alla konstgrepp att påföra den en ny mening, icke gilla någon, som ej instämmer med analogia fidei, och nyttja de

---

[1]) Westling, a. a., sid. 187.

[2]) Rosenhane till protokollet den 4 maj 1807.

sanningar hon innehåller att hjälpa förnuftet från de irrgångar, vari det, sig själv lämnat, och utan detta ljuset skulle störtat sig». Filosoferna borde ej lova mer av sin moral än de kunde hålla, icke lägga någon falsk grund för människans sinnesro utan visa hennes behov av en högre upplysning än hennes förnuft kunde giva och därigenom bereda henne till mottagandet av sådana sanningar, som endast uppenbarelsen kunde skänka. »Framför allt må de icke införa något annat begrepp om ordet lag än det Gud själv därmed i sitt ord förenat och vartill allt folk i alla tider detta ordet nyttjat, att icke befrämja de villor, över vilkas bedrövliga verkan världen ännu suckar. De nyheter, den sist uppkomna filosofiska sekten sökt utsprida, må läraren väl nämna, men icke utan anvisning på deras skadliga följder».[1]

Med dessa ord syftade Waller på läror, som i hans tanke voro i hög grad farliga. Immanuel Kants skrifter, som vid denna tid lästes vid akademierna och även förelästes vid ett och annat läroverk, ansågos av de bekännelsetrogna vara vilseledande och farliga för samhällsordningen, och Kant själv blev rent av stämplad som ateist.[2] I de kantska filosoferna såg Waller jämte neologer och jakobiner ett slags agenter eller hantlangare åt illuminaterna — sannolikt åsyftades dessa sistnämnda med orden »den sist uppkomna filosofiska sekten» —, vilka i hans ögon voro den hävdvunna religionens och det lagbundna samhällsskickets farligaste fiender, ja, snart sagt inkarnationen av allt ont.[3] I synnerhet tänkte han på den av Kant satta definitionen på ordet lag, att människan är i sedligt avseende autonom och har sin högsta lag inom sig själv, i sitt

[1]) Ur Wallers utlåtande, uppläst i gillet den 7 maj 1807 och avsett att fogas till ingressen.

[2]) Adlerbeth, Histor. anteckningar II, sid. 200.

[3]) Redan i sin från Wästerås (nov. 1805) till gillet insända vidlyftiga avhandling talar Waller mycket om illuminaterorden och dess upphovsman, professorn i Ingolstadt Adam Weishaupt († 1830), vilken genom stiftandet av denna orden »föll på det orådet att inför senaste eftervärlden göra sig namnkunnigare än Voltaire, odödligare än Herostratus». (Jfr. sid. 40.)

eget förnuft, vilken lära Waller tolkade på sitt sätt (jfr. nedan sid. 82 f.). Denna kantska lära om människans sedliga autonomi hölls numera på sina håll föråldrad och den förmodade faran därav följaktligen övervunnen. Till dem, som tänkte på detta sätt, hörde gillets korrespondent, den bekännelsetrogne Anders Schönberg. »Den kantiska filosofien», skrev denne till Lindblom, »börjar redan bli föråldrad, så att ingen lärare må vara så oklok att vilja besvära ungdomen med det sig själv sättande jag och sådana galenskaper».[1] För Waller var denna fara långt ifrån överstånden, så länge den kantska filosofien kunde få föredragas från katedrar i gymnasier och akademier. För att avvärja densamma önskade han, att liksom Kgl. Maj:t tidigare funnit angeläget att genom ett kungligt brev av den 27 dec. 1799 från predikstolarna avvisa »den utomlands arbetande hågen för nyheter i religion, sedligheten och den naturliga teologien», skulle så mycket större skäl förefinnas att utestänga den från läroverken, som nyheterna därifrån lättare kunde spridas till alla orter och på så sätt åstadkomma den långvarigaste skadan.[2]

Samma strid, som kort förut utkämpats inom utskottet, upplågade nu på nytt, fastän på en annan, mera omfattande skådeplats. Av gillets medlemmar drog åter Adlerbeth sin skarpa klinga mot Waller, denna gång till försvar för ingressen i dess förut varande form. Adlerbeth var visserligen den förste att ge Waller rätt i hans tanke, att en lärares ovillkorliga plikt var att i lära och liv bekänna sig som en kristen. Oförsvarligen brottslig var enligt honom varje lärare, som vågade angripa eller bestrida fundamenta fidei, sådana dessa äro formulerade i de symboliska böckerna och av honom heligt besvurna eller mot dem väcka eller underhålla tvivelsmål.[3] I detta avseende visade sig Adlerbeth mera renlärig än ärkebiskopen, som icke alltid var så noga med prästernas trohet mot bekännelsen, lik-

[1]) A. Schönberg i brev till Lindblom den 31 mars 1807.

[2]) Wallers memorial till protokollet den 22 april 1807.

[3]) Adlerbeth om Wallers projekt till protokollet den 19 mars 1806.

som han ej heller trodde sig ha något att frukta för kyrkan av den kantska filosofien eller av mot kyrkans bekännelse stridande åskadningar i allmänhet.[1]) Men att, såsom Waller gjort, definiera ordet lag ansåg Adlerbeth mindre lämpligt i en kungl. författning, som med fastställande av allmänna grunder knappast kunde stiga ned i så detaljerade och didaktiska föreskrifter. Ej heller ville han tillstyrka ett uttryckligt omnämnande i lagen av den »nya filosofiska sekten», vars läror han ej så i grund kände, att han tilltrodde sig att döma om deras beskaffenhet, våda eller nytta. Att upplysta män funnos, som mera ingående studerat den och till en del hyllade en liknande uppfattning, visste han, och det var i hans tanke skäl att höra, vad dessa hade att säga, innan man på uppgifter blott från ett håll grundade sin mening.[2])

I Adlerbeths följe kommo även denna gång med vapen ur olika rustkammare flera av gillets medlemmar, bl. a. riksmarskalken greve Fersen och överstemarskalken greve Wachtmeister, vilka bägge ansågo det redan antagna projektet innehålla allt, som i av Waller önskat syfte kunde vara lämpligt att införa i en kungl. förordning.[3]) Rosenhane förklarade sig liksom flertalet i gillet inse och uppskatta Wallers goda avsikter och intygade sig vilja göra allt för bevarande av den fäderneärvda religionen och samfundsordningen men kunde det oaktat ej tillstyrka intagandet av Wallers tillägg, vilket i hans tanke i den form det flutit ur författarens hand skulle vara mera passande i ett herdabrev än i en kungl. förordning, vilka båda slag av litterära alster, »ehuru på visst sätt enahanda till sin natur och beskaffenhet, ehuru de böra författas i enahanda esprit, ehuru de leda till samma ändamål, äro dock till form och stil helt och hållet olika. Vad som på ett tillbörligt sätt kan sägas i det ena, skulle vara ganska olämpligt i det

[1]) G. Westling, a. a., sid. 208.

[2]) Adlerbeth till gillets protokoll den 7 maj 1807.

[3]) Bland dem, som nu instämde med Adlerbeth, märkes en förut icke nämnd medlem av gillet, greve J. G. Oxenstjerna, vilken den 6 april 1802 blivit kallad till medlem i kanslärsgillet.

andra».[1]) Och Lindblom, som efter Wallers första inlagor till utskottets protokoll på dess uppdrag sammanskrivit ett förslag till ingress, som allmänt lovordades och vari han icke heller underlåtit att i Wallers anda varna för vådliga nyheter, önskade icke något tillägg till detsamma.

Blott i en punkt var man villig att i någon mån gå Waller till mötes. Denne önskade få ett kungl. brev av den 26 okt. år 1691 citerat i ingressen. Detta brev hade tillkommit med anledning därav, att davarande matheseos professorn i Uppsala, sedermera biskopen i Strängnäs Johan Bilberg, känd som en av den cartesianska filosofiens ivrigaste förkämpar i vårt land, författat en prästmötesdisputation, som av teologie professorn, den för sin trätgirighet kände H. Schütz stämplats som innehållande farliga nyheter. För att för framtiden förebygga liknande fall följde ett kungl. brev, som förbjöd prästerna att vid dylika möten frånga de sedan gammalt vedertagna och gillade teologiska ordasätten, och detta brev ville Waller nu genom skolordningen ha utsträckt till efterlevnad även vid skolorna. Gillets medlemmar voro ense därom, att detta kungl. brev lämpligen kunde åberopas i ingressen vid sidan av det redan förut därstädes nämnda kungl. brevet av år 1799 (sid. 79), men ingen ville tillstyrka, att något av det förstnämnda enligt Wallers önskan där citerades.[2])

[1]) Rosenhane till protokollet den 4 maj 1807. Rosenhane synes icke ha fått någon hög tanke om Wallers intelligens. Med anledning av biskop O. Wallquists frånfälle år 1800 skrev Rosenhane: »Ofelbart hade han (Wallquist) blivit flyttad till Wästerås, och där uppfylles ej hans rum varken av den vällustige Fanten eller den dumme Waller eller Flodin, vilka nu äro kandidater» (sid. 16). Annorlunda tänkte J. O. Wallin, som i sin inträdespredikan som domprost i Wästerås år 1818 yttrade sig om sina närmaste företrädare, därvid han även talade om »en Waller, profetiskt djup och snillrik var hans visdom». Sv. biogr. lexikon om Waller, s. 237.

[2]) Lindblom till protokollet den 7 maj 1807. Enligt Lindblom var den i disputationen som farlig rubricerade terminologien densamma, som sedermera följdes av biskopen i Lund A. Rydelius, vilken gått i lära hos Bilberg, i dennes »Förnuftsövningar» och »Sententiæ fundamentales» och varigenom han sattes i stånd att bättre än någon annan av den tidens teologer i Sverige bekämpa det Dippelska kätteriet och pietisternas avvikelser.

Härmed var debatten om den blivande skolordningen bragt till slut även inom gillet i dess helhet. Det oaktat hade Waller ännu något mer att tillägga. Några dagar efter sessionen den 7 maj uppvaktade han gillets sekreterare Kökeritz och tillställde denne »vid en s. k. avskedsvisit ett votum i gillet, det han sade sig hava med ordförandens tillåtelse författat: förmodligen», skrev Kökeritz, »ett bland de mest oordentliga steg i kollegial behandling. Utom det att i gillets plenum något hans votum varken var påkallat eller givet, tillägger han sig nu rättighet att, ehuru den ytterste i laget, agera ordförande och meddela en insidiös vederläggning av de övriga ledamöternas yttranden samt införa insimulationer av en alldeles otillständig beskaffenhet och för att styrka sin djupa kännedom om terminologi har han förstått att intruga de skräckfulla termerna av jakobin, frihet, jämlikhet och guillotin.»[1] I denna Wallers sista inlaga till gillets protokoll uppgav han i för honom ovanligt kortfattade ordalag de punkter, i vilka han varit och ännu var av en mot gillet stridig mening. Han sade sig ha varit ense med gillet i allt utom i den enda punkten i det antagna projektet, som föreskrev, att terminologien vid de lägre läroanstalterna skulle rätta sig efter den vid akademierna brukliga (jfr. nedan sid. 195) och som det enda exemplet på vådan av en felaktig terminologi hade han anfört den nya kantiska definitionen av ordet lag, som ingav honom den största farhåga. Denna definition borde enligt Waller rätteligen få följande tolkning: »Var och en, som icke misstänker sitt förnuft för någon villa, får rätt att anse sig för sin egen lagstiftare... Med det begrepp han fått om lag har han knappt ett steg övrigt till jakobinismen. Som högste lagstiftare känner han inga gränser för sin frihet, han har samma pretention på jämlikhet som endast potentater härtill kunnat relative till varandra yrka. Lätt äro de då intalta att anse de civila banden som ett våld på sin och sina medborgares naturliga rätt och genom anbudet brödraskap falka på deras armar att vindicera sina inbillade pretentioner samt, då detta misslyckas, på sina motståndare bruka guillotinen som det enda medlet att

[1]) Kökeritz till Lindblom den 18 maj 1807.

åstadkomma den av deras lärare så högtidligt lovade harmonien» (sid. 78 f.). Waller var övertygad därom, att en anvisning i av honom åsyftad riktning i skolordningen skulle komma de få av honom kända lärda män, som hittills trott sig kunna ha någon nytta av tidens upplysning till sina vetenskapers förkovran, att utan saknad avstå från all vidare befattning därmed. Dessa skulle i hans tro säkerligen »göra ett glatt offer av sin vunna celebritet i den litterära världen at dessa sina dyrkade föremål» (konung och fädernesland, vilka enligt Wallers förmenande stodo på spel, om ytterlighetsmännen fingo fritt verka för sina planer).[1]

Detta Wallers »oväntade steg att till protokollet insinuera ett nytt memorial» efter det att beslutet i frågan blivit fattat, uppkallade ännu en gång såväl Adlerbeth som Lindblom till svaromål. Den senare trodde det vara garantier nog mot farliga nyheter, då all sådan terminologi var bannlyst, som var onödig eller ledande till skadliga följder för kristendomen och den lagstadgade samhällsordningen, utan att alla de särskilda uppfattningar eller termer behövde uppräknas, som inneburo en fara. »Det må vara», yttrade Lindblom, »av kantiska eller andra både för vår tid kända eller i framtiden möjligen uppkommande villfarelser, som den skadliga termen är lånt, den må röra begreppet om lag eller något annat ämne, saknas icke i redan givna lagar och än mindre i den nu i underdånighet projekterade skolordningen, sådan som kanslärsgillets pluralitet den gillat, grund att döma dem genom dylik nyhet brottsliga.» Hos de av Waller fruktade nyare filosoferna hade Lindblom funnit, vad han saknat hos alla filosofer från mitten av 1700-talet, nämligen bindande bevis för rättigheten att tvinga till inrättning av borgerliga samhällen och i deras morallära fann han »de medborgerliga plikterna ej mera som efter 18:e seklets terminologi förda till människans villkorliga utan hennes ovillkorliga plikter».[2])

[1]) Wallers memorial till protokollet vid gillets sammanträde den 7 maj. Memorialet inlämnades till Kökeritz vid Wallers besök hos denne några dagar därefter, sannolikt den 14 maj.

[2]) Lindbloms inlaga till protokollet den 7 maj, daterad den 18 maj.

Adlerbeth trodde, att Wallers hela deduktion om vådan av den nya definitionen på ordet lag berodde pa ett missförstånd av honom. Waller hade lösryckt en sats ur professor Daniel Boëthii lärobok i naturrätt utan att beakta det sammanhang, vari den stod. Boëthius, som var Kants förste lärjunge vid Uppsala akademi och en av kantianismens främste förkämpar i vårt land, ansågs av de bekännelsetrogna farlig på grund av det mindre goda inflytande han utövade på de blivande präster-na, vilka av honom påverkades i riktning av otro och kritik av bekännelsen samt ett ovärdigt tänkesätt om deras blivande kall.[1]) Boëthius hörde dock icke till dem, som med förnekande av all positiv och uppenbarad religion omfattade endast de religiösa sanningar, som den naturliga eller deistiska religionen hade att bjuda. Han erkände tillvaron av något översinnligt, vars innehall kunde göras fattligt för människan endast under historisk form eller under formen av en uppenbarelse, om vars karaktär av en sann eller falsk sadan det mänskliga förnuftet dock maste vara i stand att döma. Men han ansag det innebära ett överskattande av förnuftet att tillägga detsamma förmågan att helt genomtränga uppenbarelsens mysterier eller vara i stand att av sig själv frambringa något, som kunde sättas i deras ställe.[2])

I sin naturrätt yttrade Boëthius pa ett ställe (sid. 12), att »lag kallas en regel, som förkunnar sig för medvetandet (d. ä. förnuftet) som nödvändigt rätt». Denna i och för sig något dunkla sats hade Waller hängt upp sig på utan att, sasom nödvändigt var, se den i ljuset av ett annat yttrande i samma bok, där Boëthius närmare utreder sin tankegang. Da Waller för övrigt erkände, att filosoferna vid talet om förnuft alltid åsyftade det *rena* förnuftet, icke det *av passionerna missledda*, undrade Adlerbeth, vad han kunde ha för skäl att så mycket orda om de irringar och vådor, ett misslett förnuft kan förorsaka. Man maste enligt Adlerbeth skilja mellan naturrätten och den sedliga lagen (»etica»), vilka dock enligt honom vid

---

[1]) G. Westling, a. a., sid. 194 o. f.
[2]) Axel Nyblæus, a. a., I: 2, sid. 218.

all behandling av moralfilosofien måste föreställas vid sidan av varandra. Den förra talar om människans plikter i fråga om yttre rätt i naturtillståndet, varest gäller en verklig frihet och jämlikhet. Den senare ville han kalla ett slags »jus naturæ publicum», en tillämpning av naturrätten till borgerliga samhällen, som lär oss, att friheten och jämlikheten i dessa maste vara inskränkta och bundna av lydnad för regering och lagar. Boëthius behandlade i sin naturrätt även denna gren av morallärans, ehuru Waller ej tycktes ha förstått detta.

Endast en filosofi fanns, som genom sin natur borde vara förbjuden, nämligen en sådan, som uppenbart förnekade »revelation, moralité och världslig överhet». Men en sådan filosofi hade icke någonsin blivit föredragen vid något svenskt lärosäte och kunde ej heller komma ifråga i ett lagbundet samhälle med kristen kyrka. Wallers hela strävan grundade sig pa den falska förutsättningen, att man genom lagar och författningar kunde utestänga nya åskådningar från landet eller lägga band på enskildas opinioner och tänkesätt, vilket Adlerbeth för sin del icke trodde vara möjligt. Lagen hade fullgjort vad därmed åsyftades, när den krävde blind lydnad, vare sig denna gavs av övertygelse eller av feg fruktan.[1])

Vid gillets sammanträde den 7 maj hade riksdrotsen Wachtmeister begärt att få samtliga handlingarna i ärendet hem till sig. Gillet samlades efter några dagar den 25 maj till en sista handläggning av denna fråga och därvid lade riksdrotsen som väntat var sitt tungt vägande ord i vågskålen till Wallers förmån. Drotsen trodde, att man icke kunde vidtaga nog kraftiga åtgärder till förekommande av den på denna tid mer än någonsin förr visade hågen för skadliga nyheters införande och tillstyrkte med anledning därav, att det av Waller önskade tillägget i något modifierad form skulle intagas i ingressen. »Hans excellens», skrev Kökeritz samma dag till Lindblom, »tillstyrker införandet av den Wallerska mörjan (!), den han dock omskrivit och på sina ställen ändrat».

---

[1]) Adlerbeth till protokollet den 7 maj 1807. Utlåtandet är skrivet under hans vistelse på Ramsjöholm och daterat den 20 juni 1807.

Gillet hade härmed för sin del behandlat ärendet till slut. Den skrivelse till Kgl. Maj:t, med vilken det översände skolordningsprojektet, var daterad den 7 maj 1807, samma dag frågan blivit avgjord. Med denna skrivelse följde jämte projektet alla till detsamma hörande handlingar, bl. a. Wallers memorial och utlåtanden samt riksdrotsens ovan nämnda, tillstyrkande skrivelse.[1])

---

[1]) De handlingar i ärendet, som medföljde gillets skrivelse till K. Maj:t, voro följande: 1) den av Lindblom författade ingressen; 2) själva skolordningsprojektet; 3) Wallers s. k. deduktion, däri han redogjorde för de åtgärder, som enligt hans förmenande voro av nöden att vidtaga för utestängande av de av honom som farliga betecknade nyheterna; 4) densammes memorial till riksdrotsen, vars innehåll av denne kungjordes för gillet den 7 maj, och dennes yttrande med anledning därav; 5) de i utskottet och gillet förda protokoll med utlåtanden; 6) ett av sekreteraren Kökeritz utarbetat s. k. vehiculum, innehållande de förändringar, tillägg och avvikelser, som det nya förslaget innehöll i jämförelse med den gamla 1724 års skolordning.

III. Kanslärsgillets ställning till skolfrågan.

Vid kanslärsgillets stiftelse hade arbetet på läroverkens omdaning i mera modern riktning pågått sedan mer än ett halvt sekel. Senare hälften av 1700-talet kännetecknas bl. a. av en strävan att söka råda bot på de mest i ögonen fallande bristerna i skolväsendet och resa upp detsamma ur det förfall, vari det enligt samtida skildringar befann sig. Allmänhetens röst hade ofta gjort sig hörd i tidskrifter och tidningar, särskilt tidningen Stockholmsposten, i vilken ofta insända artiklar vittnade om ett vaket intresse för skolan och dess arbete, vilka merendels blevo föremål för en skarp kritik. Att överheten även sökt bringa den mycket diskuterade frågan till lösning, därom vittnar tillsättandet av uppfostringskommissionen, vars resultatlösa verksamhet i detta syfte förut är omtalad (sid. 33). Enstaka män hade ock länge varit verksamma för skolans modernisering genom påvisande av bristerna och framställda förslag till deras avhjälpande.[1]) Även privata skolor hade igångsatts för att söka omsätta de nya pedagogiska idéerna i praktiken. En sådan var en av hovpredikanten, sedermera kyrkoherden i Stora Tuna Nathanael Thenstedt år 1769 stiftad och efter honom uppkallad läroanstalt i huvudstaden, som sökte realisera ett program, liknande det gillets korrespondent, ovan nämnde Anders Schönberg framställt, vilket innebar »ett större

---

[1]) B. Rud. Hall, Svenska och utländska pedagogikens historia, sid. 63 o. f.

utrymme åt realbildning med praktiska tillämpningar och koncentration av skolstudierna kring de för det kommande levnadskallet särskilt betydelsefulla ämnena.»[1]) En annan, något senare inrättad privat läroanstalt därstädes var en av kungl. bibliotekarien Carl Stridsberg, känd som läroboksförfattare, på 1780-talet stiftad och ledd skola, vilken synes hava åtnjutit stort förtroende hos allmänheten. I denna sistnämnda förekom exempelvis ingen aga, vilken vid denna tid till övermått gavs i de publika skolorna. Båda dessa läroanstalter upphörde dock snart.

Den klassiska skolan stod således ännu vid sekelskiftet 1800 orubbad kvar med sin från renässansen och reformationen ärvda och även i 1724 års skolordning genomförda kombination av teologi och klassiska språk. Moderna språk och reala ämnen ingingo icke i denna skolas läroplan, vilket gjorde, att undervisning i dessa ämnen kunde fås endast på privat väg, vilket sannolikt ej heller var möjligt allestädes. Latinet behärskade skolschemat trots all däremot riktad offentlig kritik och drevs ännu med sådan iver, att lärjungarna redan från fjärde klassen tillhöllos att »med varandra såväl som med sina preceptorer tala latin, vilken övning sedan hela gymnasium fliteligen yrkas».[2]) Av de 7 arbetstimmarne för varje dag användes vanligen 4 eller 5 till läsning och skrivning av latin.[3]) Det oaktat betecknades från sakkunnigt håll resultatet av latinstudiet såsom synnerligen klent i proportion till den myckna tid, som ägnades åt detta ämne.[4]) Sämst torde det ha varit ställt med undervisningsväsendet i Finland, varest Åbo konsistorium i sitt reformförslag till gillet klagar över att resultatet även av de klassiska studierna var sämre än i det övriga Sverige.[5])

---

[1]) Nordlund. Översikt av de svenska gymnasiernas historia etc., sid. 35.
[2]) Hernlund, Bidrag till den svenska skollagsstiftningens historia, Bil. IV, sid. 40.
[3]) S. G. Cavallin, Skolhistoriska minnen, sid. 6.
[4]) Jfr. Nordlund, a. a. sid. 46.
[5]) Åbo konsistorii betänkande av den 22 sept. 1802.

En samtida, förut åberopad anonym författare (sid. 7), såg en av de främsta orsakerna till skolans förfall och det dåliga studieresultatet i bristande sovring vid lärjungarnas intagande. Man tog emot snart sagt alla, som sade sig ha håg för studier och kunde visa prästbetyg härpå. Därigenom blev tillströmningen stor även av för studier obekväma. I synnerhet var detta fallet i större städer, där bättre situerade brukade giva fattiga skolgossar hjälp i form av s. k. kostpengar och ofta även kostdagar, en sedvänja, vilken, om ock i och för sig god, enligt samme författare dock var ägnad att ingiva allmänheten ringaktning för dem och skolväsendet i det hela. Många obegåvade lockades därigenom in på studiebanan, helst »lusten att med anständighet få tigga och med bekvämlighet hava sitt uppehälle varit en kraftigare drivfjäder hos de flesta av dessa ynglingar att söka skolan än verklig håg för studier». Därjämte brast det ofta så mycket i deras uppförande, att lärarens alla försök att bibringa dem skick och seder voro förgäves. I dessa omständigheter, som författaren kallar »alltför sanna», såg han den djupast liggande orsaken såväl till det allmänna misstroendet till den offentliga skolan och det dåliga studieresultatet därstädes som ock till uppkomsten av den mängd informatorer, pedagoger och skolmästare, som rent av påtrugade allmänheten sin föga gagnande tjänst. Häri låg även enligt honom den rätta källan till den råhet och de ohyfsade seder, varöver man med skäl klagade hos det yngre prästerskapet. För att råda bot för detta onda borde konsistorierna vid ansvar ålägga skolans män att icke mottaga andra än sådana, som utom det vanliga prästbeviset om håg för studier kunde intyga sig äga en sådan ekonomisk ställning, att de utan hjälp från annat håll kunde uppehålla sig i läroverksstaden och några år vid akademin.[1])

---

[1]) Efter en sannolikt av biskop Joh. Möller i Visby författad uppsats under titel »Försök om orsakerna till allmänna skolornas förfall och den privata informationens missbruk», intagen i Kyrkoh. Årsskr. 1908, sid. 226 ff. bland »Reformtankar i slutet av 1700-talet» av J. Rosengren.

Den lägre lärdomsskolan eller trivial(katedral)skolan -- antalet dylika skolor var numera nagra och trettio — bestod mestadels av 3 eller 4 klasser.[1]) I varje klass läste en kollega, som kallades förste, andre kollega etc. efter den klass, där han fått fullmakt på tjänst. Undantag härifran bildade fjärde klassen eller rektors klass. varest rektor delade undervisningen med sin ställföreträdare, konrektor. Kollegerna, på de flesta ställen tre, någon gång fyra till antalet, insattes i sin tjänst i den för var och en avsedda klassen av rektor, vilket enligt lagen skulle ske i närvaro av samtliga lärare, varvid rektor efter föregången bön skulle hålla »ett klart tal på latin i classe tertia, men på svenska i de nedre, förmanandes både preceptoren och disciplarna i Herrens fruktan att efterkomma, vad dem å båda sidor åligger, på det deras arbete må varda välsignat».[2]) Läraren var skyldig att vid tiliträdet avlägga en ämbetsed pa latin, såvida han skulle undervisa i tredje eller fjärde klassen.

Detta från äldre tider ärvda klassläraresystem var ägnat att framkalla betänkligheter. Ovan nämnde E. C. Grenander (sid. 48) trodde sig veta, att fruktan för att få en olämplig eller rent av omöjlig lärare avhöll förmögnare föräldrar från att sända barnen till offentliga skolor mer än farhågan för att deras seder skulle fördärvas. Lärarne borde därför ej bindas vid en och samma klass under all sin tid utan gemensamt dela arbetet, vilket, skrev han,»även av indrivna skolkarlar ej (borde) anses för särdeles paradoxt. Meningen är, att var och en skulle ha sina bestämda lärostycken och tillfälle att i dessa arbeta i 8 års beständig progression. Detta skulle giva lärarne ett större intresse för deras bemödanden och bland dem införa en nyttig tävlan, men ock på samma gång hos lärjungarne befordra en friare och naturligare förståndsutveckling».[3])

[1]) På sina ställen hade trivialskolorna flera klasser. I Wäxjö hade trivial(katedral)skolan 6 klasser och 8 lärare, nämligen rektor, konrektor, apologist, 4 kolleger och director cantus. I Jönköping, varest gymnasium icke fanns, voro blott 5 lärare i 4 klasser, rektor, konrektor, apologist och 2 kolleger.

[2]) Hernlund, Bidrag etc., Bil. IV, sid. 22 o. f.

[3]) E. C. Grenander, Betänkande om skolväsendet av den 2 dec. 1802.

Grenander var i detta avseende före sin tid. Klassläraresystemet bibehölls ännu länge. Dock synes hans förslag icke ha blivit alldeles utan inflytande pa gillet och den blivande skolordningen.

Det var givet, att denna skola med sitt latin och sin teologi som snart sagt ett och allt och sin syftning uteslutande åt ett håll — man lärde antingen till präst eller lärare eller ock lärde man intet — icke kunde motsvara tidens krav på allmän bildning eller civil ämbetsmannabildning. Skolans undervisning ansågs förfelad för dem, som icke tänkte göra studierna till huvudsyfte, och även för dessa ansågs skolundervisningen mot slutet av 1700-talet icke vara tillfyllest. vilket framgår av under 1790-talet vidtagna åtgärder för att höja prästbildningen.[1]) Vad man nu krävde, var skolor för utbildning av civila tjänstemän jämte sådana för det tredje ståndet, borgareståndet, vars sociala och politiska ställning genom den stora revolutionen blivit en annan än förr. Hänsyn måste tagas till detta stånd och dess krav på att få till stånd läroanstalter, som kunde meddela för detsamma nödiga kunskaper. Den av ålder varande skolan var dock ej alldeles i saknad av en inrättning för detta ändamål. Vid varje fullständig trivialskola skulle nämligen enligt 1649 ars skolordning finnas en praktisk avslutningsklass, skriv- och räkneklassen, avsedd att meddela allmännyttiga kunskaper. Denna klass, som icke omtalas i skolordningen av år 1693 men i 1724 års skolordning kallas apologistens eller räknemästarens klass, hade från en ringa början med tiden utvecklats, ämnenas antal ökats och undervisningen blivit lagd alltmera praktiskt. Utan tvivel var den vid denna tid till stort gagn, ehuru den där meddelade undervisningen var mycket elementär. Dess tillbörliga skötande krävde ock särskilda kvalifikationer hos läraren på grund av de många ämnen, i vilka undervisning där skulle givas. Bästa sättet att dokumentera sig till sysslan som apologist var enligt Wallquist att någon tid med framgång hava bestritt densamma.[2])

[1]) Rodhe, Kyrka och skola i Sverige etc., sid. 22.

[2]) O. Wallquist, Handbok över ecklesiastika befordringsmål, sid. 462.

Tillströmningen till apologistklassen var också numera större än att den med framgång kunde skötas av en enda lärare, vilken jämväl ofta var så illa lönt, att han föga för ändamålet hann eller kunde uträtta. Detta bidrog till att göra undervisningen i klassen så elementarisk och ofullständig, att icke ens blivande näringsidkare, än mindre de till civila verk ämnade kunde ha asyftad nytta därav.[1]) Det oaktat var tilloppet till densamma mycket stort. »Så inskränkt denna inrättning än är», skrev domprosten O. Westman i Skara till gillet, »visar likväl mängden av dem, som låta inskriva sina barn i denna klass, huru stort behovet är av undervisning i dessa stycken. Den trivialskola torde finnas, där apologisten ensam har ett nästan lika stort antal gossar under sin information, som de övriga lärarna i de fyra klasserna tillsammantagna».[2]) Studieresultatet i denna klass betecknas i ett till gillet ingivet anonymt memorial såsom i hög grad undermåligt. Författaren till memorialet föreslår, att klassen måtte borttagas, då den i sitt varande skick enligt hans förmenande var alldeles onyttig.[3]) Tämligen ensam torde E. C. Grenander ha varit i sin uppfattning om att apologistklassen i det närmaste svarade mot sin bestämmelse. Prästerna borde, ansåg han, mana allmogen att sända sina barn till denna skola, vilket ej skedde i önskad utsträckning, enär denna allmoge höll det för höjden av lycka att vara »präst, herre och ämbetsman» och därför ratade den för yrkesidkare avsedda undervisningen.[4]) Tilloppet till densamma var trots allt mycket stort och pekade

---

[1]) Jfr. Åbo konsistorii betänkande rörande skolväsendet i Finland av den 22 sept. 1802.

[2]) O. Westman i särskild skrivelse till gillet av den 17 febr. 1802, bilagd Skara konsistorii memorial. Westman yrkade på 2 apologistklasser i varje trivialskola med 2 avdelningar i vardera klassen, vilket enligt hans tanke skulle kunna låta sig göra utan kostnad för staten, om de litterata klasserna inskränktes från 4 till 3. Då vardera av dessa senare omfattade två avdelningar och vanligen av ynglingarna bevistades i 2 år, kunde W. för sin del ej tro annat än att alla studiebegåvade efter 6 års vistelse i skolan skulle befinnas skickliga att uppflyttas på gymnasium. Jfr. nedan Murbergs liknande förslag.

[3]) Nordlund, a. a., sid. 46 ff.

[4]) E. C. Grenanders betänkande av den 2 dec. 1802.

ofördydbart på den riktning, i vilken tidsenliga reformer måste gå.

Flera konsistorier hade även med hänsyn till den stora tillströmningen till apologistens klass föreslagit en påbyggnad eller utvidgning av apologistskolan som den lämpligaste vägen till lösning av frågan om den borgerliga bildningens bättre tillgodoseende. Sålunda önskade Linköpings konsistorium, att den där varande apologistklassen måtte omdanas till »en s. k. realskola», fördelad på trenne klasser, i vilka undervisning skulle givas i skrivning, räkning, mer omfattande kristendomskunskap, filosofien och moralen på svenska samt franska och tyska språken, bokhålleri, historia och geografi, teckning, elementerna av matematiken samt tillämpningen därav, naturalhistoria m. m. Konsistoriet trodde, att denna realskola skulle bli till samma gagn för dem, som »ärna sig till den lägre militären och civilstaten samt handels-, hushålls- och andra näringsstånd», som gymnasierna äro för dem, som syfta till den ecklesiastika och högre civila staten. Till denna skola, som borde stå öppen för lärjungar från stiftets övriga läroanstalter, skulle sådana ynglingar från gymnasiet och trivialskolan hänvisas, som befunnos mindre lämpade för studier. Skolan borde få sin egen rektor och sina särskilda kolleger men stå under konsistoriets tillsyn. Svårigheten med att få medel till avlöning av lärare trodde konsistoriet kunna avlägsnas därigenom, att förmögna män i händelse av planens realiserande sannolikt kunde förmås att bidraga till bildande av en fond till avlöning av de behövliga nya lärarne.[1])

Konsistoriet i Wästerås hade redan i sitt yttrande över 1760 års projekt till ny skolordning föreslagit inrättandet av en ny apologistklass för naturvetenskapliga ämnen, vars mera försigkomna lärjungar även borde kunna få admitteras till åhörande av gymnasieföreläsningar i dessa ämnen.[2]) Konsistoriet framförde nu i sitt memorial till gillet samma önskemål

---

[1]) Linköpings konsistorii memorial till gillet av den 18 mars 1803. Jfr. samma konsistorii skrivelse till kanslikollegiet av den 30 okt. 1799.

[2]) Nordlund, a. a., sid. 31 f.

och föreslog, att trivialskolorna borde inrättas så, att de kunde
meddela både lärd och allmän bildning, enär det i konsistoriets
tanke var att begära för mycket av staten eller städerna, att de
skulle upprätta särskilda borgareskolor. »Tvenne klasser», heter
det, »skulle så kunna organiseras, att de utgjorde en liten borga-
reskola, de övriga trenne den latinska eller lärda skolan». Till
den förut varande apologistklassen skulle alltså fogas en ny
klass, som »egentligen kunde kallas borgare- eller näringsklass
och vartill ett rum av nuvarande trivialskolan kunde nyttjas
samt en docens av redan varande docenter employeras». Häri-
genom behövde antalet lärare ej ökas, och planen kunde alltså
realiseras utan någon ökad kostnad för staten i en tid, då den
statsfinansiella ställningen var synnerligen svår.[1] Här skulle
läsas svenska språket »grammatice», kristendom, allmän och
svensk historia, geografi, sedelära och grunderna av matematik
och geometri, vartill skulle komma övningar i att uppsätta små
brev samt uppsatser för de äldre och eventuellt »de tvenne
angelägnaste moderna språken, nämligen ett skiftesvis varan-
nan termin». Därigenom vore åtminstone något gjort för deras
bildning, som icke behövde och ej heller hade någon större
nytta av att lära sig latin.[2] — I liknande riktning yttrade sig
även konsistorierna i Strängnäs och Kalmar, dock utan att när-
mare ingå på sättet för apologistskolans utveckling.[3]

Längre än konsistorierna i kritik av den bestående skolan
gingo många enstaka män, vilka lyssnade till gillets inbjudan
att söka komma med nya uppslag till frågans lösning. Främst
gingo härvid anhängare av Rousseaus pedagogiska idéer, bland
vilka märkas bröderna Silfverstolpe (Axel Gabriel och förut
nämnde Gustav Abraham). Huvudsyftet med skolans under-
visning var enligt dessa allmän bildning i förening med fostran
till en god moral, medan kristendomen i stort sett avskrevs
från skolschemat. Enligt den sistnämndes program borde den

[1]) J. Rosengren, Olof Wallquist som biskop och eforus, sid. 91.
[2]) Västerås konsistorii memorial till gillet av den 26 aug. 1803.
[3]) Jfr. Strängnäs konsistorii memorial av den 2 april 1803 och
Kalmar konsistorii av den 19 april 1802.

klassiska skolan omgestaltas till en medborgarskola med huvud-
vikten lagd på moderna språk och reala ämnen (sid. 38). De
döda språken, hittills så gott som allenahärskande, skulle få
en mera blygsam ställning i den lägre skolan och sparas till
gymnasiet, där studierna mer än hittills varit fallet skulle samla
sig på dem.[1]) Med den sammansättning gillet fått var det givet,
att planer av så genomgripande art därstädes icke kunde vinna
gehör, även om flera av dess medlemmar önskade mera djup-
gående reformer än davarande tidsomständigheter möjliggjorde.
(Jfr. sid. 46.)

Större utsikter att vinna gillets bifall hade ett annat pro-
jekt, som innebar att låta den bestående skolan behålla sin
klassiska prägel men i stället för den gamla apologistklassen
inrätta särskilda anstalter för borgerlig bildning, kallade natio-
nal- eller borgareskolor, såsom redan tidigare skett i Tyskland.
Detta förslag ställde i utsikt lägre skolor av tvenne slag, litterata
skolor för dem, som ämnade sig till den lärda vägen, och natio-
nalskolor för dem, som ville förvärva sig allmän bildning. För-
slaget väcktes av gillets korrespondent och enligt vad förut är
ådagalagt anonyme medarbetare i skolordningen O. C. Wåhlin
i memorial till gillet av den 28 april 1802.[2]) Det upptogs även
till behandling i gillet, som i skrivelse till regeringen framhöll
»angelägenheten därav, att jämte de på publici bekostnad i den
egentliga lärdomsvägen hållna s. k. latinskolor jämväl måtte
i städerna beredas och regleras någon så avpassad undervis-
ningsanstalt, att dymedelst för blivande borgare, näringsidkare
och mindre tjänstemän måtte erhållas den kunskapsodling,
varigenom de för slika yrken hågade ynglingar . . . kunde efter

[1]) Jfr. Nordlund, a. a., sid. 48.
[2]) Wåhlin återkom den 22 juni 1804 med utförligare projekt till
nationalskolor, enligt vilket dessa skolor borde åsyfta 1) allmän själs-
odling hos ungdomen; 2) inplantande av praktisk dygdelära och re-
ligion; 3) meddelande av språkkunskap, vilken i mån av särskild be-
stämmelse kunde utvidgas till ett eller tvenne språk utom moders-
målet; 4) meddelande av kunskap i historia och geografi; 5) meddelande
av den kännedom om vetenskapernas resultat, vilka i alla stånd äro
lika behövliga och gagnande att känna. Wåhlins projekt var en av
de handlingar, som lämnades till genomseende av Murberg.

vars och ens särskilda bestämmelse danas till dygdige och gagnande medborgare».[1]) Med anledning av denna skrivelse (daterad den 9 mars 1803) erhöll gillet snart nog (den 15 mars s. å.) regeringens tillstånd till att uppgöra och inlämna förslag till ordning för nationalskolorna. Förutsättningen å ömse sidor för planens realiserande var dock, att staten icke under dåvarande synnerligen svåra finansiella ställning skulle behöva betungas med nya utgifter för nationalskolorna, utan dessa borde komma till stånd uteslutande genom enskildas offervillighet.[2]) Något projekt till dylika skolor kom likväl gillet aldrig att framlägga. Om anledningen härtill, som icke enbart är att söka i bristande medel till planens realiserande,[3]) må utskottet själv lämna besked. Utskottet säger nämligen härom, att det för länge sedan skulle ha tagit under närmare omprövning det till inrättande av borgareskolor inkomna förslaget, »så framt icke under handläggningen vid projektet till nya skolordningen utskottet trott sig genom den i de större skolorna varande apologistklassens tilltänkta utvidgande och särskilda reglerande finna utväg att åtminstone i de städer, där trivial- och katedralskolor äro inrättade, kunna en slik från de egentliga lärdomsklasserna avskild undervisning i det närmaste åstadkomma».[4]) Yttrandet i fråga avgavs nära trenne år efter gillets ovannämnda skrivelse i ärendet. Under tiden hade arbetet på den nya skolordningen pågått och fortskridit så långt, att grundplanen var utstakad. Murberg hade framlagt sitt projekt, som vunnit utskottets sympatier, och detta projekt ställde i utsikt en lösning av problemet i den riktning ett flertal konsistorier tidigare föreslagit, nämligen den borgerliga bildningens tillgodoseende genom en påbyggnad till eller utvidgande av den redan varande apologistskolan. Därest en sådan reglering av apologistklassen, som utskottet med stöd av konsistoriernas memorial och Murbergs nu framlagda projekt tänkte föreslå, blev gillad, trodde

---

[1]) Jfr. Brocmans »Magasin etc.» I, h. 1, sid 64 ff.

[2]) Brocman, »Magasin» I, h. 2, sid. 130.

[3]) Rodhe, Kyrka och skola etc., sid. 24.

[4]) Protokoll i utskottet den 15 febr. 1806.

sig utskottet härigenom säkrast kunna bliva i tillfälle att pröva, huru en borgareskola borde ordnas för att motsvara sitt ändamål. Och därest ändamålet verkligen vunnes genom apologistklassens planerade utvidgande och omdaning till ett slags medborgareskola, som löpte jämsides med trivialskolans lärda linje och i någon mån stödde sig vid denna, var det enligt utskottets förmenande att vänta, att även sådana städer, varest inga katedral- eller trivialskolor funnos, skulle framdeles på enskild väg söka förvärva sig borgareskolor efter mönstret av de i statsskolorna varande.[1])

Murberg hade alltså i enlighet med anvisningarne från konsistorierna, särskilt de i Wästerås och Skara, föreslagit, att de lägre skolorna med hänsyn till lärjungarnes olika framtida bestämmelse skulle delas i tvenne linjer eller avdelningar, av vilka den ena var avsedd för dem, som tänkte gå den lärda vägen, den andra för dem, som icke ämnade göra studierna till huvudsyfte. »I anseende till svenska barns allmännaste bestämmelse för framtiden», heter det i projektet, »antingen till tjänstemän eller näringsidkare skall trivialskolan hava tvenne avdelningar, nämligen en s. k. *latinsk* eller *läseskola* och en s. k. *svensk* eller *räkneskola* och i dessa båda tillsammans 5 klasser, av vilka tvenne utgöra den förra och tvenne den senare; men första eller nedersta klassen är för bägge gemensam, så att barnen därifrån efter behov och omständigheter uppflyttas till den andra klassen antingen i latinska eller svenska avdelningen».[2])

---

[1]) Protokoll i utskottet den 15 febr. 1806.

[2]) Murbergs projekt. Kap. VI § 3. Nordlund talar i sin »Översikt av de svenska gymnasiernas historia etc.», sid 47, om ett i gillets arkiv varande »anonymt schematiskt projekt, enligt vilket från trivialskolans första klass såsom gemensam skulle utgå dels den 'latinska läseskolan', dels den 'svenska räkneskolan'». Detta anonyma schematiska projekt är, såvitt jag kan se, intet annat än ett av Murberg nedskrivet första utkast till det kapitel i hans projekt, som handlar om undervisningen i trivialskolan (Kap. VI). Murberg synes ha gjort små föranteckningar, innan han gick till verket med projektets utarbetande, och till dessa förberedande anteckningar vill jag räkna

Från en första gemensam och förberedande klass skulle alltså utgå tvenne linjer, som Murberg kallade den latinska och den svenska skolan, vardera med tvenne klasser. De till egentliga studier bestämda skulle stanna minst tvenne år på detta förberedande stadium, som de icke fingo lämna, förrän de bl. a. lärt känna den svenska och det huvudsakligaste av den latinska grammatiken och obehindrat kunde tolka och resolvera, vad de läst av de latinska författarna med tillämpning av de allmännaste syntaktiska reglerna. Med dem skulle redan här förehavas små latinska temata och små reproduktioner på modersmålet. Efter slutad kurs på detta förberedande stadium gingo dessa till den nedre klassen i latinska skolan, motsvarande förut varande tertia och med förre tredje kollega till lärare, varifrån de, när de »efter tu års förlopp, förr eller senare, kunna göra fullkomligt reda för vad med dem i denna klass blir förehaft», flyttades till den övre klassen i samma avdelning, där rektor och konrektor delade undervisningen.[1]) Här skulle liksom förut latintalandet börja. Från denna klass skedde övergången till gymnasiet »efter tu års eller längre tids undervisning». Något levande språk ingick ej i läroplanen för den latinska skolan, men av de döda språken lästes utom latin och grekiska även hebreiska i rektors klass. Enligt Murbergs plan skulle alltså latinskolan kräva en tid av i regel sex år (jfr. sid. 92, noten).

Till den svenska skolan eller avdelningen gingo de till praktiska yrken bestämda »efter sådan förberedelse (i den gemensamma klassen) under första året eller efter omständigheterna och de gjorda framstegen, som genom vederbörligt förhör

---

nämnda papper. Såväl detta av honom uppsatta schematiska projekt som övriga föranteckningar av hans hand till skolordningsförslaget finnas i gillets arkiv i vol. »Skolordningar och förslag därtill». Samma volym innehåller, som ovan (sid. 39) är nämnt, hans till de sju första kapitlen utarbetade projekt, försett med en del tydligen under genomgången i utskottet gjorda formella ändringar och rättelser av Kökeritz' hand samt med randanmärkningar av Lindblom till de 5 första kapitlen.

[1]) Murbergs projekt, Kap. VI § 8.

prövas under längre eller kortare tid».[1]) Dessa ansågos sålunda i allmänhet icke behöva stanna så länge på det förberedande stadiet som de här ovan nämnda, vilka tänkte göra studierna till huvudsyfte. Även den svenska avdelningen hade tvenne klasser, en nedre och en övre, vardera på tvenne år. I den nedre skulle förre andre kollega leda undervisningen, i den övre apologisten. Här sökte Murberg bereda plats för de nya ämnen, i vilka man önskade offentlig undervisning. Sålunda skulle i den övre klassen av svenska avdelningen början göras med tyska språket under första året, under andra året tillkommo därjämte engelska och franska.[2]) Såsom något nytt tillkom här även det allmännaste av naturläran. I bestämmelsen om den naturvetenskapliga undervisningen spåras inflytande från upplysningsfilosofien, av vilken Murberg icke torde ha varit alldeles oberörd. Enligt denna skulle man genom betraktelse av naturen ledas till kännedom om Gud och hans egenskaper, och samma väg förordas även här. Undervisningen i naturlära, hette det, borde vara lämpad efter lärjungarnas begrepp och fattningsgåva, och läraren skulle icke »förgäta att vid alla tillfällen väcka lärlingarnas vördnad för naturens herre och upphovsman, om vars oändliga makt, vishet och godhet hon giver så talande vittnesbörd».[3]) Stadgandet har emellertid blivit borttaget under den fortsatta behandlingen av Murbergs projekt inom gillet, som synbarligen ansåg det smaka alltför mycket av neologi för att vinna de maktägandes bifall. Det återfinnes således icke i skolordningen.[4])

I övrigt lästes i den svenska skolan alla de ämnen, som påbörjats i den förberedande klassen, med undantag av latin.

---

[1]) Murbergs projekt. Kap. VI § 5.

[2]) Undervisningen i dessa sistnämnda språk skulle med 1 timme i veckan för vardera språket bestridas av konrektor, varunder klassläraren i svenska skolans övre klass eller apologisten läste aritmetik i rektors klass. Dessa tvenne timmar skulle tagas av rektors undervisningstid, då rektor ansågs böra åtnjuta någon lindring. Murbergs projek Kap. VI § 14.

[3]) ..urbergs projekt. Kap. VI § 14.

[4]) Jfr. S. O. 1807, Kap. VI § 10 mom. 9 och Kap. VII § 3 mom. 5.

Dessa ämnen voro kristendom, såväl katekes som bibelkunskap, allmän grammatik, innanläsning, välskrivning och huvudräkning. Vad kristendomen beträffar, skulle man i den svenska avdelningens nedre klass fortsätta den i den förberedande klassen påbörjade kursen i katekes och bibelkunskap, i den övre skulle ämnet läsas efter ett större sammandrag på svenska av salighetsläran, varjämte den naturliga lagen och sedeläran här borde läsas efter särskilt utkast. Den härvid brukade läroboken i trosläran var enligt projektet densamma som den i latinska avdelningens nedre klass föreskrivna. Uppsatser på modersmålet omtalas endast i den svenska avdelningens övre klass. Enligt Murbergs plan skulle den svenska skolan kunna genomgås på en tid av i regel 5 år. Den var avsedd att meddela borgerlig bildning och förde alltså icke till gymnasiet.[1])

I stället för den förut varande enda apologistklassen ställde projektet alltså i utsikt tvenne dylika klasser, avsedda att meddela borgerlig bildning. De fyra gamla latinklasserna inskränktes till tre, av vilka dock den lägsta liksom förut var förberedande och gemensam i allt utom latin, som de för egentliga studier bestämda läste vid sidan av det gemensamma schemat, varunder de övriga voro lediga. En av de förut varande lärda klasserna hade sålunda av Murberg brutits ut ur den litterata skolan och omdanats till en andra apologistklass med förre andre kollega till lärare (jfr. Wästerås konsistorii lika-

---

[1]) Murbergs projekt anslöt sig nära till Skara konsistorii memorial, vilket även föreslog införande av tvenne apologistklasser på två år vardera med levande språk, tyska, engelska och franska i den övre klassen. Enligt konsistoriets förslag skulle emellertid den nedre klassen i apologistskolan vara förberedande och gemensam, från vilken linjerna borde utgå, icke såsom hos Murberg den lägsta latinklassen. Vidare borde enligt konsistoriets projekt ynglingarna efter genomgången apologistskola äga rätt att intagas i gymnasium och där åtnjuta undervisning i historia, geografi, matematik, fysik m. m., vartill ingen motsvarighet fanns hos Murberg. Adlerbeth önskade giva duktiga elever efter genomgången apologistkurs rätt att begagna sig av sådana föreläsningar på gymnasiet, som de kunde ha nytta av i sina blivande yrken. Jfr. Nordlund, a. a., sid. 49.

lydande förslag).[1]) Det var dock sörjt för, att latinet ej behövde stå för mycket tillbaka, då de för studiebanan bestämda måste stanna längre tid i den förberedande klassen än de övriga och undervisningen i rektors klass kunde utsträckas t. o. m. över de två åren. Sämre var det ställt med de levande språken, som lästes endast i den svenska skolan, engelska och franska blott i högsta klassen därav under mycket begränsad tid. Vad modersmålet beträffar, skulle visserligen en allmän grammatikalisk grund läggas redan i den förberedande klassen, men reproduktionerna i ämnet voro ojämnt fördelade. Dylika skulle förehavas med dem, vilka såsom bestämda för den lärda banan stannade tvenne år i den förberedande klassen,

---

[1]) Rodhe gör sig i »Kyrka och skola etc.», sid. 24 o. f. skyldig till det lätt förklarliga misstaget för var och en, som här icke gått till förstahandskällan, att tillägga Adlerbeth det förslag, som egentligen var Murbergs. Adlerbeth skulle enligt R. ha varit mindre tilltalad av Murbergs projekt rörande apologistundervisningen. »Adlerbeth ville i stället», heter det, »att trivialskolans nedersta avdelning skulle göras för alla gemensam, varefter linjerna skulle dela sig. Hade det förut funnits i trivialskolan 5 lärare, undervisande i 4 klasser och apologistklassen, skulle nu en lärare svara för den lägsta, gemensamma klassen, två för apologistavdelningen och två för den lärda». Av framställningen här ovan framgår emellertid, att förslaget om tvenne linjer med utgångspunkt i en förberedande, gemensam klass härrörde från Murberg, med vilken Adlerbeth till alla delar instämde i sitt yttrande till protokollet den 26 april 1805. Om apologistundervisningen heter det på samma ställe hos R., att Murberg föreslog en sådan utvidgning av denna, att en av trivialskolans klasser »skulle anordnas till biträde vid apologistundervisningen», som därigenom kunde utsträckas utöver vad dittills varit fallet. Gillet talar i sin skrivelse till regeringen den 7 maj 1807 med projektet jämväl om att Murberg velat utvidga den varande apologistklassen »genom en av de egentliga skolklassernas anordnande till biträde i denna slags undervisning». Orden »anordnande till biträde» betyda här detsamma som *deltagande i* eller *ingående i* apologistundervisningen, vadan gillet här endast med andra ord uttrycker samma sak, som Murberg yrkade på i sitt projekt, vilket innebar, att en av de förut varande fyra litterata klasserna skulle ombildas till en ny apologistklass jämte den nuvarande med förre andre kollega till lärare. Jfr. Murbergs projekt, Kap. VI § 3.

men de kommo för dessas räkning icke att upptagas förrän efter ett par års tid i rektorsklassen. Och med dem, som voro ämnade till praktiska yrken, var utrymme för reproduktionsövningar berett endast i den övre klassen av svenska avdelningen. Inalles blevo emellertid klasserna ej flere än förut, ehuru fördelade på annat sätt. Antalet lärare behövde sålunda icke ökas och staten på grund därav ej heller vidkännas ökade kostnader för planens realiserande. Detta var en viktig synpunkt vid frågans avgörande å högsta ort på grund av den dåvarande synnerligen dåliga statsfinansiella ställningen, vilken ej medgav ytterligare utgifter för skolväsendet.

Den av Murberg föreslagna anordningen vid trivialskolorna skulle enligt hans förmenande hjälpligen kunna tillgodose även borgerlig bildning, utan att de klassiska studierna därigenom behövde lida något mera kännbart avbräck. Murberg önskade alltså, att alla fullständiga trivialskolor skulle ordnas på av honom föreslaget sätt och kräva ungefärligen lika lång tid, vilket borde i lag fästas. Hittills hade nämligen varken organisationen av skolorna varit densamma överallt, ej heller tiden överallt lika lång för respektive trivialskolan och gymnasiet, utan »i somliga hälften kortare för de förra och dubbelt längre för de senare».[1]) Många önskade även behålla den gamla ordningen, då man flerstädes på grund av lokala och andra omständigheter var mest betjänt därmed. Till dem hörde även Waller, som med undvikande av generella bestämmelser i denna sak ville lägga den i eforernas hand, vilka inom ett halvt år från stadgans offentliggörande skulle till gillet ingiva förslag om huru övningarna lämpligen kunde inskränkas och pensa minskas vid mera omfattande och för lång tid krävande trivialskolor samt huru det sålunda i skolan tillbakasatta lämpligen kunde föras till gymnasiekursen, så att intet likväl kom att brista i den behövliga underbyggnaden för akademiska studier. Regeringen ägde sedan att med ledning av efori förslag fatta ett efter varje orts särskilda förhållanden lämpat beslut och genom gillet göra det kunnigt.[1])

[1]) Wallers projekt. Art. VIII § 1.

Enligt vad ovan är sagt, fick korrespondenten Wåhlin del av Murbergs koncept och ingav anonymt anmärkningar därtill, vilka voro av den art, att de väckte Lindbloms livliga önskan om att deras författare måtte kunna förmås att åtaga sig medarbetarskap i skolordningen och utarbetandet av de återstående kapitlen i den gamla stadgan (sid. 60). Wåhlin synes ha varit starkt påverkad av filantropinismen och andra numera på modet varande pedagogiska åskådningar och följaktligen mera reformvänlig än Murberg. Han riktade sig mot de av Murberg hyllade pedagogiska och didaktiska principerna, vilka i hans tanke icke höllo jämna steg med de vid akademierna numera allmänt godkända och antagna. Synbarligen tänkte han bl. a. på den gynnsamma ställning de döda språken hade enligt projektet i jämförelse med de moderna. T. o. m. hebreiskan, som redan 1760 års projekt velat spara till gymnasiet för deras räkning, som därav voro i behov för sin framtida bestämmelse,[1]) hade Murberg behållit som obligatoriskt i den lägre skolan, och det även för dem, vilka hade för avsikt att välja den gymnasielinje med enbart levande språk, som projektet ställde i utsikt. »Undransvärt», utropade Wåhlin med tanke härpå, »att någon i våra dagar kunnat göra detta förslag!» Möjligen kunna Murbergs förkärlek för de döda språken och hans önskan om deras privilegierade ställning i skolan förklaras därav, att han varit docent i hebreiska och grekiska i Uppsala.

Vad de moderna språken beträffar, hade Murberg hänvisat dem till den ena avdelningen i trivialskolan, den svenska. »Månne då», frågade Wåhlin, »litterata eller latinska avdelningen av trivialskolan vunnit någon för tiden behövlig förbättring? Dessa språks införande bland offentliga läroövningarna är tidens krav och litteraturens fordran». De intogo jämväl inom sin avdelning en synnerligen undanskjuten ställning. Wåhlin synes emellertid varit benägen att ge de levande språken inom den åt dem anvisade linjen en ställning, jämförlig

[1]) S. O. av år 1760, Kap. VII § 1 mom. 12. Jfr. ock Lindblom, »Journal för präster», årg. II, sid. 163 ff., en artikel med titel »Om prästers danande».

med latinets på den lärda. »Kunna barn av litterat bestämmelse», heter det, »begynna med grundläggning för latinska språket, då blott ett år är tillbragt i skolan, varför skola de, som i svenska avdelningen undervisas, tillbringa därstädes tvenne år och därutöver, innan de få göra början åtminstone med tyska språkets läsande?»

Framför allt saknade dock Wåhlin i projektet föreskrifter om »den så angelägna och i alla väl anlagda uppfostringshus besörjda tanke- och själsodlingen». I sitt förslag om nationalskolor hade Wåhlin framställt sina tankar om hur denna förståndsodling rätteligen borde bedrivas, och han kunde icke nog förvåna sig över, att projektet icke innehöll något i denna väg. »Man fordrar», skrev han, »vid kunskapers meddelande fattningsgåva, tankekraftens bruk m. m. utan att hava besörjt dess utveckling och befrämjat dess verksamhet». Mot ämnesanhopningen i vissa klasser och den brist på kontinuitet i undervisningen, som modersmålets ställning på läroplanen gav vid handen (jfr. sid. 101 f.), hade Wåhlin även åtskilligt att säga. Vidare hade Murberg i sammanhang med lärokurserna även givit små metodiska anvisningar åt läraren, vilka Wåhlin hellre önskade se samlade i en särskild anvisnings- eller undervisningsplan vid sidan av skolordningen, som i denna sak endast borde innehålla lärokurserna. Murbergs projekt var i det hela enligt Wåhlins omdöme ingalunda så beskaffat, att det kunde motsvara kraven på en efter tidens behov avpassad allmän skolordning.[1])

Lindblom delade Murbergs tankar om att trivialskolorna jämte den lärda borde meddela även borgerlig bildning, om han ock icke ville ställa några högre krav på skolan i dess tillgodoseende av den senare. »Ostridigt böra skolinrättningarna vidgas», hette det i hans första, icke offentliggjorda projekt, »utom den inskränkning att endast vara seminarier för prästeståndet. Men denna vidgning kan lätt utsträckas så, att föreskrifterna bliva många och frukten ingen».[2]) Han anslöt sig

[1]) Wåhlins »Anmärkningar vid konceptutkastet till skolordning» (sid. 60).
[2]) Lindbloms eget, icke offentliggjorda skolordningsprojekt, § 4.

också faktiskt i detta projekt med några få jämkningar till Murberg, ehuru han på samma gång sökte undvika att taga position, da han ju ej heller öppet ville förkasta Wallers förslag med hänsyn till dess utsikter till ett gynnsamt mottagande å högre ort. I brev till Kökeritz sade han sig dock vara av skiljaktig mening med Murberg så till vida, som han var benägen för en mera genomgripande reform av skolväsendet än den ett genomförande av dennes förslag skulle föra med sig, fastän han i detalj föga hade att erinra mot denne.[1])

Lindbloms jämkningar i Murbergs projekt rörde till en början huvudsakligen uppställningen och planen, vilka han ville ha annorlunda än den gamla stadgans. En skolordning borde enligt honom icke såsom gällande stadga och Murbergs projekt börja med att tala om lärarna och deras tillsättning utan om själva undervisningen, både i skolan och gymnasiet, och först därefter om lärarne, deras tillsättning, instruktion m. m. Därpå skulle talas om disciplinen och efori åligganden samt »omsider de förmåner och uppmuntringar, som lärande och lärjungar tillfalla jämte medlen att vinna ändamålet».[2]) Adlerbeth ansåg lämpligast att behålla den gamla stadgans ordning och rådde Lindblom till att helst icke frångå densamma. Lindbloms reflexioner i detta avseende kunde ju dock även enligt Adlerbeth kvarstå, men Lindblom borde därvid uttryckligen säga, att han icke höll det för nödvändigt att omstöpa ordningen i gällande stadga och Murbergs projekt. Lindblom talade också i sina anmärkningar till Murbergs projekt endast om önskvärdheten av en annan uppställning än gällande stadgas.

För att skarpare markera skillnaden mellan klasserna och avdelningarna i skolan, ordnad efter Murbergs plan, föreslog Lindblom nya titulaturer på lärarne i stället för de förut brukade förste och andre kollega etc. Förre andre kollega, som skulle övertaga den nybildade apologistklassen, ville han kalla apologista inferior, medan den forne apologisten skulle kallas apologista superior. Åt läraren i den förberedande och gemen-

[1]) Lindblom till Kökeritz från Linköping den 28 aug. 1806.
[2]) Lindbloms eget skolordningsprojekt, § 3.

samma klassen föreslogs namnet collega inferior och åt forne tredje kollegan titeln collega superior. Härtill kommo rektor och konrektor. Avdelningarna i skolan ville Lindblom kalla den litterata och den illitterata, av vilka den förra ledde till den lärda banan, den senare var avsedd »för dem, som stanna vid konster, handel och hantverk».[1]) Dessa nya namn fann Wåhlin utmärkta och trodde sig kunna förutsäga, att gillet skulle komma att föredraga dem framför de i projektet föreslagna.[2])

Stora bekymmer hyste Lindblom inför den ställning, latinet fått enligt Murbergs projekt. Frågan om latinets ställning på skolans läroplan hade i själva verket länge stått på dagordningen och blivit föremål för en grundlig diskussion i Stockholmsposten, varvid även latinets fullständiga uteslutande som studieämne haft sina förespråkare bland dem, som leddes av den numera allhärskande nyttighetsprincipen.[3]) Yrkanden av sistnämnda art hade dock ingen möjlighet att vinna gehör hos gillets ledande män, för vilka det kändes bittert att nödgas vara med om också blott ett första steg till inskränkt undervisning i detta språk. De befarade på goda grunder i likhet med alla den klassiska bildningens vänner, att detta första steg skulle följas av flera i samma riktning och därmed grundvalen för all verklig bildning rubbas. De visste icke något annat språk eller ämne, vilket såsom latinet var ägnat att skärpa förståndet och utveckla tankekraften hos de unga och kunde sålunda med hänsyn härtill jämväl hänvisa till den nytta, kännedom om latinet medförde, även om de icke längre kunde hävda dess gamla ställning som ett för vetenskapen nödvändigt språk. »Om de gamle verkligen gått längre än vi», yttrade Adlerbeths vän och själsfrände Nils v. Rosenstein», så är det det slags undervisning i de särskilda och minsta delar, som är en verkan av deras arbetsamhet och denna av deras mödosamma undervisning...

[1]) Lindbloms skolordningsprojekt. § 5.
[2]) Wåhlin till Kökeritz (datum saknas). I »Avgjorda mål 1807—1809» (enskilt).
[3]) G. Ljunggren. Svenska vitterhetens hävder I. sid. 122.

Just den möda, latinska språkets lärande kostar, blir ett skäl för dess bibehållande vid undervisningen och skulle svårligen av något annat lika nyttigt kunna ersättas».[1]) Bland gillets korrespondenter var ju även en så hängiven dyrkare av de klassiska studierna som latinaren prof. Joh. Lundblad i Lund, vilken höll det för viktigast av allt i fråga om undervisningen, att »den tyska rabulismen mot latinska litteraturens monarkism... ej fick landstiga på denna sidan Sundet. Lundblad blev sjuk vid blotta tanken på en bildning utan grundval i den klassiska».[2])

Ehuru Murberg omdanat en av de förut varande latinklasserna till en real klass, hade han likväl genom andra åtgärder sökt se latinet på bästa sätt till godo (jfr. sid. 101). Han hörde synbarligen icke till dem, som trodde på några genvägar till latinets snabba lärande, varom redan 1760 års projekt uttalat en förmodan. För att vinna tid till de många ämnen, som enligt detta projekt skulle förekomma redan i den lägre skolan (jfr. sid. 33), hade nämligen projektet låtit förmoda ett påfinnande av genvägar till inlärande av det tidsödande romarspråket.[3]) Flera konsistorier uttalade inför gillet sina bekymmer över dessa strävanden, vilka med tiden blevo alltmera märkbara, och sina farhågor för ett avknappat latinstudium. Strängnäs konsistorium ville icke vara med om några reformer i den riktningen, att de gamla språken skulle läsas efter någon ny och modern undervisningsmetod, åtminstone så länge behövliga specimina vid akademierna och annorstädes skulle avläggas på latin.[4]) Samma bekymmer för ett avknappat och moderniserat latinstudium röjer Skara konsistorium, vars reformförslag dock visar större tillmötesgående mot de moderna strävandena än förslaget från Strängnäs, varest de klassiska studierna av ålder stodo synnerligen högt. Efter att ha på-

[1]) v. Rosenstein. Samlade skrifter III. sid. 40. Jfr. Stockholmsposten 1781. n:o 253.
[2]) Sv. biografiskt lexikon om Joh. Lundblad.
[3]) S. O. 1760. Kap. VI § 1 mom. 8. Jfr. Stockholmsposten 1798. n:r 126.
[4]) Strängnäs konsistorii memorial av den 2 april 1803.

pekat nödvändigheten av de moderna språkens införande i skolan, då vetenskapsmännen numera skrevo var på sitt modersmål, fann Skara konsistorium det å andra sidan »vara betänkligt att låta en uppväxande ungdom, som ärnat sig åt allvarligare lärdom, åsidosätta odlingen av det latinska språket, vilket utom den ordning och redighet det giver i tankarna ur flera skäl för en grundlig lärdomsidkare behaller sitt ostridiga värde.»[1])

Vid den tid, då Linköpings konsistorium inkom med sina önskemål och förslag till skolväsendets förbättring, var Lindblom biskop därstädes. Han hade förut varit professor skytteanus i Uppsala och i egenskap av sådan utgivit ett av honom även till en del utarbetat latinskt lexikon, vilket, om det också hade sina stora brister, likväl vittnar om sin utgivares flit och intresse för språket.[2]) Detta intresse bevarade Lindblom även som biskop. Hans studier i den äldre romerska litteraturen hade fört honom in i en för kristendomen främmande värld, och de mångahanda uppgifter stiftets ledning medförde hade alltifrån hans utnämning så tagit hans tid i anspråk, att han sannolikt ej heller som biskop fick tillfälle att djupare intränga i teologien.[3]) I all hans handläggning vid arbetet på skolordningen togo sig hans kärlek till de klassiska studierna och deras bibehållande enligt gammal hävd tydliga uttryck. Redan de av honom föreslagna nya titulaturerna och nomineringarna tyda härpå (sid. 105 f.). Såsom biskop underskrev han främst Linköpings konsistorii memorial, vari med åberopande av Wallquist (sid. 31) förordas den största varsamhet även vid den nödigaste reform av skolväsendet och önskas en ändring däri blott för tillgodoseende av de lägre klassernas av militär-, civil- och näringsståndens behov av undervisning. Om latinet skrev konsistoriet: »Som det latinska språket, vilket förenar den äldre och nyare världens odling och tillväxt i vetenskap och vitter-

---

[1]) Skara konsistorii betänkande (febr. 1802).

[2]) E. Rodhe, Jacob Axelsson Lindblom som biskop i Linköping, sid. 14 ff. Se ock Sv. biogr. lexikon om J. A. Lindblom och Joh. L. Lundblad.

[3]) G. Westling, a. a., i Kyrkoh. Årsskr. 1916, sid. 179.

het, så mycket mer bör vårdas, som det varit och bör förbliva de lärdas gemensamma, ty fordrar undervisningen däri en särskild uppmärksamhet».[1]) När Lindblom ett par år därefter granskade Murbergs projekt, kunde han trots allt ej underlåta att tycka, att latinet i detsamma blivit styvmoderligt behandlat. Lindblom trodde, att collega inferior skulle nödgas ägna så mycken tid åt latinläsningen med de för studievägen bestämda, att någon samläsning knappast kunde ifrågakomma. Bäst vore därför att utestänga de för praktiska yrken predestinerade från den gemensamma klassen och låta dem börja sin skolgång hos apologista inferior. Men om detta icke kunde låta sig göra, borde de åtminstone under den tid, som i lägsta klassen ägnades åt latinet, hänvisas till apologista inferior för att »något i förväg bildas, innan de med allo komma i hans klass».[2]) Lindbloms omtanke om latinet visade sig också i veckoschemat för nedre klassen i den latinska avdelningen — hans projekt hade som nämnt även uppgjorda schemata för varje klass i skolan (sid. 57) —, vilken han med uteslutande av andra ämnen, såsom historia och geografi, ville förbehålla så gott som endast åt de döda språken. »Här måste», säger han, »ersättas det, som förloras genom avträdandet av en klass till apologista inferior».[3])

Lindblom lät emellertid icke sitt eget projekt komma inför gillet, där det ej heller torde haft utsikter att vinna bifall emot Adlerbeths avvikande uppfattning, vilken sannolikt mindre grundade sig på sakliga skäl än på de politiska konjunkturerna. Om anledningen härtill har Lindblom själv i det föregående fått uttala sig (sid. 56). Den verkliga orsaken antyder han i sina något senare avfattade anmärkningar till Murbergs projekt, där han framhöll sina med tiden alltmer stegrade betänkligheter mot ett fasthållande vid dennes plan. »Jag kan icke heller dölja», heter det här, »att mig förekomma betydliga betänkligheter vid den projekterade fördelningen av trivialsko-

---

[1]) Linköpings konsistorii memorial till gillet av den 18 mars 1803.

[2]) Lindbloms projekt, § 5.

[3]) Lindbloms projekt, § 8.

lorna, genom vilken en hitintills för litterata undervisningens grundläggande inrättad klass blir alldeles borttagen».[1]) Lindblom gjorde sig därför i gillet till förkämpe för ett nytt förslag, vartill idén möjligen kan ha utgått från hans »anonyme» medarbetare. Detta förslag lät den lärda skolan stå orubbad kvar men sökte dock tillgodose den borgerliga bildningen med hjälp enbart av den därtill avsedda klassen. Så till vida stannade förslaget vid status quo. Men det bjöd likväl på en nyhet, som grep in i hela skolorganisationen. I den för apologisterna avsedda klassen lästes inga läroämnen, utan här förekommo enbart praktiska övningar, såsom övningar i räkning och skrivning, i ortografi, i att uppsätta brev och andra i det praktiska livet förekommande skrivelser. Läroämnena skulle apologisterna inhämta genom att deltaga i undervisningen inom vissa klasser av den lärda skolan. De mera försigkomna apologisterna skulle läsa t. ex. kristendom tillsammans med rektors klass, varunder läraren i apologistskolan behöll de mindre utvecklade hos sig för att med dem förehava efter deras fattningsgåva lämpade övningar. Dessa senare hade sina kristendomstimmar gemensamma med andra klassen i latinskolan, och apologisten företog därvid praktiska övningar med sina mera utvecklade lärjungar. Sålunda skulle samundervisning äga rum i alla till apologistskolan hörande läroämnen. De duktigaste apologisterna skulle även få tillträde till gymnasium och tillsammans med gymnasisterna erhålla undervisning i moderna språk (tyska) samt »bevista mathematum lektorens föreläsningar om usus globorum (= globlära), i geometrien och fysiken» (jfr. ovan Wästerås konsistorii förslag).[2]) Förslaget kunde lätt realiseras, blott icke samma ämne lästes samtidigt i de klasser, där samundervisning skulle ske, till förekommande varav det ålåg rektor att i samråd med lärarna för varje klass uppgöra ett schema

[1]) Ur Lindbloms anmärkningar till Murbergs projekt, medföljande hans skrivelse till gillet den 6 mars 1807 (se ovan sid. 66).

[2]) Lindblom talar i sina »Anmärkningar» ej om samundervisning i tyska, men enligt S. O. 1807 skulle sådan äga rum »i moderna språk, främst tyskan». Jfr. S. O. 1807, Kap. VI § 10 mom. 10.

lectionum, som efter granskning av eforus och konsistorium skulle anslås i klassrummet.

Lindblom trodde sig härmed ha funnit en utväg, som skulle öppna möjlighet för inhämtande av ett tillräckligt mått i allmänna livet nyttiga kunskaper utan att rubba den hittills varande lärda skolan. Att svårigheter sannolikt skulle möta vid planens genomförande, erkände han, men han tänkte, att eventuella svårigheter skulle med tiden och genom vanan vid den nya ordningen övervinnas. Idén om samundervisning hade i hög grad tilltalat honom, men han gav sig sannolikt icke tid att tänka sig in uti, huru den skulle komma att verka i praktiken.[1]) Att han icke själv praktiserat densamma under sin tid som biskop och eforus i Linköping, varunder han införde många nya och för läroverket nyttiga inrättningar, torde vara säkert, då han annars icke skulle ha underlåtit att anföra detta i skrivelsen till gillet för att därmed motivera sitt förslag. I frågor av mindre vikt än denna hänvisar han nämligen till av honom vid läroverket i Linköping vidtagna anordningar (jfr. nedan sid. 187).

Den av Lindblom förordade planen hade emellertid sin styrka däri, att den tillförsäkrade latinet samma privilegierade ställning som förut. Den skulle för att tala med Lindblom »utan förlust för den illitterata klassen behålla den litterata vid de tillfällen till en högst nödvändig underbyggnad för en grundlig erudition, som enligt gamla skolordningen varit för densamma öppnade».[2]) Denna omständighet var även en borgen för gillets anslutning till förslaget. Både Adlerbeth och Kökeritz uttalade snart sitt gillande. »Jag ingår av hjärtat gärna», skrev den förre icke långt efter genomläsningen av projektet, »i min Brors considerationer om nödvändigheten att ej uppoffra den litterata skolavdelningen för den illitterata. När den senare kan hjälpas på annat sätt, så vore det synd att använda ett vådligt medel. Vi skola bliva d'accord om det ringa jag anser tvivelaktigt inom en halv timme och sedan under-

[1]) Jfr. M. Dalsjö, Översikt av den svenska skollagstiftningens historia i vårt århundrade, i Pedagogisk Tidskr. 1871, sid. 6.

[2]) Ur Lindbloms anmärkningar till Murbergs projekt.

skriver jag min Brors projekt a capite ad calcem».[1]) Lindblom räknade väl också med de maktägandes anslutning till förslaget, enär dess genomförande ej skulle komma att åsamka staten någon ytterligare kostnad. Den närmaste framtiden skulle också komma att giva honom rätt.

Därest Murbergs projekt om tvenne apologistklasser på bekostnad av latinets studium vann gillets bifall, kunde Lindblom för sin del icke se någon annan utväg än att på stat inrätta en ny klass för dem, som ämnade gå lärdomsvägen, om icke de klassiska studierna skulle göra ett alltför stort offer till förmån för den borgerliga bildningen. Emot en sådan lösning av frågan hade Lindblom intet att invända. Men han kunde icke tro, att de maktägande under dåvarande brydsamma statsekonomiska ställning skulle vilja bestå läroverken de kostnader, den skulle föra med sig. Härtill kom, att de flesta skolhus i landet icke ägde utrymme till en på stat nyinrättad klass, då de blivit byggda med hänsyn till förut varande antal avdelningar. Lindblom kände ej till mer än en enda stad i riket, nämligen Linköping, där man i förslaget till ny skolbyggnad tänkt sig möjligheten av två apologistavdelningar, enär fond till åstadkommande av en ny sådan klass där börjat bildas. Att inrätta en helt ny klass på stat skulle därför redan av utrymmesskäl icke låta sig göra.[2])

Lindblom lät med anledning härav omarbeta det kapitel av Murbergs projekt, som handlade om trivialskolans undervisning (Kap. VI), till överensstämmelse med nämnda plan. Liksom idén om samundervisning ej torde ha uppstått hos honom, är ej heller omarbetningen av stadgan till överensstämmelse med idén av hans hand. Stadgekonceptet ger nämligen otvetydigt vid handen, att slutredigeringen därav såväl rörande detta kapitel som skolordningen i dess helhet är gjord av Adlerbeth, ehuru planen om samundervisning ej heller kan ha kommit från honom[3]) (jfr. sid. 111). Vid omarbetningen fick försla-

[1]) Adlerbeth till Lindblom den 23 mars 1807.
[2]) Lindbloms anmärkningar till Murbergs projekt.
[3]) Stadgekonceptet finnes i gillets arkiv i vol. »Koncepter 1801—1809».

get icke några bestämmelser om tiden för lärjungarnas vistelse i varje klass, utan härom säges blott, att de borde flyttas till högre klass, när de efter anställd examen visade sig kunna redogöra för lärokursen i den närmast föregående. Klasserna tänkte sig Lindblom såsom ettåriga med undantag av rektors klass och möjligen även apologistklassen, av vilka den förra enligt stadgan skulle behålla lärjungarna två år eller därutöver.[1]) Därtill hade Murberg som nämnt flerstädes givit metodiska anvisningar åt läraren.[2]) Lindblom ansåg i likhet med Wåhlin, att dylika ej hörde hemma i en kungl. förordning. Stadgan skulle därigenom bli för vidlyftig och anvisningarna i alla fall ej kunna bli fullständiga. Därtill kunde i Lindbloms tanke en »mindre fullkomlig» metod, åt vilken stadgan givit sanktion, snarare vara till hinder för skickliga lärare, vilka skulle känna sig bundna genom tvånget att använda en kanhända i och för sig god metod, som dock icke passade för dem.

Lindblom upptog med anledning därav för varje klass endast de ämnen, som där skulle läsas, samt lärokurserna i varje ämne. I lägsta klassen äro ämnena kristendom, välskrivning, innanläsning, matematik, »partes orationis» samt därjämte latin för dem, som ämnade fortsätta i lärdomsskolan. I andra klassen tillkommo såsom nya ämnen grekiska samt historia och geografi, varjämte här skulle göras början med små latinska stilar och små svenska uppsatser. I de två högsta klasserna äro ämnena desamma som i andra klassen med undantag av matematik, vilket icke omtalas som ämne i tredje klassen. I fjärde klassen skall liksom förut varit fallet latintalandet börja. Modersmålet, förut hänvisat huvudsakligen till apologistklassen, fick i den nya stadgan en bättre ställning. Enligt Murbergs projekt skulle läraren redan i den gemensamma klassen börja med »de för alla språken gemensamma huvudreglerna i svenska och latinska grammatikan under så jämn tillämpning, att det som för barnen kan vara mörkt i

[1]) S. O. 1807, Kap. VI § 9.
[2]) Murbergs projekt, Kap. VI § 4 o. a. ställen.

det ena språket upplyses av det andra».[1]) Lindblom tog bort denna bestämmelse, emedan den innehöll en metodisk anvisning för läraren. En bättre ställning än förut fingo även grekiskan, som enligt den gamla ordningen tog sin början först i tredje klassen, samt historia, geografi och matematik, som förut började först i högsta klassen.[2])

Bland anhängarne till den numera härskande nyttighetsprincipen funnos som nämnt jämväl sådana, som ville ha bort latinet från den lägre skolan. Givetvis borde även de andra döda språken, grekiska och hebreiska, göra latinet sällskap. Redan **1760** års projekt hade ju föreslagit ett uppskjutande av det senare till gymnasiet att där läsas av dem, som voro i behov därav för sin framtida bestämmelse. Nu gick man ännu ett steg i samma riktning. De längst gående neologernas tankar om språkstudierna i skolan kommo till uttryck i Lindbloms från Linköping utgivna »Journal». En artikelförfattare i denna ansåg, att även blivande präster gott kunde undvara gamla testamentets grundspråk och motiverade sitt förslag därmed, att studiet därav skulle bli alltför vidlyftigt, då man för att rätt förstå detta språk och gamla testamentet överhuvud måste känna även andra österländska dialekter och äga kunskap om Orientens äldre historia och geografi, dess näringar, seder och bruk m. m. »Att lära sig innanläsningen eller några psalmer eller högst en profet är blott tidsspillan. Då man ej kan hinna längre, är det bäst att lämna hela detta studium till dem, som göra detsamma till huvudsak». I stället för hebreiska föreslog författaren, vad han kallade de »rätta elementerna», till vilka han räknade även ett och annat levande språk. Därigenom skulle man icke behöva att vid akademierna syssla med de elementäraste saker i språkstudier. Man skulle redan i skolan få lära sig de moderna språken och undgå »den stora olägenheten att under hela livstiden hindras med vetenskapernas läsning av brist på språkkunskap».[3])

---

[1]) Murbergs projekt, Kap. VI § 4.
[2]) S. O. 1807, Kap. VI §§ 5 och 6.
[3]) Lindblom, Journal för präster, årg. II. sid. 189 ff.

Mera sansade neologer torde ha ställt sig på samma ståndpunkt i fråga om hebreiskan som förslaget av år 1760. Man kunde också ha väntat, att Murberg skulle ha följt detsamma, men så var dock ej fallet. Murberg synes snarare här ha följt 1778 års projekt, då enligt honom hebreiskan skulle taga sin början redan i den lägre skolans högsta avdelning med »innanläsning, paradigmata conjugationum och de 4 fö sta kapitlen i Genesis».[1]) Språket blev alltså i nederskolan obligatoriskt, vilket däremot icke var fallet på gymnasialstadiet, enär projektet ställde i utsikt en särskild linje på gymnasiet för de till civila yrken bestämda, på vilken linje språkstudierna skulle omfatta endast levande språk. Hurudant resultatet skulle bliva av så korta studier i hebreiska, studier, vilka därtill icke kommo att fortsättas på ett högre stadium, inses utan svårighet.

Grekiskan fick som nämnt enligt den nya skolordningen en något gynnsammare ställning än förut. Studiet av detta språk bedrevs vanligen sålunda, att början gjordes med novum testamentum, varefter man gick till de profana auktorerna. Det var nämligen ännu en allmän uppfattning, att religionens sak bättre tjänades därigenom, att lärjungarna fingo hämta sina första lärospån i grekiska ur novum testamentum.. Denna uppfattning delades icke av nyhumanisterna, som ville ge företrädet åt den klassiska grekiskan med därav vunnen kännedom om grekisk kultur. Även enligt Murbergs projekt skulle man redan i rektors klass av novum testamentum läsa »Lukas evangelium med vad mera av nya testamentet kan medhinnas», eluru visserligen profangrekiska tidigare förekommit. Studiet av nya testamentet på grundspråket bedrevs vid denna tid under hela 8 år i skola och gymnasium och hade det resultat, att gymnasisterna vid ankomsten till akademien — icke kunde någon grekiska. Så intygar åtminstone professor Christoffer Dahl i Uppsala, grekiskans främste målsman i vårt land vid denna tid. Denne hade funnit ynglingar med 8 års studier i ämnet vara så okunniga, att de icke kunnat explicera ett av våra uliga söndagsevangelier. Orsaken härtill låg i under-

---

[1]) Murbergs projekt, Kap. VI § 9.

visningsmetoden, som Dahl skildrade i drastiska ord. »I skolan», skrev han i memorial till Lindblom, »hinner man icke långt i anseende till en ganska vidlyftig och oredig grammatik, på gymnasiet faller man så gärna in i en ymnig exegetik och förgäter språket. Åtminstone var detta min erfarenhet. Exegetiken intresserade läraren mer än språket, oss intetdera; lärarna läste sig själva mer än för sina disciplar, för honom voro lektionerna verkliga andaktsstunder, för oss ingenting mindre än detta: vi glömde snart sagt på gymnasiet, vad vi läst i skolan... Således, det man på 8 års tid lärt, vad är det? Ett hinder för det man bort lära, en avsmak för det man lärt, ja, för mången yngling ett förakt för de skrifter, som annorlunda, på annan tid framställda, kunnat bliva honom av ett dyrbart och högt värde».[1]) Dahl visste att omtala, att studiet av novum testamentum vid akademin ansågs som enbart skolstudium, vilket varje student ansåg vara under sin värdighet att befatta sig med. Vid akademin öppnades blott för några år sedan denna bok aldrig, om icke någon, som tänkte bli präst, tog ned den från hyllan veckorna före examen. Även prästerna tänkte ringa om detta studium. — Dahl var av samma tanke om studiet av grekiskan som ovan nämnde professor J. D. Michaëlis i Göttingen (sid. 76), vilken önskade, att början skulle göras med profangrekiskan och studiet av nya testamentets grekiska komma först i andra hand. Personligen hade Dahl inför Adlerbeth och Lehnberg givit skäl för sin åsikt, varjämte han även sände den förre excerpt ur en bok av Michaëlis, i vilken denne riktar sig mot den tron, att ett tidigt studium av bibelns grundspråk kunde tjäna religionens sak.[2])

Detta gjorde, att Adlerbeth i denna fråga var i opposition mot Murberg. I sitt yttrande över dennes projekt utredde han sin ståndpunkt, varvid även han åberopade sig på Michaëlis,

[1]) Chr. Dahls promemoria till Lindblom, bifogad utskottets protokoll den 4 maj 1807.

[2]) Adlerbeth bifogade det av Dahl erhållna excerptet ur Michaëlis vid sitt yttrande till protokollet den 26 april 1805 över Murbergs projekt. Excerptet var hämtat ur Michaëlis arbete »Einleitung in die göttlichen Schriften des neuen Bundes», Göttingen 1777, I, § 30.

vilken i Adlerbeths tanke var en av sin tids mest ortodoxa lärare. Profangrekiska skulle enligt Adlerbeth vara obligatoriskt i nederskolan, men nya testamentet borde uppskjutas till den gymnasielinje, som var avsedd att utbilda präster och lärda, varest det hörde hemma. Adlerbeth betonade, att han såg saken enbart från språklig synpunkt, och han kunde alls icke finna, att religiösa synpunkter kunde framdragas till försvar för det gängse bruket. »Då blott fråga är om språket och icke om saken», yttrade han, »anser jag mycket tryggare att hålla sig vid erkända goda profana auktorer och vid en god krestomati». Ett språk bör av nybörjare läras ur rena källor, men nya testamentets grekiska är »ingalunda ren utan uppblandad med hebraismer och vida avvikande från detta språks genuina kynne».[1]) Än mindre syntes Adlerbeth hebreiskan höra hemma på det lägre stadiet, liksom bibelgrekiskan borde det sparas till gymnasiets lärdomslinje. »Det fordras för ingen annan orsak, än att ur den hel. skrifts grundtext göra sig tillförlåtligen försäkrad om dess sanna mening, och det har intet sammanhang med den övriga lärdomen».

Lindblom yttrade sig icke i denna fråga, men att döma av skolordningen intog han en medlande ståndpunkt. Stadgan föreskriver nämligen, att endast viktigare bibelord, på vilka den kristna lärans grundsanningar stödja sig, skola läsas i trivialskolans fjärde klass att »i stället för annan läsning av nya testamentet på grundspråket i trivialskolorna tjäna att vänja ungdomen även vid den grekiska, som den heliga skrifts författare brukat».[2]) I övrigt lästes en krestomati med utdrag ur profana grekiska författare. Vad hebreiskan beträffar, hade Lindblom i sitt eget, icke offentliggjorda projekt påyrkat övande av innanläsning däri redan i trivialskolans högsta avdelning. Men skolordningen förbehåller detta språk »för dem, som ämna sig till läroståndet och i gymnasierna hunnit till övre cirkeln».[3]) Den lägre skolan blev alltså icke i samma

[1]) Adlerbeth till protokollet den 26 april 1805.

[2]) S. O. 1807. Kap. VI § 7 mom. 2.

[3]) S. O. 1807. Kap. VII § 2.

grad som förut ett prästseminarium, de prästerliga studierna skötos i någon mån åt sidan för de profana, som den nya tiden icke kunde undvara.

Kanslärsgillet kunde i fråga om *kristendomsundervisningen* icke vara oberört av den ledande andemakten i tiden, upplysningsfilosofien, vilkens målsmän helt ville omlägga denna viktiga gren av undervisningen. Denna omläggning borde ske efter de principer, som först framställts av J. J. Rousseau i dennes klassiska bok »Emile eller om uppfostran». Även hos oss svärmade många okritiskt för Rousseau och ansågo honom vara nära nog idealet av läromästare i uppfostringskonsten. Till dessa hörde bl. a. en av Thomas Thorilds eftersägare, skalden Per Ulrik Enbom, lärare vid den ovan nämnda Stridsbergska skolan och en hängiven anhängare till franska revolutionens idéer, vilken vi i detta sammanhang nämna av det skäl, att han i tidningen Stockholmsposten utstakat planen till en i upplysningens anda ordnad religionsundervisning vid en av honom (tillsammans med en kollega Carl Ruders) tilltänkt privat läroanstalt i huvudstaden.[1])

De rationalistiska teologerna önskade religionsundervisningen delad på tvenne grenar, av vilka den ena skulle behandla den s. k. naturliga teologien eller religionen, den andra den uppenbarade eller kristendomen med dess mysterier. Rousseau hade för sin del stannat vid den förra. Enligt honom är *den inre rösten* (la voix intérieure, la voix de l'âme), d. v. s. människans egen natur (känsla) den enda tillförlitliga och tillräckliga källan för kunskap om Gud och plikterna mot nästan. Den kristna uppenbarelsen har för honom ingen grundläggande betydelse eller beviskraft i religiösa spörsmål och kan icke förenas med det mänskliga förnuftet. Till kristendomen står därför Rousseau i samma principiella motsats som de franska upplysningsfilosoferna i allmänhet, även om han i sin kritik av densamma är hovsammare i formen än en Diderot m. fl.[2])

[1]) Stockholmsposten 1789, n:ris 82, 91, 120—124.
[2]) Gustav Schaumann, Religion und religiöse Erziehung bei Rousseau, sidd. 31 och 58.

Enligt »Emile» skall uppfostraren alltså icke införa sin lärjunge i någon positiv religion eller bekännelse utan meddela honom en naturlig eller deistisk sådan. Lärjungen skall blott göras skicklig till att vid mera mogen ålder välja det religionsparti, vars lära den inre rösten säger honom vara mest överensstämmande med hans eget förnuft, eller ock bli stående utanför varje sådant.[1])

J. B. Basedow, filantropinismens grundläggare, som man kanske med orätt sökt framställa som en i allt rättrogen lärjunge till Rousseau[2]), var mer än denne personligen indifferent i religiösa frågor och därmed även i frågor om religionsundervisningen. I sina tidigare arbeten talar Basedow emellertid utom undervisning i den naturliga religionen även om sådan i vad han kallar allmän kristendom, d. v. s. den kristna lärans grundsanningar och fundamentala dogmer. Men i hans senare, efter år 1768 utgivna skrifter märkes en avgjord tendens till frigörelse från speciellt kristna tankar och en strävan att vid religionsundervisningen stanna inom den naturliga religionens gränser. Undervisningen i den kristna religionens läror och de särskilda kyrkornas konfessioner blir alltså för Basedow liksom för Rousseau en privatsak. Den religiösa undervisningen vid Basedows egen läroanstalt i Dessau var även ordnad efter dessa grundsatser. — Mera tydligt än hos Basedow kan omslaget spåras hos K. F. Bahrdt, vilken ifrån att till en början ha varit anhängare till den positiva kristendomen, vilket aldrig var fallet med Basedow, i motsats till denne även slutade som en avgjord kristendomsfiende. De senare filantropinisterna, J. H. Campe och i synnerhet Chr. Salzmann, lägga liksom sina föregångare huvudvikten i religionsundervisningen vid det moraliska momentet däri, vilket hos dem framträder mera fördjupat än hos de först nämnda.[3])

Givetvis ville de av upplysningsfilosofien påverkade pedagogerna även i vårt land efter sina utländska läromästare lägga

[1]) Th. Ziegler, Pedagogikens historia, sid. 206.
[2]) B. Sjövall, Filantropinismen, sid. 9.
[3]) H. Bahlcke, Die Stellung der Philanthropisten zum Religionsunterricht, sid. 55 ff.

den huvudsakliga vikten vid den naturliga religionen såsom i deras tankar mera lättfattlig och användbar för det praktiska livet än den uppenbarade. De av den naturliga religionen erkända sanningarna — tron på Guds tillvaro, på själens odödlighet och en kommande vedergällning samt nyttan av ett dygdigt liv — skulle dock ej genom tron vinnas och fasthållas utan såvitt möjligt fattas med förståndet. Barnen skulle genom resonnemang enligt sokratisk metod ledas till att erkänna dem. Sålunda borde de genom frågor ledas till att fatta Gud såsom den yttersta, allt verkande orsaken, varifrån allt leder sitt ursprung. »Det duger ej», skrev ovan nämnde Enbom om religionsundervisningen i sin tilltänkta skola, »att endast tro i dessa farliga tider. Man måste från barndomen vänja sig vid en resonnerad religion för att sedan så mycket lugnare kunna vila i sin övertygelse om dess sannfärdighet och så mycket livligare känna hennes kraft». Hur detta resonnemang borde tillgå, därpå lämnar han ett par belysande provbitar i tidningen (synbarligen efter förebilden av J. Rosenmüller i dennes »Kristlig lärobok för ungdom»).[1])

---

[1]) Sålunda skulle barnen lära sig fatta Guds tillvaro genom ungefär följande frågor med därpå tänkta svar. Har du alltid varit till? Nej. Varifrån har du kommit? Från mina föräldrar. Än dessa då? Från sina föräldrar. Har det då aldrig funnits människor, som varit de första? Jag tycker så. Kan du bevisa det? Nej. Har du icke själv haft början? Jo. Ha icke alla djur och växter sin början? Jo. Varav vet du det? Därför att de ha liv som jag. Ha då icke de första djuren och växterna en gång funnits? Jo. Har då jorden med hav, floder, skogar m. m. kunnat vara till från evighet utan att något liv funnits på henne? Det kan jag icke tro. Ha solen och månen, som äro till för att upplysa jorden, kunnat vara till från evighet? Detta är lika otroligt. Hur har då allt kommit till? Jag har hört far och mor säga, att Gud har skapat allt. Har då Gud behövt något ämne att göra världen av, såsom en snickare eller smed behöver trä eller järn? Jag vet icke, varifrån han skulle fått det. Har han då gjort allt av intet? Det måtte han ha gjort. Men är han själv gjord av någon? Nej, då måste han haft början som allt annat. Är han på grund därav den enda, första och eviga orsaken till himmel och jord med allt som finnes däri? Ja, etc. — På liknande väg skulle barnen ledas till att erkänna även de andra av neologerna hyllade religiösa sanningarna.

Vad metoden i övrigt beträffar, skulle undervisningen först meddela ett rätt begrepp om vad religion är och därefter övergå till världens »fyra huvudreligioner» med deras allmännaste läror — Enbom ansåg dem alla överensstämma i lärorna om Gud och odödligheten — och föregivna gudomliga uppenbarelser. Sedan den kristna religionens företräde framför de övriga huvudreligionerna blivit uppvisad, skulle undervisningen koncentrera sig på den lutherska läran och söka visa dess företräde framför andra kristna trossamfunds läror. »Isynnerhet skola vi inskärpa i barnens förstånd», heter det, »de viktigaste och tillika enfaldigaste bevisen för vår läras gudomlighet och så livligt som ske kan föreställa dess inflytande på människosläktets lycksalighet».

Rousseau hade bestämt yrkat, att barnen skulle meddelas endast sådana sanningar, som de voro i stånd att fatta. Detta blev en huvudgrundsats i neologernas undervisning, de drevos som av ett raseri att vilja förstå allt. »Sanningen ingår alltid genom förståndet till hjärtat» var för dem en orubblig trossats, som även borde tillämpas vid religionsundervisningen. Barnen voro mera omedelbara, mera ofördärvade och fria från fördomar än de äldre och hade därför, tänkte man, lätt nog att förstå även de religiösa sanningarna, blott dessa framställdes för dem på det rätta sättet. Men häri syndade i neologernas tanke den dåtida skolan oerhört. Metoden var alldeles snedvriden, och resultatet av undervisningen blev därefter. Man lät barnen läsa utantill snart sagt endast definitioner och dogmer, avfattade på ett för dem obegripligt och därtill synnerligen tillkrånglat språk (sid. 15), man lät dem explicera bibliska texter på grundspråket, på vilket också stora stycken förelades dem till utanläsning. Icke var det därför att undra över, tänkte man, att följden blev okunnighet och likgiltighet i religiösa frågor, ja, att fientlighet vid mera mogen ålder förspordes mot det, som en rätt bedriven undervisning i barnaåren i stället måste väcka kärlek till. Detta förvända undervisningssätt var roten till snart sagt allt ont i samhället, varemot alla andra åtgärder föga båtade. »Varför vanskapar man barnens själar genom de mest förvända begrepp och de skadligaste böjelsers

inplantande och skyller sedan på fallet för att ursäkta sitt eget eländiga och oförlåtliga uppfostringssätt? Klagar över människonaturens djupa syndafördärv, då man använt allt sitt bemödande att befordra detta fördärvet?» (Enbom).

Sedan gammalt hade man benägenhet för att tro, att det religiösa livet främst bestod i iakttagande av vissa yttre former och deltagande i kyrkans heliga handlingar, vilka troddes verka i och genom själva brukandet därav och alltså äga en magisk-mekanisk verkan, ett uppfattningssätt, som särskilt gällde nattvarden.[1]) Genom sin iver att söka fatta allt bidrogo neologiens män till att bryta med denna tro och överflytta religionen från något yttre till det inre livets värld. Det från äldre tider ärvda betraktelsesättet om vissa kyrkliga handlingars verkan ex opere operato, vilket fortlevde inom vida kretsar ännu under ortodoxiens tidsskede, blev genom neologernas inflytande så gott som utplånat inom den protestantiska kyrkan. Men deras kristendom blev dock främst en förståndssak utan att tränga ned till det djupare hjärtelivet hos människan.

En annan av upplysningens män hyllad grundsats var, att ingen religiös kunskap fick meddelas, som icke också kunde omsättas i livet. Därtill var en själlös och mekanisk utanläsning av latinska definitioner och dogmer minst av allt tjänlig. Huvudvikten vid all undervisning i religion borde läggas på det moraliska momentet däri, det enbart religiösa hade i själva verket intet annat syfte än att tjäna som grundval för moralen. Rörande Gud och hans egenskaper skulle man alltså mindre orda om dem, som visa honom sådan han är i sig själv (hans s. k. vilande egenskaper, attributa quiescentia), som fastmera framhålla sådana hans egenskaper, som framträda i hans förhållande till världen (hans s. k. verkande egenskaper, attributa operantia). De senare ansågos nämligen utöva större inflytande på barnens moral än de förra. Sålunda skulle man i enlighet med filantropinismens grundsats »från det synliga till det osynliga» söka sluta sig till Guds allestädesnärvaro, makt, vishet och godhet av världens ändamålsenlighet, ordning och

[1]) Rodhe, Jacob Axelsson Lindblom etc., sid. 179.

skönhet.[1]) Dylika tankar hade även Murberg upptagit i sitt projekt till ny skolordning, ehuru han i övrigt icke torde ha varit anhängare till neologien (sid. 99).

Till främjande av det moraliska livet troddes sedelärande berättelser vara synnerligen tjänliga. Sådana berättelser, även av det mest triviala slag, rekommenderades av neologerna såsom i hög grad befordrande för det kristna livet, även om den moral, som där förkunnades, hade föga släkttycke med den kristliga.[2]) Av samma skäl förordades besök på teatern såsom väckande för det moraliska livet, ja, sådana neologer funnos jämväl bland kyrkans män, vilka höllo skådespel för att vara av lika stor nytta för det sedliga livets utveckling som kyrkobesök.[3])

Denna tanke om teaterns sedligt bildande inflytande delades dock icke av kanslärsgillets utskott, åtminstone vad angår dess inflytande på den vid allmänna lärosäten sig uppehållande studerande ungdomen. Hittills hade det varit förbjudet att anställa skådespel i läroverksstäder, enär dessa såsom »vådliga förströelser» ansågos av allmänheten fördärvliga för de ungas moral och hindrande för deras studier. Emellertid anhöll en hovsekreterare Carl Stenborg hos regeringen om tillstånd till att under ferierna, då ungdomen mestadels var borta från staden, få uppföra skådespel i några gymnasiestäder (Linköping, Kalmar och Karlstad), vilken begäran även den 30 maj 1805 bifölls. När samme man längre fram begärde att få detta medgivande utsträckt till alla de städer, där gymnasier och akademier funnos, remitterades frågan till gillet, vars utskott även yttrade sig däröver. Utskottet förordade ett bifall till hans ansökan så till vida, att skådespel kunde av honom få uppföras i gymnasiestäder såväl under vinter- som sommarferierna, men i universitetsstäder endast under de sistnämnda. Såsom skäl härför anfördes, att flera studenter, vilka hade lång väg till hemmet, ofta brukade tillbringa de sex veckor

[1]) Jfr. Bahlcke, a. a., sid. 61.
[2]) Rodhe, Jacob Axelsson Lindblom etc., sid. 201.
[3]) G. Westling, a. a., sid. 143.

långa julferierna i universitetsstaden och därunder kunde hindras i sina studier av därstädes tillåtna skådespel, medan gymnasieungdomen i regel tillbragte även de kortare julferierna i sina närliggande hem på landet. Under terminerna borde inga skådespel få visas i städer med allmänna lärosäten. »Utan att omnämna de tillfällen de bereda till ett ännu större sedefördärv, kan man utan fara för misstag påstå, att de skulle draga de studerande ifrån boken och ifrån den flit i allvarsamma yrken, som nödvändigt fordras, om de skola väl anlägga sin tid... Jämte denna i yngre åren så oersättliga tidsspillan, denna håglöshet för läsningens mödor skulle spektaklen även giva anledning till ökad kostnad och det i en tid, då dyrheten så tilltagit, att många föräldrar sakna tillgångar att förse sina söner med vad till deras nödvändiga underhåll vid läroverken fordras».[1])

Här ovan framställda krav på religionsundervisningen gjorde sig även mer eller mindre tydligt gällande i de promemorior och förslag, som ingåvos till gillet, och det även från sådana håll, där man i övrigt stod mera främmande för neologien. Av korrespondenterna var Wåhlin angelägen om förståndsodling (sid. 104). I de av honom föreslagna nationalskolorna, vilka voro avsedda att omfatta tre klasser, skulle även kristendomen fattas på förståndets väg. Redan i lägsta klassen skulle katekiseras över små berättelser och sagor för barn (sådana som D. Krutmejers på svenska utgivna eller Campes »Lilla sedebok för barn»). Dessa katekisationer borde ske »efter von Rochows metod, ledande att fatta och begripa det som läses och — tänka däröver. Härvid nyttjas alla tillfällen att väcka moraliska känslor, att samla levnadsregler och befordra sedighet». I de två högre klasserna borde katekesen läsas, i den högsta mera fullständigt »i samband med sedeläran och anvisning till våra plikters utövning i särskilda levnadsstånd och förbindelser». Bibliska historien skulle ock i denna klass komma till användning och katekisationer anställas över berättelserna till tankeövning och väckande av moraliska känslor. Härtill kom i de

[1]) Protokoll i utskottet den 29 jan. 1807.

lägre klasserna s. k. själsodling efter sokratisk metod (efter Irmingers frågor till barn, översatta av I. G. Vänman).[1])

Även ovan nämnde Grenander hade i sitt »Utkast till ordning vid de lägre undervisningsverken» åtskilligt att säga om kristendomsundervisningen. I de tre lägsta klasserna i trivialskolan ville han använda en kort och tydlig kristendomsbok, som borde läsas utantill i samband med särskild förklaring både före och efter minnesläsningen. *Före* utanläsningen borde läraren på ett för barn passande sätt söka knyta några enkla begrepp till varje ord och mening, *efter* densamma samla deras uppmärksamhet på ett tjänligt försinnligande av det han ville föreställa och således liksom genom dem själva leta sig fram till deras förstånd och hjärta. Samma grundsats måste enligt Grenander följas vid allt, som kunde få namn av undervisning av en annan. »Allt ifrån docens i prima till lector primarius bör den sanningen, att uppfostran ej är något annat än ett oförtrutet bemödande att i alla avseenden föra människan till en förnuftig, självständig och egen fri verksamhet hava ett kraftigt inflytande på deras förhållande som lärare. Vi äga på modersmålet ingen rätt tjänlig, mera praktisk än dogmatisk kristendomsbok». Till här nämnda korta lärobok skulle i de två lägsta klasserna komma korta och väl valda sedelärande berättelser med överskrift av ett för var och en passande tänkespråk (materialier härtill funnos hos tyskarna), i den tredje en kort religionshistoria (en av J. Rosenmüller utgiven var lämplig). Först i fjärde klassen kunde »en liten nätt dogmatisk religionsbok» på latin inträda, dock kunde man enligt Grenander med fördel även använda en lärobok på svenska, vartill han då helst önskade nämnde Rosenmüllers »Kristlig lärobok för ungdom».[2]) I apologistklassen borde läsas en kort morallära, första klassens kristendomskurs samt de i de två lägre klasserna genomgångna sedelärande berättelserna.[3])

Murberg synes liksom i så mycket annat ha följt Skara konsistorium även i dess yrkande om kristendomsämnets om-

[1]) Wåhlins projekt om nationalskolors inrättande den 22 juni 1804.
[2]) Om Rosenmüllers lärobok, se G. Westling, a. a., sid. 158.
[3]) Grenanders betänkande om skolväsendet av den 2 dec. 1802.

läggning i mera praktisk riktning. I den förberedande klassen borde läraren söka bibringa barnen de allmännaste begrepp om Gud, världen, människan och hennes bestämmelse m. m., »dock så, att han mindre sysselsätter sig med dogmerna än med ett ömt dygdelärans och plikternas inskärpande». I skolans högre klasser skulle lärjungarna tillhållas att lära sig utantill definitionerna och de viktigare bibelorden, men ämnets praktiska sida borde alltid framhållas.[1])

Skara konsistorium hade jämväl föreslagit, att kristendomsämnet i trivialskolans tvenne högsta klasser skulle läsas efter ett latinskt kompendium, vilket i rektors klass borde vara detsamma som det i gymnasierna brukade. Både Murberg och Waller ville också ha latinet med vid kristendomsundervisningen på det lägre stadiet. Enligt den senare skulle i trivialskolans två lägre klasser användas samma lärobok i kristendom som i pedagogierna, men i de två högre skulle boken vara samma på latin avfattade och med 17:e seklets terminologi skrivna lärobok, som brukades i gymnasierna, i vilken borde med grövre stil utmärkas, huru mycket därav skulle genomgås i dessa klasser.[2]) Murberg hade här nöjt sig med att föreslå ett lämpligt latinskt kompendium för högsta klassen, rektorsklassen — han talar alltså icke om något bestämt sådant. Enligt gällande stadga började Haffenreffers 300 sidor starka compendium doctrinæ coelestis redan i tredje klassen för att kunna läsas i dess helhet i trivialskolan. Då denna klass enligt Murbergs plan närmast svarade mot förra secunda, vilken som nämnt hos Murberg blivit omdanad till en ny apologistklass, tänkte han sig det teologiska kompendiet på latin lämpligen kunna inträda i rektors klass. Wåhlin ansåg det vara för mycket begärt, att latintalandet, såsom föreskrivet var i projektet, skulle börja redan här, såvida icke härmed avsågs, att lärjungarne borde kunna svara på latin efter boken. Om Wallers önskemål att införa regelbunden bibelläsning i den lägre skolan är talat i det föregående (jfr. sid. 49 o. f.).

---

[1]) Murbergs projekt, Kap. VI § 7.
[2]) Wallers projekt, Art. V § 5.

Lindblom synes ifråga om kristendomsundervisningen liksom i så mycket annat ha intagit en vacklande standpunkt. Inom gillet stred han som nämnt för latinets bibehållande vid dess förut varande ställning inom den lärda skolan. Men om detta språks användbarhet och lämplighet till uttryckande av religionssanningarna synes han varit tveksam. Vid den tid, han som biskop i Linköping underskrev därvarande konsistoriibetänkande (mars 1803), var han med konsistoriet av den tanken, att »till ytterligare vård om detta språk och framtida nytta för discenterna torde böckerna i dogmatiska teologien och den egentliga s. k. filosofien böra skrivas på latin och nyttjas, ehuru i avmätt förhållande, både i rektors klass och i gymnasiet». Några år senare (1806), då han sammanskrev det projekt till ny skolordning, som han underställde Adlerbeth, och vilket denne rådde honom att icke inlämna, var han av en annan tanke. I detta skolprojekt hade han icke endast tagit bort latinet vid trivialskolans kristendomsundervisning, utan han önskade jämväl den på gymnasiet brukade religionsboken avfattad på svenska språket. »Den teologiska lektionen», skrev han här, »är icke skönhetsmönster. Den sysselsätter med glosor, och religionen bör vara för hjärtat. Vid gymnasierna böra väl religionens sanningar iklädas ett systematiskt skick men icke bortgrumlas med systemets konstord».[1]) Men då han efter något år (1807) inlämnade till gillet sina anmärkningar till Murbergs projekt, hette det: »Jag anser annan lärobok än katekesen i salighetsläran och allramest en på latin för nedre skolorna vara otjänlig och för ändamålet ej passande». Här nämner han däremot icke om någon svensk religionsbok för gymnasiets del. Synbarligen kämpade Lindbloms kärlek till latinet en strid inom honom med månheten om ett tillgodoseende på bästa sätt av kristendomsämnets krav. Kanske hade han väl grundade skäl att vilja avlägsna latinet från religions-

---

[1]) Lindbloms »Förslag till en förbättrad skolordning i anledning av rektor Murbergs projekt till en litterat och näringsskola vid trivialskolorna i riket». § 9 mom. 4.

undervisningen på ett lägre stadium. Lindblom ansåg sig som bekant ej bunden av kyrkans bekännelse utan hävdade även i skrift individens rätt till frihet i detta avseende, vilken frihet i hans tanke jämväl borde tillkomma prästerna.[1]) Sannolikt ansåg han, att ett alltför tidigt inlärande av dogmer på latin skulle vara ägnat att binda vid bekännelsens ordalydelse på ett allt annat än lyckligt sätt.

För Lindblom var liksom för neologerna i allmänhet utövningen av kristendomen i livet en sak av utomordentlig betydelse och denna tjänades alldeles icke genom att under skolans kristendomstimmar syssla med latinska glosor och uppläsande ur minnet av latinska definitioner. Ständigt återkom Lindblom till detta önskemål för undervisningen i kristendom. Hans erfarenhet vid visitationer och andra kyrkliga förrättningar var, att folkets kristendomskunskap bestod blott i utanläsning, i vilken minnet hade mera del än eftertanken och begreppet. »Häremot ingrep han energiskt icke blott med sina ständigt återkommande förmaningar till att utöva i livet, vad man hade lärt, utan också på annat sätt genom sina instruktioner för barnaundervisningen».[2]) Även i sin skrivelse till gillet gav han uttryck åt sin önskan om en förening på varje punkt av det dogmatiska och etiska i kristendomsundervisningen. »Vidare anser jag», säger han, »alla läroböcker i sedeläran, där dess föreskrifter ej tydligen sammanhäftas med den inhämtade religionskunskapen, otjänliga för den första åldern».

Den sedan gammalt brukade Svebilii utveckling av Luthers lilla katekes — den var föreskriven till användning genom ett kungl. brev av den 15 sept. 1773, men i bruk långt förut på grund av hävd — fann Lindblom i likhet med flertalet präster och konsistorier icke hålla måttet i detta avseende.[3]) Ej heller i någon av de andra i bruk varande katekeserna, såsom S. J. Alnanders (använd i Helsingfors och Borgå trivialskolor och förordad av prof. Eric Jonas Almquist), Daniel Nohrborgs (införd i Karlstads trivialskola), Johan Möllers eller O. Gråbergs tyckte han sig finna utövningen av kristendomen i livet betonad på det sätt han önskade, om han också säkerligen instämde med akademiska konsistoriet i Uppsala i dess uppfattning, att alla dessa böcker voro bättre än den gamla, föreskrivna boken, vilken dess författare, ärkebiskop Svebilius, önskat få erkänd såsom symbolisk bok i svenska kyrkan.[1]) Även Luthers lilla katekes gick icke fri från kritik av neologerna. I sin från Linköping utgivna »Journal för präster» intog Lindblom en mot densamma riktad skarp artikel, och även från konsistoriehåll hördes anmärkningar mot dess brukbarhet.[2]) För sin del förordade Lindblom till användning även för folkets barn en av konsistorialrådet Benj. Koppe på tyska utgiven och genom hans försorg till svenska översatt lärobok, vilken Lindblom ansåg fullt renlärig, ehuru neologien satt djupa spår i densamma. Den infördes även till bruk vid flera läroverk (bl. a. Linköpings) och rekommenderades vid flera prästmöten, såsom i Linköping 1793 och Strängnäs 1799, till begagnande särskilt av det yngre prästerskapet.[3]) Om denna bok skrev den annars så kritiske Kölmark: »Utav den mängd katekeser, som utkomna äro, är för allmänna skolor tilläventyrs ingen fullständigare än Koppens, andra upplagan, med tillökning och företal av biskop Lindblom».[4])

Enligt Lindbloms eget, ej ingivna skolprojekt borde en liten kristlig etica och på religionens fordringar grundad na-

---

[1]) Westling. a. a., sid. 181.
[2]) Rodhe, Jacob Axelsson Lindblom etc., sid. 183 f.
[3]) Rodhe, Jacob Axelsson Lindblom etc., sid. 185.

---

[1]) Akad. konsistoriets i Uppsala betänkande av den 6 nov. 1802.
[2]) Sålunda skrev Åbo akad. konsistorium i sitt betänkande angående läroböckerna den 6 maj 1803, att konsistoriet ansåg åtskilligt vara att anföra »mot brukbarheten av den i sådant avseende allt ifrån reformationstiden hos oss införda och nyttjade d:r Luthers lilla katekes», med anledning varav »en för vår tid tjänligare lärobok i kristendom således på goda skäl kunde vara att både önska och begära för vår svenska ungdom». Se härom »Journal för präster», årg. II, sid. 202 ff.
[3]) Joh. Wahlfisk, Den kateketiska undervisningen i Sverige ifrån reformationen intill år 1811, sid. 175 f.
[4]) Kölmark, Reflexioner över allmänna uppfostringsverket jämte utkast till dess förbättring av den 22 dec. 1802.

turrätt» följa som ett bihang till den i apologistskolans högre avdelning brukade religionsboken.[1]) I skolordningen av år 1807 har Lindbloms önskemål på så sätt blivit förverkligat, att det föreskrives, att i fjärde klassen skulle jämte religionsboken läsas en kort lärobok i sedeläran (sid. 110). Jämte en sådan lärobok nämner skolordningen såsom kristendomsböcker på lågstadiet den gällande utvecklingen av lilla katekesen och en kort biblisk historia.[2]) Neologi och därmed besläktade åskådningar ha så till vida givit sin prägel åt denna skolordning, att latinet blivit borttaget från religionsundervisningen i trivialskolan — Haffenreffers latinska kompendium i dogmatik är avskaffat till förmån för Svebilii katekes —, och att läraren på alla skolans stadier förständigas att framhålla kristendomens etiska innehåll och nödvändigheten av dess utövning i livet.[3])

* *

*

---

[1]) Lindbloms »Förslag till en förbättrad skolordning etc.», § 7 mom. 2.

[2]) S. O. 1807, Kap. VI § 4 mom. 2 och § 7 mom. 2.

[3]) G. Sjöberg, Striden mellan det gamla och nya skolsystemet under förra hälften av detta århundrade, sid. 4.

Gymnasierna voro sedan äldre tider av tvenne slag, s. k. gymnasia majora och minora. De förra hade 7 lektorer och gymnasieadjunkt, de senare endast 5 lektorer eller lärare. Större gymnasier funnos vid sekelskiftet 1800 i sju städer, nämligen i Linköping, Skara, Strängnäs, Wästerås, Wäxjö, Göteborg och Härnösand. På fyra ställen voro mindre gymnasier, i Gävle, Karlstad, Kalmar och Borgå. Dessa städer voro alla (med undantag av Gävle) stiftsstäder, med anledning varav gymnasielektorerna tillika voro bisittare i domkapitlet. En särställning intog det på grundvalen av en privat stiftelse inrättade gymnasiet på Visingsö, vilket hade endast tvenne lektorer, en teolog, som tillika alltid var kyrkoherde på ön, och en filosof. Numera (år 1805) hade detta gymnasium sällan mer än 4 eller 5 gymnasister, vilket synbarligen berodde på dess läge »på en ö, som ständigt behöver och likväl ofta för längre tid saknar kommunikation med fasta landet» (Adlerbeth).[1])

---

[1]) Gymnasiet på Visingsö inrättades av konung Karl XI den 7 jan. 1693 och fond därtill anslogs av de egendomar, som framlidne riksdrotsen greve Per Brahe och hans hauptman Julius Lautenfelt skänkt till skolinrättningen på ön, stiftad av Brahe år 1636. Visingsö skola och gymnasium hade till en början varit mycket besökta av lärjungar från Linköpings stift, men läroverket hade mot slutet av 1700-talet gått mycket tillbaka. Antalet gymnasister hade enligt den i gillets arkiv varande berättelsen om läroverken i Wäxjö stift sjunkit till 6 vårterminen 1799, medan det förut i medeltal varit mellan 20 och 30 under 1700-talets senare hälft. För att locka ynglingar till gymnasiet hade genom privat försorg en postbåt blivit insatt mellan Grenna och Visingsö, vilken utan avgift befordrade dem och deras saker till och från ön, men antalet lärjungar ökades det oaktat icke. Wäxjö konsistorium föreslog med anledning av den ringa tillströmningen av gymnasister i skrivelse till kanslikollegiet den 28 aug. 1799, att skolan och gymnasiet på Visingsö med deras fonder måtte flyttas till Jönköping och således »de på bägge ställen ofullkomliga läroverken förenas till att utgöra en gemensam inrättning». Flyttningen ägde rum år 1816.

En fullständig kurs i skola och gymnasium var vid denna tid mer omfattande än i våra dagar. Man beräknade merendels inalles 8 à 12 år för hela skolgången. Fördelningen av denna tid mellan skolan och gymnasiet var dock icke lika överallt. Vid ett och annat av de större gymnasierna hade studierna fått en sådan omfattning, att dessa anstalter snarare påminde om akademier än publika läroverk.[1]) Man kunde vid en del av dessa lärosäten behålla ungdomen en avsevärd tid. Det fanns lároställen, där de unga kvarhöllos ända till 8 år på gymnasiet mot 4 år vid platsens trivialskola. Så var fallet åtminstone i Strängnäs, vars gymnasium hade 4 klasser med två flyttningar i vardera klassen och naturligen åtnjöt stort anseende på grund av den omfattning studierna där tagit. Därvarande konsistorium förklarade denna fördelning av tiden mellan skolan och gymnasiet vara »en följd av äldsta inrättningen, då gymnasium, som förordnades till det enda publika lärohus i stiftet, understött av en underskola på stället, vari ynglingarna någon tid bereddes till gymnastiska föreläsningarna, ställdes på ett slags akademisk fot med föreskriven så lång lärotid, att gymnasisterna, sedan den var ändad, kunde anses äga skicklighet att ingå i ministerio eller civila ämbetsvägen, om råd och lägenhet felade dem att vid akademierna fortsätta sina studier».[2]) (Jfr. sid. 26.) Att belåtenheten över att äga ett »nästan som en akademi reglerat» läroverk var stor inom stiftet, framlyser av konsistoriets berättelse till gillet. Även dess biskop, den såsom bibelöversättare kände J. A. Tingstadius, en av gillets korrespondenter, sade sig hava funnit skolväsendet i Strängnäs stift väl ordnat i så måtto, att de studerande »använde längsta tiden på det ställe, där de flesta och kunnigaste lärarne äro att tillgå, jag menar i gymnasio, så att de där tillbringa 4 år i nedre cirkeln och 4 år i den övre, sedan de gått 4 år i

[1]) Jfr. C. A. Cornelius, Svenska kyrkans historia efter reformationen I, sid. 297, och F. W. Schubert, Sveriges kyrkoförfattn. och läroverk II, sid. 359.

[2]) Strängnäs konsistorii memorial till gillet av den 2 april 1803. Organisationen av gymnasiet skedde genom biskop Laurentius Paulinus Gothus. Jfr. Fehrman, a. a., sid. 235 f.

trivialskolan.[1]) På de flesta ställen var emellertid förhållandet omvänt mot i Strängnäs, så att 6 à 8 år beräknades för att komma igenom trivialskolan — således i regel ett par år i varje klass — och blott 4 år för gymnasiet, vilket dock i regel krävde längre tid än studierna vid akademin.

Gymnasier funnos icke i alla stift. Lunds och Visby stift saknade ännu dylika läroanstalter. I dessa stift fick den vid domkyrkan belägna s. k. katedralskolan hjälpligen ersätta gymnasiet.[2]) Finland var ej heller stort bättre försett: i detta land, som innefattade nästan 1/3 av hela Sveriges folkmängd, fanns blott ett enda gymnasium, medan 11 (12) dylika läroanstalter funnos i det egentliga Sverige. Därtill kom, att detta finska gymnasium hade ett så ogynnsamt läge (i Borgå invid ryska gränsen), att det var förenat med svårigheter för ynglingar från nordliga delen av landet att komma dit. Ej heller fanns i Borgå någon underskola (trivialskola) till gymnasiet, vilket var fallet med så gott som alla andra gymnasier i landet, en omständighet, som föranledde Borgå konsistorium att påyrka inrättandet av en dylik skola därstädes. Wäxjö stift åtnjöt fördelen av att äga tvenne gymnasier, om ock det ena (på Visingsö) numera var mindre besökt. I Stockholm fanns ännu ej heller gymnasium. Ett därstädes år 1640 inrättat gymnasium flyttades redan 1668 till Gävle. Huvudstadens enda offentliga läroanstalt var sedan dess den s. k. storskolan, en katedralskola, flera sekler äldre än detta gymnasium, vilken skola Murberg såsom dess rektor förgäves sökte få utvidgad till ett gymnasium.[3]) (sid. 37.)

I sådana stift, där gymnasium icke fanns, hade därvarande trivialskolor enligt gällande stadga rätt att sända sina lärjungar till akademin för avläggande av studentexamen och vidare stu-

[1]) J. A. Tingstadius i promemoria till gillet av den 24 aug. 1807.

[2]) Visby erhöll ett gymnasium med 4 lektorer och adjunkt genom en kungl. förordning av den 22 april 1819 och undervisningen därstädes tog sin början år 1821. Gymnasiet i Lunds stift (till en början bestämt att förläggas till Sölvesborg) är av något senare datum.

[3]) Stockholm erhöll gymnasium genom ett kungl. brev av den 29 jan. 1819 och undervisningen började 1821.

dier därstädes. Dimission till akademin från lägre skolor ägde dock faktiskt rum, om ock i mindre utsträckning, även i stift med gymnasier. Därmed är dock icke sagt, att lärjungar från dylika lägre lärdomsskolor behövde vara sämre förberedda för akademiska studier än flera av dem, som genomgått gymnasium. Det fanns nämligen gymnasier, där undervisningen förr varit och sannolikt ännu var mycket undermålig. Akademiska konsistoriet i Uppsala yttrade redan år 1721, att »ett och annat gymnasium här i riket kommit så långt ifrån sin forna frejd, att de, som till akademierna därifrån anlända, icke ens svara i profekter emot dem, som å andra orter, varest bättre anstalt och nogare inseende är, freqventerat allenast en trivialskola».[1]) Den omständigheten, att gymnasium fanns i ett stift, innebar alltså icke i och för sig någon garanti för god underbyggnad och goda kunskaper hos dem, som därifrån kommo till akademin, da man icke endast från lägre skolor och enskilda informatorer i sådana stift utan även »icke sa sällan från själva gymnasierna ofta finner jämmerligen raa och okunniga ynglingar komma till akademin».[2]) Detta utesluter dock icke, att i regel vida flere »snälla» gymnasister kommo till akademin från stift med gymnasium än fran stift, där endast trivialskolor funnos. Det berodde i första hand på biskopen och konsistoriet, huru stiftets skolväsende var beskaffat. En blick på tillståndet i Linköpings stift under den initiativrike Lindbloms tid eller i Wäxjö stift under Wallqvists kraftfulla spira torde vara nog för att bekräfta detta.[3]) Biskopens personliga tillsyn över och ingripande i skolans arbete voro vid denna tid alldeles nödvändiga, om icke skolväsendet skulle totalt förfalla. Denna omständighet utgör en förklaringsgrund därtill, att den lägre lärdomsskolan i sådana stift, där biskopen och konsistoriet lade sig vinn om skolväsendet, kunde komma till bättre

[1]) Hernlund, Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia etc., Bil. III, sid. 29. Se även A. G. Hollander, Sv. undervisningsväsendets historia, sid. 437.

[2]) Joh. Lundblad i promemoria till gillet (utan datum).

[3]) Se Edw. Rodhe, Jacob Axelsson Lindblom som biskop i Linköping, sid. 223 ff. och J. Rosengren, Olof Wallquist etc., sid. 85 ff.

studieresultat än annorstädes ett och annat gymnasium, där ledningen var mindre kraftfull.

Ovan omtalade anonyme författare (sid. 46, noten) förordade en verksammare inspektion av eforerna såsom ett botemedel mot skolväsendets förfall. En dylik inspektion var dock i hans tanke icke så mycket av nöden i den lägre skolan, där rektor mera var de andra lärarnas förman, »som har dem dagligen för sina ögon och de honom, så att han för att bibehålla deras aktning är nödsakad att taga så mycket vara på sig själv som på dem i anseende till skyldigheternas uppfyllande», som fastmera på gymnasium, där rektor var de övrigas kamrat och inom året från sitt ämbete — gymnasierektoraten bestredos ett år i sänder av lektorerna[1]) —, varför det »naturligen kunde hända, att han under den korta tiden av sitt välde funne rådligast att genom lindrig utövning därav sätta sig i säkerhet för repressalier en annan gång». Även för biskopen kunde det vara obehagligt att nödgas tilltala sina konsistoriales. Eforus borde därför få sig föreskriven en formlig inspektion, enligt vilken han uttryckligen ålades att ett bestämt antal gånger varje termin objuden infinna sig till lektionerna, att då och då låta sig förevisas lärjungarnas scripta både för att lära känna deras beskaffenhet och förvissa sig om det behöriga antalet dylika, vidare att tillse, att inga lärotimmar indrogos genom klassernas obehöriga sammanslående, samt att underrätta sig om, att lärare och elever »infinna sig på klockslaget, så att de icke genom den fördärvliga s. k. akademiska kvarten bortslösa den dyrbara tiden». Eforus borde knappast ha skäl att känna förtrytelse över att sålunda få sina skyldigheter sig förestavade och lärarna än mindre över att han ordentligt sökte uppfylla dem.[2])

En av de förnämsta orsakerna till att gymnasierna och därmed skolväsendet i det hela inom vissa stift lågo i lägervall

[1]) Om rektorsombyte vid gymnasium se F. W. Schubert, a. a. II. sid. 370 o. f.

[2]) Anonymt till gillet ingivet memorial med titel »Något om skolväsendet och dess förbättrande» av den 26 nov. 1804.

är härmed anförd. En annan, överallt förhandenvarande orsak härtill är att söka i lektorernas olika löneförmåner och sättet att för dem vinna bättre villkor. Lektorstjänsterna krävde ett ungefärligen lika mått av arbete, men lönen var det oaktat icke lika stor för alla. Några gymnasiestater voro mycket mindre än andra, ja, det kunde hända, att 5 lektorer vid ett mindre gymnasium hade tillsammans större stat än 7 lektorer vid något av de större gymnasierna.[1]) Med mindre förmåner ökades naturligen svårigheten att få dugliga kompetitorer till platserna och därmed dugliga tjänsteinnehavare. Mera än lönernas olika storlek i och för sig inverkade den omständigheten, att de av ålder voro knutna vid särskilda ämnen och befattningar. Sådan hade ordningen varit från den tid, då lärarna såsom själva merendels präster hade lyckats förskaffa åt lektoraten i teologi samt hebreiska och grekiska språken prebendepastorat jämte lönen. Dessa tjänster voro därför mera förmånliga och följaktligen mera eftersökta än andra. Önskade en lektor i något annat ämne bättre förmåner, var han alltså nödd till att åtaga sig undervisningen i något av de här nämnda ämnena, om ock hans studier förut gått i annan riktning, vilket ofta var förenat »med lika förlust för den övergivna som för den tillträdda vetenskapen» (Adlerbeth). Denna gamla praxis var till stor skada för gymnasieundervisningen i det hela och bidrog i sin mån till att ett och annat gymnasium icke kunnat hålla sig uppe i konkurrensen med den lägre skolan. » Sällan träffas en lärare, som är lika skicklig att undervisa i olika vetenskaper» (Kölmark). Länge hade också klagomål hörts över denna praxis. Redan under 1600-talet klagades från akademiskt håll över flyttningen från ett lektorat till ett annat, men den blev det oaktat i lag stadgad genom 1693 års skolordning. I början av 1700-talet framhöll akademiska konsistoriet i Uppsala, att det måste vara till skada för undervisningen, att vid tillsättning av lektorat snart sagt ingen hänsyn togs till den kallades förmåga och duglighet för tjänsten i fråga, utan att »en ofta sättes till en lektion eller dylikt, var-

[1]) Wallers projekt, Art. VIII § 2.

till han intet har sig särdeles applicerat och fördenskull skickar ifrån sig odugliga disciplar till akademin, varest, i det stället de borde betjäna sig av exercitiis academicis, man måste hänvisa dem till de första elementa».[1])

Mot slutet av 1700-talet synes önskan om en ändring i riktning av ämnesläraresystem på gymnasium varit tämligen allmän. Kölmark föreslog, att varje gymnasielärare, så länge han var i tjänsten, skulle få undervisa i den vetenskap, där han avlagt prov och vari han var mest hemmastadd, för att icke såväl vetenskapen som lärjungarna måtte lida men av täta ombyten av lärare. Grenander ville som nämnt ha samma ordning införd även i trivialskolan (sid. 90 f.), vilket Kölmark dock icke ansåg vara nödvändigt.[2]) Wallquist höll det för »alldeles otvivelaktigt, att stora fördelar skulle tillskyndas undervisningen, om lektorerna i tur och ordning finge uppstiga till bättre lön utan att behöva ombyta lektion. Det kunde då visserligen hända, att 'matematicus i sin tur mottoge ett prebendepastorat, men det kunde ej hända, att han för bättre lön sökte sig till teologus'».[3]) Bland gillets korrespondenter yttrade sig J. A. Tingstadius för lektorernas kvarblivande vid sina ämnen och befattningar.[4]) Kanslärsgillet ansåg tydligen tiden inne för genomförande av den länge påyrkade reformen och gick tidigt i författning om att lektorslönerna vid vissa gymnasier skulle cirkulera, varmed förstås, att längre tjänstetid medförde rätt till högre lön oberoende av undervisningsämne. Murberg lät även en bestämmelse härom inflyta i sitt förslag till stadga, på grund varav den nya ordning, som tidigare blivit införd vid ett och annat gymnasium, såsom Wäxjö, Karlstad och Kalmar, blev i lag stadgad genom skolordningen av år 1807, enligt vilken »vid gymnasierna icke, såsom vanligt varit,

[1]) Hernlund, Bidrag etc., Bil. III, sid. 29.

[2]) Kölmark, Utkast till allm. undervisningsväsendets förbättring, sid. 132.

[3]) Rosengren, Olof Wallquist etc., sid. 92. Jfr. Wallquist, Ecklesiastique samlingar, företalet till IV flocken.

[4]) J. A. Tingstadius i promemoria till gillet av den 28 jan. 1803.

lektionerna, utan endast lektorernas löner (skulle) vara ombytliga».[1])

Inom gillet var man även överens därom, att alla gymnasier borde sättas i stånd att bereda de unga en lika utbildning, vilket även instruktionens ord om åstadkommandet av »en närmare och mera verksam sammanställelse» av läroverken syntes antyda. Man hyste dock olika tankar om huru detta lämpligen kunde ske. Wallers hopp stod i denna fråga till eforerna liksom i fråga om trivialskolans jämkning till närmare anpassning efter gymnasiet. Dessa skulle enligt hans projekt inom ½ år från lagens promulgerande till gillet inlämna förslag, huru lärjungarna vid förutvarande mindre gymnasier kunde beredas tillfällen till en lika god utbildning som vid de större.[2]) Murberg var synbarligen lika litet här som ifråga om trivialskolan böjd för att låta eforerna föreslå eller råda, då erfarenheten syntes tala för motsatsen. Han ville ha alla gymnasier organiserade på samma sätt efter lagens tydliga föreskrifter. På grund härav hade han föreslagit, att skillnaden mellan större och mindre gymnasier skulle borttagas och alla dylika läroanstalter organiseras på samma sätt. »Då offentliga undervisningen», heter det i hans projekt, »vid dessa rikets läroverk av andra ordningen bör överallt äga en fullständig likställighet och den därifrån till akademierna kommande ungdomen hava, såvitt ske kan, lika underbyggnad, så skola hädanefter vid varje gymnasium vara utom adjunkten sex ordinarie lektorer».[3]) Bestämmelsen skulle genomföras sålunda, att en lektorstjänst vid de större, med 7 lektorer försedda gymnasierna skulle vid först inträffande ledighet indragas, vid de mindre, med 5 lektorer försedda skulle vid samma tillfälle tvenne nya tillsättas i den avgångnes ställe. Därigenom skulle med tiden lektorernas antal bliva sex vid rikets alla gymnasier.

Indragningen av en lektorstjänst vid de större gymnasierna

[1]) S. O. 1807. Kap. I § 4.
[2]) Wallers projekt. Art. VIII § 2.
[3]) Murbergs projekt. Kap. VII § 2.

skulle enligt Murberg gå ut över ett av de båda förutvarande teologie lektoraten. Murberg hade alltså i sitt projekt behållit de förut varande lektorerna så när som theologus primus (hebreiska) och græcæ linguæ lector (grekiska, särskilt novum testamentum). De ämnen, dessa båda lektorer företrädde — grekiska och hebreiska —, äro av Murberg överlämnade till en av honom kallad linguarum orientalium lector. Yrkanden om en sammanslagning av dessa bägge lektorat hade kommit från flera håll, bl. a. från Skara konsistorium, enär man därigenom utan ökning av lektorernas antal ville bereda plats åt ett lektorat även i moderna språk. Murberg följde anvisningarne så till vida, som han sammanslog nämnda lektorat utan att likväl i deras ställe föreslå något nytt, enär han ville inskränka lektorernas antal till sex. Vidare företog Murberg den ändringen att kalla förre historiarum et philosophiæ practicæ lector endast historiarum lector; den praktiska filosofien och moralen, som förut hört till dennes undervisning, lämnades i stället till den egentlige lektorn i filosofi — så var redan förut fallet i Skara — och historiarum lector fick som ersättning ökad undervisning i geografi. Enligt Murbergs projekt skulle alltså vid varje gymnasium finnas följande sex lektorer: en lector theologiæ för salighetsläran (dogmatik och etik) och kyrkohistorien, en linguarum orientalium lector för grekiska och hebreiska språken, en eloquentiæ lector för latinska språket och poesien, en philosophiæ lector för den teoretiska och praktiska filosofien, en mathematum lector för de matematiska och fysiska vetenskaperna samt en historiarum lector för historien och statskunskapen.[1])

Ett genomförande av denna plan skulle medföra likställighet i undervisningen vid alla gymnasier, mellan vilka förut stora olikheter funnits. Undervisningen vid förut varande större gymnasier skulle härigenom komma att i någon mån inskränkas, så mycket mer som lektorernas lästimmar av Murberg icke blivit ökade. Gillet trodde dock icke, att det hela skulle komma att lida genom den föreslagna anordningen.

[1]) Murbergs projekt. Kap. VII § 2.

Adlerbeth instämde till en början helt med Murberg och ansåg, att indragning av en lektorstjänst vid de större gymnasierna skulle vara »görlig utan förlust för undervisningen». Endast för Härnösands gymnasium ville han göra ett undantag. Detta gymnasium borde få behålla sina sju lektorer icke så mycket av det skäl, att de alla behövdes på gymnasiet, som fastmera därför, att de icke kunde undvaras i konsistoriet. Någon domprost fanns där icke, och biskopen måste, oftast åtföljd av teologie lektorn, vara mycket borta på långa visitationsresor i det vidsträckta stiftets nordliga delar, varunder stiftet måste skötas av de vid prästerliga förrättningar mera ovana filosofie lektorerna.[1]) Samma synpunkt, som varit avgörande för Adlerbeth och förmått honom att yrka på en undantagsställning för rikets nordligaste gymnasium, framhölls sedermera av biskop C. G. Nordin i Härnösand i brev till Lindblom, däri han uttalade som ett önskemål, att gymnasierna borde få behålla sina tvenne teologie lektorer åtminstone på de platser, där domprost icke fanns. »Att philosophiæ lectores äro litterata män», säger Nordin, »gör dem alldeles icke till fullt säkra consistoriales, de sitta i consistorio av brist på tjänligare. Om man vid ett justitieverk, som hade mitt och ditt till urskiljande, sade, att det vore nog, om en eller två vore jurister bland 8 à 9 ledamöter, så kunde man föga bliva trodd, men uti ett consistorio bliva två theologi, biskopen och theologie lektorn, nog, ehuru de flera månader bägge måste vara borta på en gång. Således beder jag på det högsta, att höglovl. gillet anropas om beskydd för theologiæ lectores åtminstone vid de gymnasier, varest domprost icke finnes».[2]) Nordin tillade, att han vid besök i Stockholm talat med Adlerbeth om saken. Gillet vidtog också synbarligen med anledning härav den ändringen i Murbergs projekt, att dennes linguarum lector fick *namnet* theologiæ lector med bibehållande av den honom enligt projektet tillkommande undervisningsskyldigheten (jfr. sid. 27, noten 1). Sålunda fick

[1]) Adlerbeth till protokollet i utskottet den 26 april 1805.

[2]) Nordin till Lindblom den 6 april 1807. I Linköpings stiftsbibliotek.

även 1807 års skolordning liksom förut gällande stadga tvenne lektorer i teologi, en för dogmatik och kyrkohistoria och en för grekiska och hebreiska.[1])

Murberg hade även tänkt sig en annan vinst för läroverken med ett genomförande av förslaget om gymnasiernas likställighet. Den vid de större gymnasierna ledigblivna lektorslönen kunde nämligen användas till förbättrande av lönerna för de vid trivialskolorna i sådana stift tjänstgörande kollegerna, ett förslag, som hälsades med tillfredsställelse av alla, då det syftade till att lätta en börda, som vilade alltför tung över många lärare. Rektorer, konrektorer, lektorer och merendels även apologister hade skäl att vara någorlunda belåtna med sina villkor,[2]) men för kollegerna och en och annan apologist blevo de redan förut alltför knappa lönerna det än mera i en tid, då på grund av omåttligt stegrade varupriser, orsakade av missväxt, även förmånligare inkomster voro för nödig bärgning otillräckliga. Staten hade ej heller någon möjlighet att hjälpa på grund av den svåra finansiella ställningen, varken regering eller riksdag sågo någon utväg härtill.[3]) Däremot hade kyrkan möjligheter att ekonomiskt understödja skolan, vartill kyrkan även kände sig förpliktad, så länge skolan huvudsakligen var prästbildningsanstalt och därtill den enda av sådant slag, som stod till buds. Ställningen var ock sådan, att många ansågo det lönlöst att söka förbättra skolväsendet utan att i första hand bereda lärarna bättre villkor. Nordin hade för 20 år sedan haft anledning att förundra sig över att skolorna kunde drivas med sådana förmåner, som bjödos lärarna;[4]) kollegerna hade, konstaterar en samtida skribent, föga mer än »en drängalön», medan många kyrkoherdar hade så stora inkomster, att blotta uppbörden och förvaltningen av dem voro tillräcklig sysselsättning och hindrade dem från att på tillfreds-

[1]) S. O. 1807, Kap. VII § 3, mom. 1 och 2.

[2]) Akad. konsistoriets i Uppsala memorial till gillet av den 6 nov. 1802.

[3]) J. Rosengren, Olof Wallquist som biskop etc., sid. 91.

[4]) Nordins betänkande över uppfostringsverket av den 5 juli 1785.

ställande sätt sköta sitt ämbete. Skickliga män, som blevo anställda vid läroverken, fingo snart nog anledning att anse »sin vunna befordran för sin olycka, då knapp utkomst, fattigdom, förakt, förtal och ett oupphörligt arbete i och med sysslan blivit deras lott».[1]) Konsistoriernas och enstaka mäns memorial och betänkanden buro vittne om, huru nödvändigt man ansåg det vara att söka förbättra kollegernas ställning. »De tjänstsökande ynglingar», skrev Åbo konsistorium, »dem äntligen behovet våldför åt skolvägen, men som vid sina besvärliga och i allmänhet föga aktade sysslor ej kunna äga en gång den tarvligaste utkomst, måste då för att likväl leva med åsidosättande av sin skoltjänst inlåta sig i varjehanda, ej sällan helt ifrån deras yrke skilda bisysslor eller ock fördjupa sig i skuld och armod och bära sitt ok med nedslaget sinne, lärjungarna som undervisas till föga båtnad och förkovran i deras studier».[2])

Även Waller hade behjärtat kollegernas bekymmersamma ställning och föreslagit den utvägen till förbättring av deras villkor, att 50 tunnor spannmål av ledigblivna medelmåttiga pastorat skulle tillfalla dem.[3]) Adlerbeth befarade detta förslag ej gärna kunde förenas med prästerskapets privilegier, och det kunde därför ge anledning till rättmätigare klagomål över skolstaten än de, som nu förspordes över dess rätt till dubbla prästerliga tjänstår. »Med vad villkorsförbättring som helst», skrev Adlerbeth med tanke på lärarnas rätt i berörda avseende, »är och förblir en skollärares kall så tröttsamt, att deras förhjälpande till annan befordran efter vissa år, varom 1724 års skolordning giver dem förhoppning, synes vara rättvist och billigt». Som ett slags belöning — om också icke av pekuniär art — må väl också det av Waller framkastade förslaget böra uppfattas, att förtjänta lärares porträtt skulle upphängas i klassrummet, vilket förslag Adlerbeth nog fann vara hedrande för dem det gällde men dock svårt att realisera såsom icke lätt verkställt varken på deras eller skolkassans bekostnad, då »ett

[1]) Jfr. Kyrkohist. Årsskr. 1908. sidd. 209 och 230.
[2]) Åbo konsistorii betänkande till gillet av den 22 sept. 1802.
[3]) Wallers projekt. Art. V § 20.

på konstens vägnar drägligt porträtt nu ej erhålles under 30 riksdaler».[1])

Murberg hoppades, att hans förslag om fördelning av den sjunde lektorns lön bland kollegerna skulle, därest det bifölls, giva dem dubbelt ökade förmåner mot förut i sådana stift, där större gymnasier funnos. I de 4 stift, där gymnasierna voro mindre och där kollegerna icke kunde hjälpas på här nämnt sätt, borde de soulageras på annat sätt. Murberg hade härtill i likhet med flera konsistorier (bl. a. akademiska konsistoriet i Uppsala och Strängnäs konsistorium) och enskilda (Kölmark) föreslagit s. k. indragna vederlag och behaglig tids förläningar.[2]) Vederlag kallades den kronotiondespannmål, som blivit anslagen till lönehjälp åt präster, till domkyrkor m. m. När beslut fattats om indragning till kronan av sådant anslag men konungen genom särskilt brev medgivit, att en viss tillträdande präst under sin tjänstetid skulle få behålla det, kallades detta behaglig tids förläning. I stället för att efter innehavarens avgång indragas till kronan skulle dylika anslag efter Murbergs projekt tilldelas kollegerna som ett slags lönefyllnad i de stift, där gymnasierna voro mindre. Efterskänkandet av dylika förläningar skulle för staten knappt kännas betungande, enär endast 4 stift hade mindre gymnasier. Blott på relativt få ställen behövde därför denna utväg tillgripas. Ej heller behövde fyllnadsbeloppet bli lika stort för alla kolleger i sådana stift, då de icke alla voro lika illa lönta.

Murbergs förslag till gymnasiereform bifölls så mycket hellre av utskottet, som därmed även öppnades en utsikt till upphjälpande av de sämst lottade lärarnas ekonomiska ställning. Nödvändigheten av att giva denna kategori av lärare bättre villkor hade framhållits tidigare även från korrespondenthåll.[3]) Murberg var icke den ende inom utskottet, som ville hjälpa kollegerna, ehuru ingen annan därinom förordade något så verksamt medel därtill som han. Flera yttranden till proto-

[1]) Adlerbeth till utskottets protokoll den 18 mars 1806.
[2]) Murbergs projekt, Kap. VII § 17.
[3]) J. A. Tingstadius i promemoria till gillet av den 28 jan. 1803.

kollet vittna dock om, att även de övriga voro av samma tanke. »En tjänsteman», yttrade Adlerbeth, »som, sysselsatt med de trägnaste och för ett tillväxande släktes danande ansvarigaste göromål, som till deras tillbörliga bestridande behöver vara skicklig och väl underbyggd och vars längre fortfarande i samma beställning för ungdomens uppbyggelse är av ofelbar nytta, synes böra vara så lönt, att han ej behöver se sig om efter andra bimedel till utkomst, vilka draga honom från sitt huvudyrke, för vilket han i brist på uppmuntran och dagligt bröd måste bli håglös. Kolleger finnas, som måste åtnöja sig med 20 riksdaler i årlig lön».[1]) Lindblom visade sig också lika mån om kollegerna och gjorde vad han kunde för dem. Murberg hade föreslagit, att vid inskrivning i trivialskolan skulle ges till rektor av de förmögnare 1 riksdaler, av de mindre förmögna 32 skill., samt till den kollega, i vilkens klass den nykomne skulle intagas, av de förra 32 och de senare 24 skill. Om detta förslag skrev Lindblom i en randanmärkning till Murbergs manuskript: »Då kronan består undervisningen, vore önskligt, att den kunde ske utan lärjungarnas tunga. Rektorerna äro vanligen hederligt lönte, kollegerna däremot svagt. Billigheten fordrar, att dessa senare skulle fa den större inskrivningssumman och rektor den mindre eller intet. Vid upp-

[1]) Adlerbeth till protokollet den 26 april 1805. Löneförmånerna för trivialskolans lärare belysas bäst genom att här upptaga skolstaten för år 1802 från en sådan skola (Visby, stiftets enda skola). Den hade följande utseende:

		Av kronan				Av Wisby stad	
Rector scholæ	(fria husrum)	48 rdr	10 skill.	6 runst.	+	16 rdr	32 skill.
Conrektor „	(inga „)	42 „	37 „	4 „	+	— „	— —
Collega, 3 klass	(fria „)	6 „	24 „	—	+	15 „	40 „
„ 2 „	(inga „)	6 „	24 „	—	+	12 „	24 „
„ 1 „	(„ „)	33 „	24 „	—		—	—
Apologista	(„ „)	13 „	— „	—		—	—
Cantor	(„ „)	13 „	— „	—		—	—
Adjunctus scholæ har ingen lön			—	—		—	—
		Rdr 163: 24				45	

Rector hade tillika Endre pastorat, conrektor Westkinde pastorat såsom prebende.

flyttning (till gymnasium) är alldeles överflödigt att giva rektor något. Också brukas det ej överallt, t. ex. i Linköping». Stadgan föreskrev också i enlighet med Lindbloms yrkande, att de större beloppen skulle tillfalla den kollega, i vars klass den nykomne sattes, de mindre rektor. Vid flyttning till gymnasiet skulle enligt stadgan ingen avgift erläggas.[1])

I sammanhang härmed kan nämnas, att kollegerna även i fråga om undervisningen genom gillets försorg fingo en gynnsammare ställning än förut. En kollega insattes enligt hittills gällande ordning i sin tjänst av skolans rektor till att under hela sin tid undervisa i en bestämd klass och kallades med anledning härav förste, andre kollega etc. Nu vidtogs av gillet den ändringen, att kolleger vid tillträdet fingo fullmakt pa tjänst icke såsom hittills i en särskild klass utan i hela trivialskolan, en bestämmelse, som intogs i stadgan på Adlerbeths initiativ. De sålunda antagna kollegerna skulle av konsistoriet sättas att bestrida undervisningen i den klass, där de befunnos vara mest tjänliga.[2]) (Jfr. sid. 90 o. f.)

I de 4 stift, där mindre gymnasier med endast 5 lektorer eller lärare funnos, skulle som nämnt enligt Murbergs plan vid först inträffande ledighet tvenne nya lektorer tillsättas i den avgångnes ställe. Med hänsyn till den dåvarande brydsamma statsfinansiella ställningen hade Murberg emellertid icke ansett sig böra föreslå full lön för dessa nya tjänstemän utan tillstyrkt, att den avgångnes lön skulle fördelas lika mellan de två nytillsatta, vilka således borde tjäna för halv lön, tills de kunde få full sådan genom dem tilldelade vederlag.[3]) Så mycket Adlerbeth än uppskattade den omtanke om statens bästa, som

[1]) S. O. 1807. Kap. II § 4. För att förstå otillräckligheten av den åt vissa lärare anslagna inkomsten kan till jämförelse nämnas, att gillets sekreterare Kökeritz i egenskap av sådan hade 600 riksdaler i årlig lön. Adlerbeth tänkte sig liksom Wåhlin möjligheten av att bättre situerade föräldrar med barn i skolan ålades erlägga en årlig avgift till lönefyllnad åt kollegerna, men han insåg jämväl svårigheten att genomföra ett dylikt förslag.

[2]) S. O. 1807. Kap. I § 3 mom. 6.

[3]) Murbergs projekt. Kap. VII § 17.

föranlett Murberg till detta yrkande, kunde han dock icke gå in därpå. I sin inlaga över Murbergs projekt var han i övrigt ense med denne om lämpligheten av den tillämnade gymnasiereformen, men på denna punkt protesterade han. Den nye lektorn vid förutvarande mindre gymnasier borde åtnjuta full lön av statsmedel. »Om lektorernas liktalighet vid alla rikets gymnasier», yttrade Adlerbeth, »anses för nödvändig eller åtminstone, som jag tror, för ganska nyttig till vinnande av likställighet i undervisningen, anser jag ock . . . för ej mindre gagneligt, att en likhet mellan deras villkor någorlunda må äga rum. Ofelbart bliva de gymnasier vanlottade, där tvenne lektorer med lika dryga plikter och göromål som deras kamrater skola tjäna för halva förmåner». Adlerbeth framhöll även såsom ett skäl mot antagandet av detta förslag, att det skulle komma att minska konkurrensen till platserna i fråga, därest deras innehavare endast fingo hälften av vad de varit berättigade att få. Möjligheten att få platserna besatta med dugande krafter blev därigenom mindre.

Det här sagda gäller Adlerbeths ställning till gymnasiefrågan vid den tid (april 1805), då han yttrade sig över Murbergs projekt. Då han ungefär ett år senare (mars 1806) ingav sina erinringar till det av Waller författade projektet, hade han ändrat åsikt i denna fråga. Numera ansåg han lika litet som Waller en dylik yttre likställighet gymnasierna emellan vara av nöden, »helst erfarenheten vid akademierna skall visa, att de gymnasister, som komma från de mindre gymnasierna, icke äro de sämsta». Han höll nu före, att man hellre än att åsamka statsverket ökade utgifter till lön för den nye lektorn vid förutvarande mindre gymnasier, vilket blev nödvändigt, då man icke gärna kunde antaga det av Murberg förordade sättet till frågans lösning, borde behålla den gamla ordningen, vars olägenheter icke syntes honom vara synnerligen stora. I sitt utlåtande till Wallers projekt tillstyrkte han med anledning därav — en av de få punkter, där han instämde med denne —, att större och mindre gymnasier borde bibehållas »hädanefter som förr med någon därefter lämpad fördelning av veten-

skaperna de fem lektorerna emellan ungefär såsom 1724 års skolordning utstakar».[1])

Lindblom synes helt ha instämt med Murberg i hans plan på gymnasiereform. I sina anmärkningar till dennes projekt yttrade han visserligen icke något i denna fråga, men det framgår det oaktat av hans handläggning vid ärendet, att han häri tänkt lika med Murberg. Detsamma torde varit fallet med utskottets och gillets övriga medlemmar. Många inkast hördes visserligen mot förslaget från flera håll utom gillet, då man ansåg det i bestämmelsen om vederlaget komma i strid med prästerskapets privilegier. Gillets korrespondent, kanslirådet A. Schönberg, som för egen del gillade sättet att löna lärare med vederlag, hyste av politiska skäl betänkligheter mot indragande av vederlag och manade till försiktighet i en fråga, som låg prästerna om hjärtat. »Inom mig har jag fruktat», skrev han, »för vår tids anstalter till vederlags indragande, att detta ämnet någon gång kunde bliva mindre nyttigt för konungaregeringen och såmedelst för fäderneslandet. Jag minns av gammalt, huru detta varit ömt om hjärtat för prästeståndet, och huru ståndets privilegier därvid blivit åberopade; och jag tror, att förra tiders varsamhet att icke stöta hela stånd kan väl ännu behövas vid sina tillfällen, vilka slags tillfällen väl ännu kunna inträffa».[2]) Inom själva gillet synes dock ingen annan än Adlerbeth ha opponerat sig mot Murbergs förslag till gymnasiereform. I den skrivelse till regeringen, som medföljde skolordningsförslaget, vidhöll också gillet detta förslag i dess ursprungliga skick, enligt vilket bl. a. de tvenne yngsta lektorerna vid de förutvarande 4 mindre gymnasierna skulle tjäna för halv lön, tills omständigheterna medgåvo en förändring till det bättre. Förslaget blev också utan ändring godkänt i rikets allm. ärendens beredning och stadfäst på högsta ort samt föreskrevs till efterlevnad vid alla gymnasier genom en kungl. skrivelse till konsistorierna av den 7 maj 1807. Enligt denna

---

[1]) Adlerbeth till utskottets protokoll den 19 mars 1806.

[2]) Schönberg till Lindblom den 31 mars 1807. I Linköpings stiftsbibliotek.

skulle den vid de större gymnasierna ledigblivna lektorslönen fördelas mellan gymnasieadjunkten och kollegerna i stiftet på det sätt regeringen bestämde, sedan konsistorierna dessförinnan inlämnat förslag därom. Indragningen av lektorstjänsterna försiggick dock icke enligt brevets föreskrifter. Kollegerna gingo väl därmed också mångenstädes miste om den väl behövliga lönefyllnad, det kungl. brevet berättigade dem till att erhålla.

* * *

Av de i Murbergs utkast föreslagna tvenne linjerna i den lägre skolan skulle blott den av honom kallade latinska eller läseskolan föra till gymnasiet. Vad detta senare beträffar, hade Murberg i projektet anslutit sig till sin gamla skolplan av år 1779 så till vida, som han med hänsyn till lärjungarnas olika framtida bestämmelse föreslagit en delning av samma slag som för trivialskolan med en linje för blivande präster och lärda, en annan för dem, som tänkte på andra banor. Däremot fanns i hans inför gillet framlagda skolprojekt ingen motsvarighet till den i hans gamla skolplan förekommande matematiska klassen eller skolan (jfr. sid. 37). »I anseende till», föreskrev projektet, »de i gymnasium inkommande ynglingars olika bestämmelse för framtiden antingen till lärostândet eller civilståndet och därav följande olika behov av tidig undervisning uti de österländska, bibliska eller mest brukliga moderna språken kan gymnasieungdomen i allmänhet anses såsom skild i tvenne flockar, dem man vill kalla den ena *Läroavdelningen,* den andra *Civilavdelningen*».[1])

Undervisningen skulle för dessa båda linjer vara gemensam i allt utom i språken, av vilka man på den civila linjen läste tyska, franska och engelska under samma timmar, då läroavdelningen — utskottet ansåg den lämpligare böra kallas

[1]) Murbergs projekt, Kap. VII § 3.

den lärda avdelningen — förehade grekiska och hebreiska. Undervisningen i de senare skulle skötas av linguarum lector, som av nya testamentet på grundspråket (4 t. i v.) läste »Luce evangelium, acta apostolorum eller Pauli epistlar» och därjämte en grekisk krestomati eller någon lättare profan auktor, såsom Isokrates, Lucianus, Plutarkus samt Pythagoræ aurea carmina. I hebreiskan (3 t. i v.) skulle han fortsätta den kurs, som blivit påbörjad i trivialskolan, och läsa återstoden av Genesis och för det högsta stadiet Davids psalmer.[1])

I sin linjedelning i trivialskolan hade Murberg nära anslutit sig till ett av domprosten O. Westman i Skara i bilagt yttrande till därvarande konsistorii memorial framställt förslag (sid. 92, noten). I fråga om gymnasiet hade Westman icke förordat en genomförd linjedelning utan nöjt sig med att yrka på ett nytt lektorat i levande språk, vilket i hans tanke lätt kunde fås, om hebreiska och grekiska språken, som nu hade var sin lektor, förenades under en gemensam lektion. Både vid Åbo och Lunds akademier hörde dessa båda språk under en och samme professor, vilket enligt Westman utgjorde tillräckligt skäl att låta dem även vid gymnasierna företrädas av samme lärare.[2]) Murberg sammanslog också, såsom förut är nämnt, dessa bägge lektorat till ett enda utan att likväl föreslå något nytt lektorat i levande språk, enär han ville inskränka lektorernas antal till sex. Han tog alltså ingen hänsyn till de krav på ett särskilt lektorat i levande språk, vilka framställts från flera håll, bl. a. även från prästerligt, såsom av ovannämnde Westman i Skara samt av gillets korrespondent, biskop J. A. Tingstadius i Strängnäs.[3]) Enligt hans projekt skulle de moderna språken fördelas mellan tre av gymnasiallärarne sålunda, att matheseos lector skulle läsa engelska (2 t. i v.), historiarum lector franska (2 t. i v.) och gymnasieadjunkten

[1]) Murbergs projekt, Kap. VII § 5.

[2]) O. Westmans Skara konsistorii memorial bilagda reformförslag av den 17 febr. 1802.

[3]) Jfr. Nordlund, Översikt av de svenska gymnasiernas historia etc., sid. 47.

tyska språket.[1]) Utbyte mellan språken kunde dock äga rum efter överenskommelse mellan dessa trenne lärare. Med hänsyn till framsteg i studier delade Murberg gymnasieungdomen i fyra klasser, av vilka de två högre kallades övre cirkeln, de två lägre nedre cirkeln.

Enligt projektet lästes på gymnasiets lärda linje intet levande språk, liksom ej heller något av de döda språken förekom på civillinjen. Lindblom ville emellertid bereda dem, som valde den förstnämnda linjen, tillfälle till undervisning i levande språk, vilka han ansåg vara lika nödvändiga för alla. »Undervisningen i moderna språken», skrev han i sina anmärkningar till Murbergs projekt, »är lika angelägen i våra tider för dem, som ämna sig till lärostandet, som för dem, som lämpa sig till det civila». På grund härav ändrade han Murbergs utkast på denna punkt, så att hela gymnasium — även läroavdelningen — skulle läsa tyska eller franska (2 t. i v.) för gymnasieadjunkten. Utom denna gemensamma undervisning hade lärjungarna på den civila linjen särskilda timmar i ett av de moderna språken. Under den tid, da läroavdelningen i övre cirkeln läste hebreiska, skulle nämligen historiarum lector (2 t. i v.) läsa tyska eller franska med dem, som hörde till civillinjen. Då avsikten synbarligen var, att nämnda lärare skulle efter överenskommelse fördela dessa båda språk mellan sig, fingo alltså enligt Lindbloms plan alla till gymnasiet hörande tillfälle att läsa ett par moderna språk, men tiden för denna undervisning ökades till det dubbla för dem av övre cirkeln, som tillhörde den civila linjen.

På denna senare linje förekom som nämnt icke grekiska. Kunskap häri saknade dock icke gymnasisten å denna linje, enär grekiska — såväl profangrekiska som novum testamentum — ingick i kursen för nederskolans lärdomslinje, vilken ensam förde till gymnasiet, ehuru detta studium ej fortsattes på det

[1]) Murbergs projekt. Kap. VII §§ 8, 9 och 10. Adlerbeth ansåg lämpligare, att alla de filosofie lektorerna efter överenskommelse delade de moderna språken sig emellan, eller att, där detta ej kunde ske, eforus kunde få bestämma, huru de skulle fördelas. Adlerbeth till protokollet den 26 april 1805.

högre stadiet. Enligt Murbergs plan erhöllo blivande civila tjänstemän en ganska grundlig kännedom om de döda språken, i synnerhet latin, medan den blivande lärde icke på något skolans stadium fick undervisning i något levande språk. Murberg hade emellertid härigenom förverkligat ett gammalt önskemål av honom rörande blivande civila tjänstemäns befrielse från de döda språken på ett högre skolstadium. Att döma efter ett yttrande av ovannämnde E. C. Grenander var eljest allmänna opinionen numera *för* latinet men *emot* grekiskan. »En apologi för latinska språket», yttrade denne i sin promemoria 1802, »kommer nu för sent. Fördomen har vänt sig till dess fördel. Men grekiskan, vem tror icke den vara onödig! Och likväl — förlåte man min djärvhet — tror jag, att om i något språk, i det språket ligger ett gott ämne för tjänliga förståndsövningar».

Lindblom ansåg, att liksom tillfälle borde beredas alla att på gymnasiet få undervisning i moderna språk, borde även alla på detta stadium få läsa grekiska. Visserligen höll han de moderna språken mera nödvändiga på den lärda linjen än grekiskan på den civila, men han ville ogärna släppa det sistnämnda språket på civillinjen. Han satte liksom Grenander grekiskan högt såsom läroämne. »En yngling», skrev han i sina anmärkningar, »som söker odling av förstånd och smak, får aldrig anledning att ångra den tid av sina läroår, han därpå använt». Även beträffande grekiskan ändrade Lindblom Murbergs ursprungliga plan. Han hade det så ställt med detta ämne i sitt förslag, att hela gymnasiet läste gemensamt grekiska för linguarum lector, vilken undervisning omfattade såväl profangrekiska som nya testamentets grundspråk (med 3 veckotimmar vardera). Endast hebreiskan var förbehållen för dem av övre cirkeln, som hörde till läroavdelningen, vilket redan förut varit praxis även på sådana platser, där man (såsom i Wästerås) var angelägen om att få behålla alla till prästst̄udierna hörande stycken. Alla andra på gymnasierna förekommande ämnen voro »om icke av lika nödvändighet, dock till en grundlig odling för alla nyttig».[1])

[1]) S. O. 1807. Kap. VII § 2.

Lindblom hade sålunda genom sina jämkningar av Murbergs plan berett utrymme för de moderna språken på den lärda linjen och för de klassiska (grekiska) på civillinjen. Då Lindblom tidigare givit uttryck åt sin önskan om mera djupgående reformer i skolväsendet än ett genomförande av Murbergs projekt skulle medföra, gåvo hans ändringar av projektet vid handen den riktning, i vilken han ansåg reformerna böra gå (jfr. sid. 105). Men ej heller Lindbloms förslag fick kvarstå orubbat. Adlerbeth hade, såsom ovan är sagt, velat borttaga nya testamentets grundspråk i trivialskolan och förlägga studiet därav enbart till gymnasiets lärdomslinje. Lindbloms plan blev också till sist jämkad till överensstämmelse härmed, så att novum testamentum fick samma ställning som hebreiskan och skulle liksom detta språk förekomma endast på läroavdelningen i övre cirkeln, varemot profangrekiskan lästes gemensamt av »hela coetus».[1]) Då det slutliga förslaget således kom att på denna punkt närmast överensstämma med Adlerbeths tidigare mot Murberg uttalade tankar, kan det knappast vara någon annan än han, som här ingripit och givit novum testamentum dess plats å gymnasiets läroplan. Denna ger alltså vid handen, att de speciellt prästerliga studierna med hebreiska och bibelgrekiska nu måst maka åt sig även på gymnasiet, medan den klassiska grekiskan ännu ansågs behövlig för alla (jfr. sid. 117 f.). — Även för de moderna språkens del rubbades det av Lindblom framställda förslaget. Detta ändrades därhän, synbarligen på Adlerbeths tillskyndan, att tyska och franska skulle förekomma endast på den civila linjen och undervisningen häri fördelas mellan historiarum lector och gymnasieadjunkten.[2]) Rörande de moderna språkens ställning

[1]) S. O. 1807. Kap. VII § 3 mom. 2: »Likaledes förklarar han (teol. lektorn) för dem (av övre cirkeln) nya testamentet med tillämpning av de hermeneutiska grunderna för exegesis. Med hela coetus gymnasticus läser han någon grekisk profan auktor, såsom Luciani dialoger Xenofons cyropedie, Plutarki levernesbeskrivningar och några lättare stycken ur grekiska poeterna».

[2]) S. o. 1807. Kap. VII § 3 mom. 6 och § 4 mom. 1. Av källorna framgår icke, att ändringen i fråga om de moderna språkens ställning på läroplanen vidtagits på Adlerbeths initiativ, men då stadgekonceptet även på denna punkt fått sin slutliga formulering av hans hand, kan det med största sannolikhet antagas, att han också varit den bestämmande i denna fråga.

på läroplanen återgick man alltså i någon mån till Murbergs ursprungliga förslag (med undantag av engelska språket).

Vad beträffar *kristendomsundervisningen på gymnasiet* ville naturligtvis de av neologien påverkade se densamma omlagd i enlighet med de grundsatser, som ovan blivit framställda vid redogörelsen för ämnets behandling på skolans lägre stadium (sid. 118 ff.). Dessa grundsatser låta sig dock icke så lätt påvisas för gymnasiets del av de till gillet insända betänkandena från konsistorier och enskilda, vilka äro ganska fattiga i sina uttalanden om gymnasieundervisningen i kristendom. Undantag bildar memorialet från Skara konsistorium, som har vissa önskemål även om denna undervisning. Konsistoriet föreslog, att secundus theologus — konsistoriet ville behålla de båda förutvarande teologie lektorerna — liksom förut skulle föreläsa dogmatik för gymnasisterna enligt föreskrifterna i 1724 års skolordning, Kap. VII § 3, »med tillägg av en kort historia om de förnämsta dogmerna i anledning av kyrkohistorien, som på detta sätt efterhand åtminstone till det förnämsta kan bibringas ungdomen». De delar av kyrkohistorien, som läraren ej fick tillfälle att tala om i samband med dogmhistorien, borde dock behandlas särskilt. Enligt gällande skolordning hörde även till gymnasiekursen läsning och förklaring av confessio augustana, men konsistoriet ansåg lämpligare, att studiet därav förlades till akademin.

Enligt Murbergs projekt skulle det åligga teologie lektorn — här fanns som nämnt endast en dylik — att föreläsa dogmatiken under 4 veckotimmar »efter det latinska sammandrag av salighetsläran, som för gymnasierna i riket antaget varder».[1]) Dessa ord, som i något annorlunda form återfinnas i skolordningen av år 1807, vilken alltså behåller latinet vid kristendomsundervisningen på gymnasialstadiet (jfr. sid. 130),

[1]) Murbergs projekt. Kap. VII § 4 mom. 1.

giva vid handen, att Murberg önskade ett och samma kompendium i teologi vid alla gymnasier. Därigenom ville han förebygga, att de unga inhämtade sin kristendomskunskap efter olika böcker, för vilka helt olika åskådningar och föreställningssätt lågo till grund. Erfarenheten gav nämligen vid handen, att en begynnande olikhet läroanstalterna emellan i synnerhet i fråga om teologiska läroböcker dels vållade svårigheter vid flyttning från ett gymnasium till ett annat med nya böcker och dimission till akademin, dels ock var ägnat att fostra de unga till kritik av bekännelsen och det bestående lärosystemet (jfr. sid. 19 o. f.).

Att Murberg icke stått alldeles främmande för neologien och de av dennas representanter framställda kraven för skolans religionsundervisning, ha vi här ovan sökt påvisa (sid. 99). Även i hans läroplan för gymnasiet röjer sig ett tillmötesgående av dessa krav i hans yrkande, att teologie lektorn skulle börja sin undervisning på gymnasiet med en kort översikt av religionerna i allmänhet och grunderna för den kristna religionens sanning i synnerhet. Liknande tankar komma även till uttryck i skolordningen, som ålägger primus theologus att i övre cirkeln föreläsa det föreskrivna kompendiet »med närmare avseende på de symboliska böckerna och bevisen för den kristna lärans och vårt evangeliska lärobegrepps sanning, givande han därunder kort och tydlig anvisning om de märkvärdigaste avvikelser, som därifrån blivit gjorda, och sättet att dem förekomma och vederlägga».[1])

Vid undervisningen i dogmatik borde läraren enligt Murbergs projekt kort och tydligt utreda definitionerna och visa, huru varje lärostycke var grundat i den heliga skrift, huru det sammanhängde med andra trosläror och själva salighetsgrunden, samt huru det kunde användas till kristendomens utövning i livet. Lärjungarne skulle tillhållas att lära sig utantill de viktigare definitionerna och bibelorden eller de s. k. dicta classica, vilka senare även borde läsas på grundspråket av dem, som hörde till läroavdelningen. I samband med trosläran borde

[1]) S. O. 1807. Kap. VII § 3 mom. 1.

även de viktigaste lärostriderna genomgås. Studiet av dogmatiken skulle från början planläggas så, att hela läroboken kunde vara genomgången efter tvenne år, så att den under gymnasietiden kunde i dess helhet repeteras.

Kyrkohistorien skulle enligt projektet föredragas av samme lärare under två veckotimmar. Murberg synes icke i denna teologiska disciplin såsom i fråga om trosläran ha ansett en och samma lärobok vara av nöden vid alla gymnasier. Olika böcker voro också redan i bruk, bland vilka här må nämnas Eric Benzelii d. ä:s Breviarium historiæ ecclesiasticæ (använd i Wästerås och Strängnäs), Joh. Möllers korta lärobok i gamla och nya testamentets kyrkohistoria (införd i Wäxjö och Gävle) samt J. M. Schröcks sammandrag av kyrkohistorien (använd i Borgå). Enligt projektet skulle gamla tidens och medeltidens kyrkohistoria läsas mera översiktligt och huvudvikten läggas vid reformationstiden och de märkligaste händelserna därefter såväl i allmän som svensk kyrkohistoria, men skolordningen stadgar, att ämnet skall läsas »särdeles i vad till kyrkohistorien för de 4 första seklerna och reformationstiden hörer».

För neologerna var det dogmatiska systemet »utan moraliska synpunkter eller beständig tillämpning till människans dygd och lycksalighet ... en tom och vanskaplig resning och måste ge vika för den ordning, ett moraliskt religionssystem bör följa».[1]) Inflytande från neologien spåras i de yrkanden om införande av moralteologi såsom ett särskilt ämne på gymnasiet, vilka hördes från flera håll. Sålunda önskade konsistorium i Wästerås, som på gymnasiet ville behålla alla de till det teologiska studiet hörande eller därtill förberedande ämnen, att jämte hebreiska språket (fakultativt) samt dogmatik och kyrkohistoria även »theologia moralis såsom en för religionslärare i synnerhet högst nödig vetenskap måtte framdeles upptagas bland föremålen för den offentliga undervisningen».[2]) Skara konsistorium ansåg det vara tillfyllest, att läraren i stället för att behandla moralteologien såsom ett särskilt ämne

[1]) Lindblom, Journal för präster, årg. II. sid. 194.
[2]) Wästerås konsistorii betänkande av den 26 aug. 1803.

sökte påvisa de kristna sanningarnas förmåga att omskapa och förädla människohjärtat. Murberg synes dock ha följt Västerås konsistorii betänkande i sitt förslag, att teologie lektorn under en veckotimme skulle läsa »ett kort utdrag av theologia moralis för att giva lärjungarna en närmare kännedom om deras kristliga plikter och skyldigheter».[1])

För Lindblom var det en sak av utomordentlig vikt vid all elementär undervisning i kristendom, att det etiska innehållet behandlades i samband med trossanningarna. Ej heller på det högre stadiet ville han skilja moralteologien från trosläran. »Att giva en särskild lektion i theologia moralis vid gymnasierna», skrev han i sina anmärkningar till Murbergs projekt, »anser jag överflödigt, då vid dogmernas föreställning deras praktiska nytta icke bör förbigås». Lindblom åberopade sig härvid på det förhallandet, att i Uppsala samme professor föreläste såväl dogmatik som etik. En lärobok, som i hans tanke motsvarade kraven på en god, på modersmålet skriven lärobok i troslära för gymnasiet var J. Griesbachs populära dogmatik, vilken han i sitt eget skolprojekt förordade till införande. Skolordningen föreskriver ej heller särskilda lektioner i moralteologi utan säger blott, att läraren vid dogmernas förklaring skall giva anvisning till varje läropunkts rätta användande till kristendomens utövning.[2])

Till mathematum lektorns skyldigheter hörde enligt gällande stadga att föredraga bl. a. usus globorum (globlära, astronomi) och computus ecclesiasticus (kyrklig beräkning).[3]) Sistnämnda ämne innefattade reglerna för bestämmandet av tiden för de kyrkliga högtidsdagarna, i synnerhet av tidpunkten för påskens infallande, som bestämmer tiden för ett flertal andra högtider i kyrkoåret. Ovannämnde O. Westman ville befria lektorn i matematik från skyldigheten att förklara computus, för att tid måtte beredas honom att undervisa i naturkunnighet. »Jag känner», skrev han, »ingen vetenskap av mindre allmän brukbarhet i ett land, där almanackor finnas överallt, än denna, och för de få personer, som kunna vara i behov av någon kunskap däri, borde tillfälle därtill snarare lämnas vid akademin än gymnasium».[1]) Murberg, som i så mycket följde anvisningarna från Skara konsistorium och Westman, nämner ej heller i sitt projekt till ny skolordning något om undervisning i computus ecclesiasticus. Märkligare än det här sagda är emellertid, vad en teolog och präst som Westman — såvitt jag kunnat finna — ensam bland gillets alla rådgivare hade att säga om undervisningen i naturkunnighet, vilken han ville ha omlagd i en mera praktisk riktning. »Vad jag därtill skulle önska», heter det, »vore, att fysiken föreställdes ej blott matematice utan även empirice, och därtill behövdes apparatus instrumentorum, såsom luftpump, elektrisk maskin, hydrostatisk vågbalk m. m. — — Huru mångdubbel fördel skulle icke därigenom beredas åt ungdomen, som tidigt då skulle inövas att med uppmärksamhet betrakta naturens verkningar till både nytta och nöje för sig i framtiden i vad stånd som helst».[2]) Även matematiken ville Westman se avhandlad på gymnasium på ett mera praktiskt sätt än hittills. Det faktum, att vanligen blott få ynglingar på gymnasiet fingo intresse för geometrien och däri gjorde endast ringa framsteg, berodde enligt honom därpå, att denna disciplin förelästes blott teoretiskt och utan tillämpning till praktiken, vilket gjorde det svårt för lärjungarna att inse dess nytta och kom dem att med tvungen uppmärksamhet avhöra lektionerna i ämnet.

Det allmännaste av fysiken eller naturläran skulle enligt Murbergs plan läsas i svenska avdelningens övre klass i trivialskolan (sid. 99). Adlerbeth hade instämt häri och ville för sin del blott tillägga sådant som exempelvis rörelselagarna och läran om hävstången o. d. »En slik undervisning skulle kunna län
da till självmanad förbättring av åker- och körredskap samt till det allmännas båtnad lätta många i vita communi förefal-

[1]) Murbergs projekt. Kap. VII § 4 mom. 3.
[2]) S. O. 1807. Kap. VII § 3 mom. 1.
[3]) S. O. 1724. Kap. VII § 6.

[1]) Jfr. Fr. W. Schubert. a. a. II, sid. 389.
[2]) O. Westmans ovan citerade inlägg i skolfrågan.

lande göromål».[1]) Rörande undervisningen i naturkunnighet å gymnasiet bibehöll Murberg med ovan nämnt undantag (om computus), vad gällande stadga härom hade att säga, fast med starkare betoning av en praktisk tillämpning av det teoretiska. Sålunda skulle matematum lector under sommartiden ute på fältet använda några stunder till lärjungarnas handledning i geodesien eller jordmätningskonsten och vintertiden några kla-ra aftnar till att lära dem känna konstellationerna. Vid dessa sistnämnda lektioner borde han begagna det tillfälle, som därvid osökt yppade sig, att på det av rationalisterna förordade sättet för gudskunskap leda lärjungarnas tankar till Gud såsom alltings upphovsman och yttersta orsak, vilkens makt, vishet och godhet så tydligt stodo skrivna i naturens bok.[2]) Gillet fann dock Murbergs anvisning i fråga lika betänklig för ett högre skolstadium som för det lägre och fann skäligt att utesluta densamma (jfr. sid. 99). Såsom något för gymnasialstadiet alldeles nytt föreskrevs, att gymnasieadjunkten efter att först ha bibragt sina lärjungar de allmännaste grunderna för botaniken då och då skulle under vår- och sommartiden anställa korta botaniska exkursioner för att lära dem känna de i orten allmänna växter och naturalster.[3]) Exkursioner omtalas dock icke i stadgan, där det blott säges, att gymnasieadjunkten skall (1 t. i v.) »offentligen giva undervisning i botanik och naturalhistoria».[4]) Inflytande från filantropinismen spåras tydligt i bestämmelsen om att lärarna under första veckan av varje termin skulle föreläsa för ungdomen viktigare stycken i någon god handbok om hälsans skötande.[5])

Sedan äldre tider hade lärare vid skolor och gymnasier s. k. *indigenatsrätt*, vilken även tillkom dem enligt 1724 års skolordning. Endast de, som voro födda och fostrade inom stiftet, hade rätt att söka och erhålla platser vid därvarande läroverk. I förslaget till ny skolordning av år 1760 liksom i

---

[1]) Adlerbeth till protokollet den 26 april 1805.
[2]) Murbergs projekt. Kap. VII § 8.
[3]) Murbergs projekt. Kap. VII § 10.
[4]) S. O. 1807. Kap. VII § 4 mom. 3.
[5]) S. O. 1807, Kap. VI § 13.

det av år 1778 hade man för lärarnas del sökt lossa något på stiftsbandet, vilket än i dag i stort sett gäller för kyrkans präster, genom att tillfoga ordet *helst*, så att dessa båda projekt hade orden »helst av stiftets barn». Nordin, som trodde ett genomförande av det sistnämnda projektet kunna medföra stor nytta, önskade dock bevara stiftsbandet.[1]) Murberg ville emellertid öppna möjlighet för en lärare att söka och få plats inom andra stift än det, han genom födelsen tillhörde, och lät därför nämnda ord inflyta i sitt projekt. Lindblom var här av samma uppfattning som Nordin och strök på grund därav detta ord vid sin omarbetning av stadgeprojektet. Lindblom sade sig vara övertygad därom, att detta ord, därest det fick kvarstå och komma med i stadgan, skulle vålla, att vederbörande kommo att besväras av ansökningar, styrkta av vackra intyg, av sökande från andra stift. Biskop och konsistorium, vilka icke gärna kunde äga personlig kännedom om sådana sökande, skulle därvid i de flesta fall bli helt beroende av de ansökningen åtföljande betygen, vilka »alltid maste bli vackra för var och en sökande, som icke genom extractum protocolli kan övertygas om större eller mindre fel i tjänsten».[2]) Lindblom antog t. o. m., att det någon gång kunde hända, att önskan om att bli befriad från en olämplig lärare kunde medföra, att denne fick vackrare vitsord än han gjort sig förtjänt av, men dessa vitsord skulle likväl vara det enda medel, varigenom eforus och konsistorium i det stift, där sysslan söktes, skulle kunna bedöma hans lämplighet för densamma. Skolordningen av år 1807 föreskrev alltså liksom den föregående, att »till lärare vid skolor och gymnasier skola utses och förordnas av *stiftets barn* sådana personer etc.».[3])

Måhända lät Lindblom i sitt yrkande om stiftsbandets bevarande påverka sig av sin egen starka känsla för hemmet och

---

[1]) Rodhe. Kyrka och skola i Sverige etc., sid. 41, noten.
[2]) Ur Lindbloms anmärkningar. Särskilda bestämmelser gällde vid tillsättning av lärare i huvudstaden och vissa andra städer. De s. k. kyrkoskolorna i Stockholm stodo också öppna för sökande från andra stift. S. O. 1807, Kap. I §§ 1 och 2.
[3]) S. O. 1807. Kap. I § 2.

hembygden. Den som vet, vad Lindblom kände för hembygden och de därtill knutna minnena — själv gav han ofta offentligen uttryck åt dessa känslor —, förstår, att han talat ur hjärtat, då han till försvar för ett vidmakthållande av stiftsbandet även för lärarnas del i sina anmärkningar till Murbergs projekt skriver: »En studerande, som blivit född och uppfödd nära det lägre läroverk, där han söker sin syssla, är alltid bäst känd av sitt konsistorium och äger, ifall han det förtjänar, mesta förtroendet vid barns handledande hos egna landsmän, med vilka han vid skolan och gymnasiet knutit det första och merendels varaktigaste vänskapsband».[1])

De viktigaste avvikelser och ändringar, som gillet vidtagit i Murbergs till de sju första kapitlen av stadgan utarbetade förslag, äro alltså enligt det föregående följande. Murbergs plan om att enligt anvisningarna från Skara konsistorium (Westman) och konsistoriet i Wästerås uppdela den lägre skolan i tvenne linjer med två fullständiga apologistklasser vid sidan av två lärda klasser och med gemensam utgångspunkt i en förberedande klass fick icke vara orubbad. Av hänsyn till de klassiska studierna och särskilt latinet, åt vilket ämne man önskade bevara dess forna dominerande plats i skolundervisningen, återgick man på förslag av Lindblom till den gamla ordningen med 4 lärdomsklasser och en enda apologistklass. Denna senare trodde man dock skola kunna uppfylla rimliga anspråk på meddelande av allmän medborgerlig bildning genom den likaledes av Lindblom föreslagna och av gillet godkända planen om samundervisning i alla där förekommande läroämnen med vissa klasser såväl i skolan som i gymnasiet. Murbergs plan om gymnasiets delning i en klassisk och en nyspråklig linje höll man ej heller orubbat fast vid utan stannade vid Lindbloms sannolikt av Adlerbeth något modifierade yrkande rörande grekiskan, att detta språk (profangrekiska) skulle läsas även på den civila linjen. Vad de moderna språken beträffar, uteslöts engelskan från läroplanen på civillinjen, men eforus kunde ålägga någon däri kunnig lärare att mot särskild ersättning giva privat undervisning i detta språk.[1]) Murbergs försök att öppna en möjlighet för lärarna att söka och vinna befordran även inom andra stift än det de genom födelsen tillhörde gjordes om intet genom Lindbloms ingripande — skolan var ännu allt för nära förbunden med kyrkan, för att detta skulle kunna låta sig göra. Tilläggas må ock, att gillet fann klokheten bjuda att möjligen av hänsyn till konungens kända skuggrädsla och farhågor för religiösa nyheters införande utesluta Murbergs föreskrifter om en i neologisk anda driven naturvetenskaplig undervisning.

* *
*

De kapitel av förut gällande skolordning, vilka Murberg icke lagt handen vid i sitt projekt, äro utarbetade av en annan, Lindblom eller den »anonyme» medarbetaren i 1807 års skolordning. Vid detta arbete har, såsom fallet var i Murbergs verk, den gamla 1724 års stadga kapitel för kapitel blivit följd och hänsyn jämväl tagits till 1760 års icke antagna projekt.

I gällande stadga handlade kapitel VIII om s. k. mindre gymnasier. Såsom förut är nämnt, skulle enligt Murbergs av gillet godkända förslag den hittills varande skillnaden mellan större och mindre gymnasier härefter upphöra och alla gymnasier bliva lika. Enär gymnasierna blivit behandlade i föregående kapitel (Kap. VII), borde alltså 8:de kapitlet ha kunnat bortfalla såsom överflödigt. Detta skulle också ha blivit fallet, därest icke Lindblom ersatt detsamma med ett kapitel av nytt innehåll, vilket handlade om s. k. *katedralskolor.*[2])

[1]) Jfr. Carl von Rosenstein. Åminnelsetal över Jacob Lindblom i Sv. akademin den 10 april 1820. I akademins handlingar.

[1]) S. O. 1807, Kap. VII § 6.

[2]) Enligt Murbergs plan skulle alltså den nya skolordningen ha kommit att omfatta endast 12 kapitel — kap. VIII om mindre gymnasier skulle ju ha bortfallit — mot den gamla stadgans 13 dylika. Då Murberg före sin död utarbetade 7 av dessa 12 kapitel, återstodo

Så kallades av ålder de i stiftsstäderna belägna skolorna, vilka voro flera sekler äldre än gymnasierna och länge gjorde tjänst såsom prästbildningsanstalter. När gymnasierna senare tillkommo, nedsjönko katedralskolorna till undervisningsanstalter av ett lägre plan. I de stiftsstäder, i vilka ännu intet gymnasium fanns, såsom Uppsala, Lund, Visby och Åbo, gjorde naturligt nog därvarande katedralskolor anspråk på att göra tjänst såsom ett slags ersättare för gymnasiet. Namnet gav också vid handen, att de ville anses vara för mer än vanliga trivialskolor. I gällande skolordning fanns dock ingen skillnad angiven mellan dem och andra lägre lärdomsskolor, ehuru katedralskolor där omtalas. »En tydlig och bestämd föreskrift om vad i en katedralskola skall undervisas är i våra skolförfattningar ännu ett pium desiderium».[1]) Lika litet fanns i de framlagda skolordningsprojekten från 1700-talet eller i Murbergs eller Wallers förslag något, som kunde ge stöd åt antagandet, att katedralskolorna voro läroanstalter av högre valör än trivialskolorna.

Allmänheten förband emellertid faktiskt med namnet katedralskola en läroanstalt av särskilt slag och höll en dylik skola för att meddela en grundligare undervisning än andra lägre lärdomsskolor. Den gamla skolordningen gav också i viss mån stöd åt ett dylikt tänkesätt. Denna skolordning med gav nämligen rätt för sådana lägre skolor, som voro belägna i stift utan gymnasier, att dimittera sina lärjungar till akademin. I sådana stift, hette det, där »trivialskolor allenast finnas, skola rectores hava makt att efter inhämtat bifall av biskopen och consistorio förskicka till akademin sina skolepiltar, dock icke andra än dem, som äro så väl försigkomna, att de

i själva verket endast 5 kapitel, vilket antal även utskottets ordf. Lehnberg nämner i sin hälsning till Waller vid de..es inträde i utskottet (jfr. sid. 42, noten). Då Lindblom sedermera tillade ett alldeles nytt kapitel om s. k. katedralskolor och lät detta ersätta det förutvarande kapitlet om de mindre gymnasierna, kom 1807 års skolordning av denna anledning att få lika många kapitel (13) som förut gällande stadga.

[1]) Adlerbeth i brev till Lindblom den 3 dec. 1806.

med frukt kunna höra de akademiska lektionerna och själva styra sitt leverne».[1])

Denna bestämmelse hade sin grund i det förhållande, vari trivial(katedral)skolorna av ålder stodo till gymnasierna. De förra hade anciennitetens företräde, de senare voro försedda med bättre kvalificerade lärare och kunde meddela en högre kunskap. Dessa båda slag av skolor stodo på denna tid mera vid sidan av varandra än underskola och gymnasium numera göra, och gränsen dem emellan var mången gång flytande. Man talade om »ordningarna» eller »bänkarna» i skolan och på gymnasiet och syftade därmed på det förhållande, vari dessa läroanstalter stodo till varandra och till akademierna. Detta å sin sida berodde på olikheter stiften emellan i fråga om läge, tillgång på dugande lärare och lämpliga lokaler och därav betingad olika beskaffenhet av skolorna. På grund därav var det förenat med svårigheter att införa generella bestämmelser, som med lika fördel kunde tillämpas vid läroverken i alla stift. Linköpings konsistorium framhöll denna synpunkt av skolordningsfrågan i sitt memorial till gillet och trodde för sin del, att blott de allmännaste föreskrifter kunde intagas i skolordningen, vilka kunde sätta lägre och högre undervisningsverk »i det systematiska samband, vilket i förening med religionen och en sund moral bliver nyttigt och passande för en tarvlig, allvarsam, föga bemedlad men alltid svensk nation».[2])

Studentexamen avlades vid akademin, men det hade förut ej varit och var ej heller ännu noga bestämt, vilka kunskaper man skulle äga för att anses vara skicklig student. Följden blev, att förhållandet mellan skola och gymnasium ej heller lät sig ovillkorligen bestämmas. Man gick ofta från den lägre skolan direkt till akademin med förbigående av gymnasium. Detta skedde även i sådana stift, där gymnasier funnos. Sålunda dimitterades under år 1797 från Linköpings gymnasium med dess dåvarande 120 lärjungar inalles 23 till akademin,

[1]) Hernlund, Bidrag etc., Bil. IV, sid. 15 o. f.

[2]) Linköpings konsistorii memorial till gillet av den 18 mars 1803.

medan de i samma stift belägna trivialskolorna i Söderköping (106 lärjungar) och Wästervik (62 lärjungar) dimitterade respektive 4 och 2 under samma år.[1])

Den gällande skolordningen tillerkände såsom nämnt alla i stift utan gymnasier belägna trivialskolor rätt att sända sina lärjungar omedelbart till akademin för avläggande av studentexamen. Men denna rätt ansågs givetvis i första hand böra tillkomma den i stiftsstaden belägna katedralskolan. På grund därav tenderade dessa skolor till att ersätta gymnasierna och att i allt större omfattning förbereda till akademiska studier. Särskilt blev detta fallet i universitetsstäderna Uppsala, Lund och Åbo, varest gymnasier ännu icke funnos, samt i Visby, där jämväl endast en katedralskola fanns, vilket även var fallet med huvudstaden. Visby konsistorium omtalar i sitt memorial till gillet, att undervisningen vid därvarande katedralskola sträckte sig till flera stycken än i övriga lägre lärdomsskolor, enär ungdomen där måste beredas till deltagande i de akademiska föreläsningarna. Sålunda lästes i den översta klassen flera auktorer i klassiska språk och mer hebreiska än i andra lägre skolor, varjämte skoladjunkten läste matematik och naturalhistoria. I de moderna språken fanns här liksom på flera andra ställen möjlighet att på privat väg erhålla undervisning, vilket konsistoriet för sin del ansåg vara tillräckligt.[2])

Waller hade i sitt projekt icke haft några föreskrifter om någon särskild anordning eller utsträckning av studierna vid sådana lägre lärdomsskolor, varifrån ynglingar ofta gingo direkt till akademin. Denna sak ville han lämna åt eforerna, vilka skulle äga rätt att ingiva förslag därom till gillet. Synbarligen ansåg han den gamla ordningen kunna med fördel bibehållas på de flesta ställen (jfr. sid. 102). Murberg hade här liksom annorstädes låtit sig ledas av instruktionens anvisning. Han ville taga bort den av ålder varande rätten att från den lägre skolan kunna transporteras till akademin och hade

[1]) Lindblom, Journal för präster, årg. I. sid. 183.
[2]) Visby konsistorii memorial till gillet av den 17 juni 1802.

på grund därav föreslagit, att alla, som ämnade sig till akademiska studier, även skulle studera vid något inom eller utom stiftet beläget gymnasium.[1]) Från den lägre skolan gick ynglingen enligt hans förslag först till ett gymnasium. För att vinna inträde i detta måste han av gymnasiets rektor, helst i närvaro av eforus eller inspektor, noga förhöras i alla trivialskolans ämnen och pensa. Befanns han därvid alltför svag, skulle han återsändas till skolan för att ytterligare förkovra sig, tills han kunde anses mogen för de »gymnastiska» föreläsningarna.

Förslaget kunde anses billigt och klokt, men det rönte likväl motsägelse från flera håll. Wåhlin såg saken närmast från akademisk synpunkt, vilken icke tillät honom att instämma med Murberg. Vid akademierna, där ynglingar från gymnasier och skolor stötte samman, hade man, skrev Wåhlin från Lund, »bästa tillfället att övertygas om den skada, som tillskyndas både litteraturen och tjänsteverken i riket av brist på urval av därtill tjänliga snillen, och det kan icke beskrivas, vad ledsnad och missnöje det vållar hos de akademiska lärarna att arbeta med dessa ohyfsade trädhuvuden (!), som ännu till ett överdrivet antal, slitna från plogen, hitsändas. Den olycka, som detta redan begynt tillskapa, kan förmodligen aldrig motas, om icke källan därtill stoppas, om icke prövning tidigt anställes i skolorna».[2])

Om nu erfarenheten vid akademierna gav vid handen, att ynglingar från lägre skolor, vilkas ledning låg i händerna på en nitisk och lärd rektor, visade sig äga lika goda eller kanhända ännu bättre kunskaper än flera av dem, som kommo till akademierna från ett eller annat gymnasium, förelåg enligt Wåhlin intet skäl att tvinga de förra till studier vid gymnasium. En dylik läroanstalt fanns kanhända icke i det stift,

[1]) Murbergs projekt, Kap. II § 8.
[2]) Wåhlin i brev (utan datum) till ett av kansliråden i gillet, sannolikt Kökeritz. Schubert påstår i a. a. II. sid. 389, att de svenska studerande kommo till akademin i regel bättre förberedda än de tyska och ville se anledningen härtill i en längre tids vistelse på gymnasiet.

dit de hörde, då ett par stift ännu saknade gymnasier, ej heller funnos i dessa stift fonder till inrättande av sådana läroverk, på grund varav det torde vara ovisst, när de kunde komma till stånd. Wåhlin trodde sig veta, att såväl i Skåne som sannolikt även på Gotland — dessa landskap hade ännu inga gymnasier — funnos rektorer vid lägre lärdomsskolor, vilka dimitterade ynglingar med fullt ut lika stor skicklighet, som många av dem ägde, vilka från gymnasierna anlände till akademin. Murberg hade icke förvägrat privatlärare att sända sina disciplar till akademin i avsikt att taga studentexamen där, men en rektor vid en trivialskola skulle ej få samma rättighet. Wåhlin var övertygad därom, att allmänheten skulle känna sig missbelåten med en författning, som ålade icke ett bestämt mått av kunskaper utan bestämda skolor, som måste besökas. Detta skulle bl. a. ha den följden, att förmögnare mindre än hittills sände barnen till allmänna skolor, då de med vida mindre kostnad kunde undervisas hemma än skickas till en kanske avlägsen ort för skolgång.

Wåhlin ville ha denna sak ordnad på följande sätt. I stift utan gymnasier borde vederbörande rektor lämna uppgift till stiftets eforus på i hans skola genomgångna pensa. Efter erhållen tillåtelse skulle han därefter inställa sig med sina lärjungar hos eforus, inför vilken dessa borde göra reda för sina stycken, varefter frågan om deras dimitterande till akademin kunde bero på efori prövning. Ansvaret borde dock falla på rektor, om någon sålunda dimitterad blev improberad vid ankomsten till akademin och måste återvisas. »Men återförvisning är ett straff», säger han, »som faller på discipeln, vilken likväl ej äger pröva sin duglighet till högre undervisning».[1]) Wåhlin pekade på en i utlandet på flere ställen rådande praxis, att rektorn i den lägre lärdomsskolan dömdes till 5 riksd:rs böter, om någon abiturus från hans skola improberades vid sökt inträde på gymnasiet, och gymnasierektorn till 10 riksd., om någon gymnasist från hans läroanstalt befanns undermålig i studentexamen. Han synes ha tänkt sig,

[1]) Wåhlins anmärkningar till Murbergs projektutkast.

att samma praxis kunde med fördel tillämpas jämväl hos oss såsom det säkraste medlet att förebygga förhastade dimissioner. Vad privatlärare angår, borde dessa till rektor i närmast belägna skola eller gymnasium anmäla den eller de disciplar, vilka de hade för avsikt att sända till akademin, varefter denne ägde pröva »dimittendi profekter» och förse honom med ett vittnesbörd till akademin, för vilket rektor borde ansvara.[1])

Adlerbeth erkände ändamålet med Murbergs förslag vara gott, enär det ofta hände, att lärjungar från lägre skolor icke hunnit inhämta tillräckliga kunskaper för att godkännas i studentexamen, på grund varav bristen i deras vetande måste fyllas genom enskild, med dryg kostnad förenad undervisning. Dock ansåg han liksom Wåhlin skälen för ett fasthållande vid den gamla ordningen vara större. Adlerbeth tänkte ej blott på stift utan gymnasier, varest det skulle medföra svårigheter att efterleva en lag, som stadgade ovillkorligt besök vid dylika anstalter. Även i flera stift med gymnasier lågo dessa läroanstalter så till, att förhållandena på flera orter därstädes skulle komma att gestalta sig nästan sämre än i stift, som voro i saknad av gymnasier. Från Piteå trivialskola hade man vid denna tid 47 mil till närmaste gymnasium, det inom samma stift belägna gymnasiet i Härnösand. I hela Finland fanns ej heller mer än ett enda gymnasium, ehuru detta land inneslöt nära $^1/_3$ av hela Sveriges folkmängd.[2]) Och detta enda gymnasium var förlagt till Borgå vid ryska gränsen och låg alltså mycket illa till (sid. 133). En stor del finska gymnasister hade sina hem mellan 30 och 60 mil från denna ort. Från Uleåborgs skola var avståndet till Borgå över 60 mil, vilket medförde snart sagt oöverstigliga svårigheter för ynglingar från denna ort och trakt att komma till gymnasiet i Borgå. Åbo akademiska konsistorium erkände också oförbehållsamt, att därvarande akademi arbetade med sämre studentmaterial än akademierna i det egentliga Sverige,

[1]) Wåhlins »Anmärkningar vid konceptutkastet till skolordning».
[2]) Finland erhöll vid denna tid (1805) ett andra gymnasium i Viborg. Ett år 1630 till Åbo förlagt gymnasium blev år 1638 utvidgat till en akademi med samma statuter som den i Uppsala.

enär flertalet studenter aldrig varit i tillfälle att besöka landets enda, svåråtkomliga gymnasium.[1])

Adlerbeth befarade med tanke på här nämnda omständighet, att flere målsmän i händelse av obligatorisk gymnasieundervisning hellre än att sända barnen till en dylik kanske långt från hemmet belägen läroanstalt skulle hålla privatlärare i hemmet och därifrån låta dem resa direkt till akademin — Adlerbeth hade icke själv erhållit undervisning i skola eller gymnasium —, där de måste bli mottagna, om de presterade godkänd examen. Med hänsyn härtill ansåg han det rådligare att behålla den gamla ordningen, dock under den förutsättningen, att en grundligare undervisning än hittills skett meddelades i högsta klassen av de trivialskolor, som hade rättighet att sända sina lärjungar direkt till akademin. Där borde meddelas elementen även av sådana vetenskaper, som eljest togo sin början först på gymnasiet, varjämte rektor ägde tillse, att lärjungarna grundligt examinerades, innan de med konsistorii samtycke sändes till akademin, där deras framsteg ytterligare prövades i studentexamen. Den här av Adlerbeth förordade utvägen hade Kölmark tidigare påyrkat.[2])

Ett genomförande av Murbergs förslag om obligatorisk gymnasieundervisning skulle även medföra, att den hos de lägre skolorna, speciellt de s. k. katedralskolorna, märkbart framträdande tendensen till att intränga på gymnasiernas studieområde av sig själv kom att upphöra. Enligt Murbergs plan skulle alltså inga katedralskolor komma att finnas i samma betydelse som förr, åtminstone borde icke en skolstadga giva sin sanktion åt dylika anstalter eller ens nämna därom. För dem, som ville behålla den gamla ordningen, kvarstod frågan om huru dessa katedralskolor lämpligen borde ordnas. Frågan gällde, om de borde få behålla sitt nuvarande skick såsom enbart lägre skolor, eller om laglig grund skulle ges åt det visserligen mera skenbara än faktiska företräde, vilket de i allmänhetens ögon redan ägde. Adlerbeth önskade för sin del det

[1]) Åbo konsistorii memorial till gillet av den 22 sept. 1802.
[2]) Kölmark, Utkast etc., sid. 138.

senare. Dessa anstalters i allmänna omdömet ägande företräde framför andra lägre lärdomsskolor borde enligt honom på säkra grunder bestämmas, så att de även i verkligheten kunde motsvara på dem ställda högre anspråk. I annat fall var det bättre, att namnet katedralskola togs bort, åtminstone borde icke en stadga giva sin sanktion åt ett namn, som kunde komma allmänheten att tro, att därmed var förenat något bättre än vad verkligheten och erfarenheten gåvo vid handen. Adlerbeth ville i skolordningen se ett uttryckligt stadgande i denna fråga och väntade, att detta skulle komma från Lindblom. »Jag har», skrev han till denne, »i mina anmärkningar (till projekten) omförmält denna brist, vilken så mycket mer synes böra avhjälpas, som från katedralskolan direkte flyttas till akademin utan mellansteg till gymnasium. Av min Brors klarsynta åtgärd fordrade jag här ett uttryckligt stadgande, vad grundligare undervisning vid katedralskolorna må meddelas samt vilka lärare därmed må sysselsättas. Jag famlar själv och har ännu av ingen funnit nöjaktig upplysning om detta mål».[1]) Av korrespondenterna yttrade sig J. A. Tingstadius i frågan och föreslog, att vid katedralskolorna lämpligen kunde anställas tvenne konrektorer.[2]) Synbarligen var hans avsikt härmed, att undervisningen i rektors klass vid dylika läroanstalter därigenom skulle utsträckas längre än vad hittills varit fallet.

Adlerbeths förhoppning om Lindbloms verksamma initiativ till frågans lösning gick också i uppfyllelse. Lindblom var i grunden lika litet som Adlerbeth nöjd med katedralskolorna i deras nuvarande skick. »De s. k. katedralskolor», skrev han i sina anmärkningar, »kunna efter nuvarande inrättning ej mera uträtta än de vanliga trivialskolorna. Om samma inrättning skall bibehållas, anser jag nödigt, att de ynglingar, som behöva en stadgad litterat underbyggnad, ifrån dem hänvisas till något gymnasium».[3]) Även Lindblom önskade undervis-

[1]) Adlerbeth till Lindblom den 19 aug. 1806.
[2]) Tingstadii promemoria av den 28 jan. 1803.
[3]) Lindbloms skrivelse till gillet av den 6 mars 1807.

ningen i dessa skolor utvidgad, så att det företräde, de ansågos äga i jämförelse med andra lägre lärdomsskolor, måtte bli något mer än ett sken. I överensstämmelse härmed hade i det genom hans försorg utarbetade förslaget den gamla stadgans 8:de kapitel om mindre gymnasier, som enligt Murbergs projekt skulle ha uteslutits, blivit ersatt av ett nytt kapitel om katedralskolor (jfr. sid. 161). Med några ord redogjorde Lindblom i sin skrivelse till gillet för huru dessa skolor i hans tanke lämpligen kunde ordnas. För att göra det möjligt för dem att bättre än hittills förbereda för den akademiska undervisningen borde alla dess klasser göras litterata. Därvarande apologistklass tog han alltså bort. Läraren i denna klass skulle i stället mottaga den lärda skolans lärjungar vid deras flyttning från tredje klassen och giva dem en undervisning, motsvarande den i rektors klass. Härefter skulle följa en nyinrättad femte klass såsom en påbyggnad till den förutvarande skolan, i vilken klass rektor och konrektor delade undervisningen.[1] I denna nyupprättade klass skulle meddelas den undervisning, »vartill gymnasierna äro ämnade» (Lindblom). I skolordningen angåvos vissa minimikurser för dem, som från de sålunda utvidgade katedralskolorna skulle kunna sändas till akademin. Vid sidan av de döda språken, latin, grekiska och hebreiska omtalas som ämnen även moderna språk, såsom tyska och franska. I dogmatiken borde det i gymnasierna nyttjade kompendiet kunna absolveras och de s. k. dicta classica läsas ur minnet. Kyrkohistorien skulle inryckas i läroboken i allmän historia (jfr. nedan sid. 202 o. f.).[2] Huru lång tid denna inom en enda klass sammanträngda gymnasiekurs borde kräva, nämnes icke varken i Lindbloms skrivelse till gillet eller i stadgan, varest blott säges, att de därifrån till akademierna dimitterade borde i de uti stadgan nämnda stycken »genom vederbörlig examen och specimina fulltyga erforderlig insikt

[1]) S. O. 1807. Kap. VIII § 1. I stadgekoneeptet har Adlerbeth strukit över denna paragraf i dess ursprungliga, av Lindblom eller hans medhjälpare givna lydelse och i brädden med egen hand givit den en form, som ordagrant överensstämmer med skolordningens.

[2]) S. O. 1807, Kap. VIII § 2 mom. 2.

och färdighet».[1]) Med hänsyn till mängden av här förekommande ämnen och kursernas storlek var det sannolikt, att man tänkte sig undervisningen böra räcka en tid av mer än ett år. Undervisningen i katedralskolorna kom att sträcka sig vida över trivialskolornas utan att likväl nå det omfång den fått på gymnasierna.[2]) Genom apologistavdelningens borttagande från katedralskolorna kunde visserligen icke de för praktiska yrken ämnade få undervisning i dessa skolor, men Lindblom hoppades, att denna olägenhet kunde hjälpas genom de s. k. sockenskolorna, som blivit föreslagna till införande i städerna.[3])

Murberg hade velat förbjuda dem, som genomgått endast en trivialskola, att därifrån omedelbart begiva sig till akademin, varigenom »det felande däruti (i trivialskolans undervisning) måste med dryg kostnad och tidsspillan genom enskild handledning därstädes ersättas».[4]) Detta förbud fick nu kvarstå med hänsyn till den nya organisationen av katedralskolorna och den därmed öppnade möjligheten att till billigare pris erhålla en av lagen erkänd gymnasieundervisning. Härefter skulle ynglingarna vid avgång från trivialskolan med behörigt testimonium (på latin) sändas antingen till ett gymnasium eller en katedralskola för att på dessa ställen vinna tillbörlig mognad för akademiska studier. Man jämkade dock något på

[1]) S. O. 1807. Kap. VIII § 3.

[2]) Fr. W. Schubert, a. a. II, sid. 390.

[3]) Om sockenskolorna se Hall, Svenska och utländska pedagogikens historia, sid 70 o. f. Enligt 1807 års skolordning skulle också hädanefter alla mindre trivialskolor med en rektor och en eller två kolleger ordnas så, att endast näringsidkare där kunde erhålla undervisning, en omdaning, som föreslagits av Skara konsistorium i dess betänkande. I konsistoriets tanke borde i varje stift finnas endast ett gymnasium och en eller två trivialskolor för utbildning av de till studier ämnade, övriga skolor borde tjäna den allmänna bildningen. S. O. 1807. Kap. VI § 2. — För den egentliga folkundervisningen uträttade gillet ej mycket. »Man stannade vid att insamla upplysningar om folkundervisningens ställning i landet och infordra domkapitlens förslag till förbättring» (Folkskolans vän 1910, n:r 42). Jfr. Brocmans »Magasin» 1810, sid. 138 f.

[4]) Murbergs projekt. Kap. II § 8.

nämnda förbud genom att stadga, sannolikt på initiativ av Lindblom, att scholares skulle kunna få direkt begiva sig till akademin, därest de vid en examen, hållen i närvaro av eforus eller den han i sitt ställe förordnade, visade sig äga tillräckligt djupa kunskaper för att med nytta kunna åhöra de akademiska föreläsningarna.[1])

I sammanhang med ovan givna redogörelse för trivialskolans ställning till gymnasiet har även den *privata informationen* blivit något berörd. Åt privatläsning ägnade sig vid denna tid icke blott gymnasister och studenter; även svagt avlönade kolleger vid trivialskolorna och lärare vid pedagogier samt docenter och adjunkter vid akademierna åtogo sig dylik. Tillfälle därtill erbjöd sig ofta i en tid, då det inom de förmögnare och bildade klasserna ansågs »för nedrigt» att låta barnen besöka publika skolor.[2]) I synnerhet bland adeln var det nästan en modesak att hålla sig med informator för barnen. Men även hos den förmögnare delen av borgareklassen hade den privata informationen vunnit insteg. Vad som mest stötte många föräldrar var, att deras barn, så snart de kommit in i skolan, voro tvungna att göra en del av klockarens sysslor, såsom att hänga upp psalmnumren och hjälpa till vid sången i kyrkan, biträda prästen vid vigslar och begravningar o. dyl. Än mera anstöt väckte den rådande seden, att skolgossar under högtidsaftnar skulle gå omkring på gatorna och under sång och musik samla in medel till upphjälpande av skolornas dåliga ekonomi, en sedvänja, vilken var dess svårare att avskaffa, som de därigenom insamlade medeln även användes till förbättring av lärarnas knappa villkor, vilka statsmakterna icke sågo möjlighet att upphjälpa. »Skolorna äro», tänkte den förmögne affärsmannen-borgaren enligt en samtida anonym författare, »gemenligen uppfyllda med pöbelns barn och en hop tiggarungar, som utom mitt och annat hederligt folks understöd skulle tillika med sina lärare svälta ihjäl. — — Jag kan icke tillåta, att mina barn smittas av dessa uslingars ohyfsade seder och

[1]) S. O. 1807, Kap. II § 8.
[2]) Stockholmsposten 1780, n:o 15.

all den osnygghet, alla de vanarter, som de skickligaste lärare hos dem ej äro i stånd att förekomma eller utrota. Dessutom hindrar mängden av gossar upplysningen, om den annars av skolans gamla och knarriga pedanter skulle kunna vinnas».[1]) Präster hade sina särskilda skäl att önska sig privatlärare, då de ofta anlitade informatorns biträde vid predikan.

Orsaken till den publika skolans ringa kredit hos allmänheten låg således å ena sidan hos allmänheten själv, d. v. s. den del därav, som höll sig för god att låta sina barn fostras tillsammans med fattigmans och kände sig kränkt av tvånget för barnen att nödgas deltaga i de skolungdomen åliggande sysslorna. Men å andra sidan låg onekligen felet i betydlig mån jämväl hos skolan. Den erbjöd nämligen knappast någon möjlighet till specialisering av studierna, och detta fel i skolorganisationen var icke mindre lätt avhjälpt än det förstnämnda hos allmänheten. Alla måste i skolan gå den gamla, nötta vägen, som med »skolgräl och latinsk lärdom» förde till vinnande av de för lärostandet nödiga kunskaper. Föräldrar, som önskade sina barn till affärslivet eller den civila tjänstebanan, hade föga nytta av att låta dem gå i en publik skola. Ovan citerade anonyme författare, som i övrigt ansåg den gamla skolordningen god, önskade likväl en förändring därav i det syftet, att det i vissa speciella fall borde vara tillåtet för lärare och föräldrar att rådslå och besluta om de vetenskaper, vari de senare framför allt ville se sina barn undervisade (sid 7).[2]) De under 1700-talet framkomna förslagen till ny skolordning hade antytt en dylik specialisering av studierna redan i skolan.[3]) Även Murberg hade i någon mån velat bereda möjlighet därtill, synbarligen med stöd av nämnda projekt och påverkad jämväl av filantropinismens grundsats om bevarande i möjligaste mån av lärjungarnas individualitet. Enligt projektet skulle nämligen ynglingar, ämnade till ämbetsmanna-

[1]) J. Rosengren, Reformtankar mot slutet av 1700-talet (av Joh. Möller) i Kyrkoh. Årsskr. 1908, sid. 228.
[2]) Kyrkoh. Årsskr. 1908, sid. 226.
[3]) Nordlund, a. a., sidd. 29 o. f. och 39.

banan, icke få dimitteras till akademin eller där antagas, förrän de voro »väl och försvarligen grundade i de språk och vetenskaper, som i gymnasium förehavas, besynnerligen i dem, de var efter sin böjelse och syftemål böra förnämligast idka».[1]) Stadgandet syntes vilja öppna en möjlighet för lärjungarna att framför allt begagna sig av den undervisning, som de kunde ha nytta av för sin framtida bestämmelse med i viss mån åsidosättande av den övriga. Wåhlin tolkade orden så, som om Murberg velat, att val av levnadsbana borde göras redan på gymnasiet. I så fall kunde de i Wåhlins tanke leda till missbruk, såframt icke specialiseringen inskränktes till blott tvenne slag, nämligen *älskare* och *idkare* av vetenskaperna, av vilka de förra frivilligt och blott för eget gagn söka kunskaper, men de senare tillika med avsikt att såsom tjänste- och ämbetsmän tjäna det allmänna. Tillates uppgift av flera ändamål, manne det», frågade han, »blir möjligt att förekomma otjänliga ämnens inträde bland dem, som söka befordran?»[2]) Wåhlin tänkte även på dem, som åtnjöto privat undervisning, vilka kunde känna sig frestade att tolka stadgans ord om specialisering i studierna på ett annat sätt, än lagens upphovsmän avsett. Murbergs ord äro emellertid i oförändrat skick intagna i skolordningen.[3])

Då föräldrar således icke hade möjlighet att vid de publika skolorna få barnen undervisade i för deras framtida bestämmelse nyttigt vetande, valde de hellre sättet med privatläsning i hemmet, varigenom de icke behövde känna sig bundna i sin som naturlig betraktade rätt att själva bestämma över deras uppfostran. Felet med den privata informationen var, att den försiggick utan kontroll och merendels sköttes av lärare, om vilkas kunskaper och lämplighet i övrigt för barns handledning inga garantier funnos.[4]) Visserligen stadgade

[1]) Murbergs projekt, Kap. II § 7.
[2]) Ur Wåhlins anonyma »Anmärkningar vid koneeptutkastet till skolordning».
[3]) S. O. 1807, Kap. II § 7.
[4]) Jfr. P. Wieselgren. Sveriges sköna litteratur. IV: 2. sid. 657.

skolordningen av år 1724, att ingen fick antagas till huslärare utan föregången examen inför domkapitlet, men denna bestämmelse torde icke ha blivit följd.[1]) På ett och annat ställe synas dock prästerna av självtagen myndighet ha utövat ett slags kontroll över den privata informationen. Men i stort saknades alldeles sådan, vilket en dåtida författare betecknar såsom en av skolväsendets mest svaga sidor.[2]) Härtill kom även den allt annat än behagliga ställning, som merendels blev dylika huslärares lott, och vilken en samtida tidskrift skildrar i drastiska ord. »Informatorerna hanterades som första betjänten i huset och hade ofta rang efter kammarjungfrun. De överhopades med löje och förakt, de hutlades med löften, som aldrig uppfylldes, och om de vågade därom påminna, så förföljdes de — och bortkördes slutligen med förebråelsen att hava förlett och vanvårdat sina disciplar».[3]) Givetvis måste hela kårens ställning och anseende lida av den ringaktning, som i många hus visades barnens informator, vilkens syssla betraktades nästan som ett hantverk.[4])

Kyrkans och skolans ledande män vid denna tid sökte av här nämnda skäl inskränka den privata informationen. Wallquist höll det för ett av tidens största fel, att skolor och gymnásier lämnades onyttjade, och satte såsom en livsuppgift att motarbeta detta onda. Adeln och förmögnare borde uppmanas att sända sina barn till publika skolor för att deltaga i kamratskapet och tävlan med andra, »av vilket det är osäkert, vilkendera har mesta gagnet, antingen den, som kan vara herre på föräldrars bekostnad, eller den, som blott kan hoppas bliva det genom egen förtjänst».[5]) Bland korrespondenterna uttalade sig utom Wåhlin även A. Schönberg och J. A. Tingstadius mot den privata informationen. Schönberg, som tidigare uppställt privatläsningens inskränkande på sitt program,[6])

[1]) S. O. 1724. Kap. II § 1.
[2]) Fr. W. Schubert. a. a. II. sid. 428.
[3]) G. A. Silfverstolpe, Läsning i ett och annat 1[illegible]. sid. 78.
[4]) Stockholmsposten 1788. n:o 204.
[5]) Wallquist. Ecklesiastique samlingar, företalet till IV:e flocken.
[6]) Nordlund. a. a., sid. 33.

ansåg det höra till det huvudsakligaste med arbetet på skolordningen, att även de högre klasserna däri uppmanades att mer allmänt sända barnen till offentliga skolor. »Därav tror jag», skrev han, »den fördel vinnas, att undervisningen blir mera grundlig, de unga vänjas mera till arbetsamhet och flit, de nödgas att passa på klockslaget, förenas till större känsla av jämlikhet med sina kamrater m. m.»[1]) Och Tingstadius sade sig vara övertygad om att man icke kunde giva en ädling en bättre fostran än att låta honom i sällskap med sin handledare besöka gymnasiet och akademin.[2]) Även gillets ledande män voro av samma uppfattning. Skolordningen av år 1807 sökte också inskränka den privata informationen. Biskoparna skulle, hette det här liksom i föregående skolordningar från 1649 års stadga, vid visitationer och andra lämpliga tillfällen uppmana allmänheten, särdeles dem, som icke ägde förutsättningar att själva leda eller övervaka sina barns undervisning, att de »hellre försända dem till allmänna läroställen än förtro dem till enskilda huslärares handledning». Där privat information ägde rum, skulle kyrkans män övervaka densamma, vilket förut icke i regel varit fallet.[3])

Det 10:de kapitlet i det av Lindblom ingivna projektet handlade liksom i gällande stadga om *efori ämbete*. Biskopen var sedan gammalt i egenskap av eforus över stiftets läroverk den verklige styresmannen av skolväsendet därstädes och gjorde i mycket, såsom honom gott syntes. I de fall, varom lagen intet stadgade, ägde han bestämma, och hans föreskrifter måste punktligt följas.[4]) Även mot gällande lag och förordning kunde han utan att befara någon påföljd taga sig tämligen fria händer, vilket i sin mån bidrog till den rådande anarkien inom skolväsendet mot slutet av 1700-talet. Den

[1]) A. Schönberg i brev till Lindblom den 9 mars 1807. I Linköpings stiftsbibliotek.

[2]) Tingstadii promemoria till gillet av den 28 jan. 1803.

[3]) S. O. 1807, Kap. II § 1. Jfr. Fr. W. Schubert, a. a. II, sid. 417.

[4]) Fr. W. Schubert, a. a. II, sid. 388.

biskopliga auktoriteten gjorde sig nog merendels gällande mot domkapitlet i övrigt, även om lagen, såsom fallet var med 1724 års stadga, sökte inskränka efori befogenhet till förmån för det sistnämnda. Synbarligen voro eforernas i mycket egenmäktiga förfarande och därav framkallade missförhållanden en av de djupast liggande orsakerna till, att vederbörande nu velat göra ett försök till en ny regime vid undervisningsväsendet i det hela.

De maktägandes avsikt med gillets inrättande var enligt ordalydelsen av det kungliga brevet om dess stiftelse tydligen att göra slut på mångväldet vid skolor och gymnasier (akademier) och ställa dem in under central ledning (sid. 1). Enligt instruktionen för gillet voro även dess åligganden så många och omfattande, att föga i själva verket återstod för den lokala ledningen. Gillet självt synes dock aldrig ha hyst några tankar på att för framtiden bliva bestående såsom ett permanent ämbetsverk med övertagande av den befogenhet, som hittills ålegat biskopen och konsistoriet. Det fattade nästan enbart som sin uppgift att i första hand utarbeta en efter tidens behov avpassad allmän skolordning och därefter se akademierna till godo med nya statuter. Skolordningen blev också verklighet, arbetet på de akademiska statuterna blev endast påbörjat (jfr. sid. 10). Huru stor den befogenhet var, gillet tillade sig självt enligt sin egen skolordning, skall här nedan bli föremål för undersökning. Härmed skall dock ej heller förnekas, att gillet skulle ha kunnat arbeta för och väl även lyckats åstadkomma ett kringskärande av den eforala och konsistoriella makten till förmån för sig självt och därmed för framtiden hava insatt sig på den centrala och ledande plats i fråga om styrelsen av skolor och gymnasier (akademier), vederbörande vid dess stiftelse synes hava ämnat åt detsamma.

Det var emellertid så långt ifrån, att gillet gjorde något i här sist antydd riktning, att ett av de mest utmärkande kännetecknen för den av detsamma utarbetade skolordningen är den stora och på snart sagt alla skolans områden ingripande myn-

lighet, som den tillägger eforerna.[1]) Waller ville här gå längre in de andra medlemmarne i utskottet och bl. a. giva eforus rätt att inför gillet föreslå jämkningar i den förut varande ordningen vid skolor och gymnasier, där sådana kunde tjäna till att åstadkomma större uniformitet mellan anstalter av samma slag. Även Adlerbeth, den ledande mannen i utskottet, önskade både efori och rektors myndighet snarare utvidgad än inskränkt. »En koncentrerad makt i en hand», yttrade han, »bidrager alltid säkrare till ordning och prompt exekution än den delade, och allt för många kontroller på styresmän förlama deras åtgärd och supponera, vad som ej bör supponeras, att de brista i nit och ej äro vuxna sitt kall».[2]) Lindblom hade till en början tänkt att i en viktig fråga göra biskopen så gott som ensamrådande. Lärarna tillsattes av konsistorium, varvid varje dess ledamot hade en röst och biskopen därjämte i händelse av lika röstetal utslagsröst, s. k. votum decisivum. I sin skrivelse till gillet sade sig Lindblom till en början ha varit frestad att lägga utnämningsrätten av lärare helt i biskopens hand »utan annan inskränkning än den, om konsistorium enhälligt kunde med goda skäl jäva den utnämndes skicklighet i jämförelse med någon av de medsökande».[3]) Lindblom synes emellertid vid närmare övervägande icke ha velat utsätta sig för risken att framlägga ett förslag med så små utsikter till godtagande av gillet. Han nöjde sig därför faktiskt med att öka den eforala makten i sådana fall. Biskopen erhöll rätt att *först* utlåta sig över de sökande. I händelse av skiljaktiga meningar i konsistoriet fick han *tvenne* röster utom den rätt till votum decisivum han förut ägde. Några skäl till ökad makt för eforus i dylika frågor angav Lindblom emellertid icke i skrivelsen till gillet, enär skälen i hans tanke gåvo sig själva. I stadgan motiveras dock åtgärden därmed, att biskopen eljest icke kunde uppfylla den honom åliggande plikten att svara för, att läroverken fingo sådana

[1]) S. O. 1807, Kap. X § 3.
[2]) Adlerbeth till protokollet den 26 april 1805.
[3]) Lindbloms anmärkningar till Murbergs projekt.

lärare, som kunde vara »ungdomen till förkovring och uppbyggelse i deras studier och alla kristliga dygder».[1]) Skolordningen synes också taga för givet, att biskopen, om han också fick blott tvenne röster, i realiteten dock själv skall bli den utnämnande. »När alla sökande sina prov avlagt», heter det, »utnämner biskopen med uppgivande av sina skäl den av de sökande, som i alla avseenden och synnerligen i gåvan att undervisa befunnits äga den största skickligheten, varvid konsistoriales äga var för sig sina påminnelser avgiva. Blive den lektor, som mesta rösterna undfått, varvid biskopens röst i anseende till dess dubbla egenskap av præses och eforus beräknas för tvenne».[2]) Ingen läraretjänst fick tillsättas i biskopens frånvaro, förrän han blivit satt i tillfälle att taga del av de sökandes namn och ansökningar med därtill hörande handlingar. Endast under biskopsledighet skulle en ledig syssla få besättas genom konsistoriets pluralitet.

Lindbloms önskan att lägga om möjligt hela makten vid lärares tillsättning i efori hand pekar på en även eljest hos honom märkbar tendens till att se de klerikala intressena till godo och låta de kyrkliga synpunkterna vara de bestämmande. Dithän kunna vi räkna hans strävan att låta de klassiska språken, i synnerhet latinet och nya testamentets grundspråk, såvitt möjligt behålla sin forna ställning vid skolorna, enär en grundlig kännedom om dessa språk är nödvändig för ett djupare inträngande i teologien, samt hans ingripande till förhindrande av stiftsbandets lossande. För övrigt talar jämväl den omständigheten för samma sak, att han gjorde ett så stort nummer av de i äldre tider vid katedralerna uppvuxna, under biskopens omedelbara tillsyn stående läroanstalterna, att han — efter ökningen av därvarande antal klasser med en gymnasieklass — lät dem träda i gymnasiernas ställe och fa sitt särskilda kapitel i stadgan. Sannolikt hade Murberg icke

[1]) S. O. 1807. Kap. X § 2.
[2]) S. O. 1807. Kap. I § 3. Biskopen behöll sina tvenne röster i frågor rörande lärareutnämningar ända till vår nuvarande läroverksorganisations uppkomst (1905).

tänkt att i sitt stadgeprojekt ens nämna dessa skolors namn, än mindre hade han för avsikt att giva dem ett slags rangställning bland svenska läroanstalter. I nämnda avseenden har Lindblom, synbarligen i mer än en fråga påverkad av Adlerbeth och möjligen även av sin »anonyme» medarbetare, satt sin prägel på 1807 års skolordning.

I fråga om *disciplinen* gjorde sig milda åsikter gällande inom gillet. Murbergs åsikter i disciplinära frågor framgå icke till fullo av hans åtgärd för skapandet av skolordningen, enär han icke lade handen vid det kapitel (Kap. XII), som behandlade denna fråga. Att döma av orden på annat ställe i hans projekt synes han dock ej ha varit emot en hårdare behandling. Lärare vid skolor och gymnasier, hette det, skulle vid ungdomens handledning vara »så fogliga, att ingen hård och otidig medfart brukas, då icke en nödig aga för lättja eller odygd äger rum».[1]) Murberg skulle på grund härav ha ansett en hård och otidig medfart vara på sin plats vid aga för lättja eller odygd, vilket föranledde Wåhlin att uttala såsom sin tanke, att sådan medfart, som kunde kallas hård och otidig, aldrig borde förekomma i en skola. Ehuru icke motståndare till all aga i skolan, varnade likväl Wåhlin i likhet med Rousseau och filantropinisterna för missbruk och ett för tidigt begagnande därav. »Då aga», säger han, »är det yttersta (medlet), tjänligt icke att inplanta kärlek för dygd, icke att utrota böjelse för last, men att förekomma dess utbrott, så följer, att då den för tidigt nyttjas, betager sig ungdomsledaren alla andra korrektionssätt än agans förökande eller fördubbling varje gång felsteget återtages». Endast uppenbara laster, lögn och bedrägeri borde straffas med skolaga, men den, som tvenne gånger blivit agad utan resultat, borde tredje gången visas bort ifrån skolan. Mot lättja var aga alldeles icke det rätta medlet såsom innefattande, »vad ingen didacticus i våra tider godkänner». Var lättjan så stor, att aga behövde tillgripas, hade yng-

---

[1]) Murbergs projekt, Kap. III § 1.

lingen därigenom visat sin olämplighet för studier och borde då bortskickas. Wåhlin hänvisade till bekanta utländska pedagoger (Gedike, Resewitz, Campe o. a.), vilka givit anvisning på flera andra sätt än aga till att hos de unga väcka håg och lust för studier.[1])

De till gillet insända betänkandena från konsistorierna innehålla i allmänhet icke mycket om disciplinen. Undantag härifrån utgör Skara konsistorii betänkande, där i bilagt yttrande av ovan nämnde O. Westman disciplinfrågan ganska utförligt behandlas. Denne ville här följa den grundsatsen, att agan bör »avskräcka för lastens utövning utan att sätta på den agade en outplånlig stämpel av vanära». Westman tänkte på straffet att sättas i stock, vilket den gamla skolordningen stadgade för allehanda utsvävningar. Detta straff hade väl numera blivit bortlagt i likhet med en del andra barbariska straffarter, men Westman ansåg, att det icke ens borde ha någon grund i författningen. Jämte straffet att sättas i stocken nämner 1724 års skolordning liksom 1760 års projekt till ny stadga såsom svårare straffarter att sättas i proban (fängelset) och »att slås med ris in på bara kroppen», vilket senare uttryckligen gällde även gymnasister. Westman ville ha detta ändrat därhän, att ris och färla skulle alldeles förbjudas på gymnasiet, där de flesta hunnit till den ålder, att lämpliga moraliska föreställningar borde ha åsyftad verkan. »Att behandla dessa (gymnasisterna) på lika sätt med brottslingar av sämre slaget, vilka i barnaåren fått nästan ingen education, innefattar i sig en orimlighet och skulle hos dem kväva en tillbörlig ambition, som, rätt använd, bliver både en bom mot lasten och en drivfjäder till det goda. Themistokles gjordes av sin fader arvlös för sin oordentliga levnad och blev därigenom räddad. Men hade hans fader bestraffat honom på samma sätt som vår skolordning föreskriver, så är det mycket osäkert, om man någonsin fått skriva om honom: 'Hæc igno-

---

[1]) Wåhlins »Anmärkningar vid koneeptutkastet till skolordning». Jfr. Kyrkoh. Årsskr. 1908, sid. 234.

minia non fregit eum, sed erexit'».[1]) Grövre förbrytelser på gymnasialstadiet kunde lämpligen bestraffas med förlusten av ett års stipendium, offentlig avbön eller den s. k. proban, vilken senare borde vara ett rum, där man kunde vistas utan fara för sin hälsa, men där ynglingen för en tid berövades friheten och nöjet av kamraters umgänge.[1])

Westmans tankar i disciplinära frågor hade synbarligen resonnans hos gillet. Flertalet av dess medlemmar voro ju mer eller mindre hängivna anhängare av upplysningsfilosofien, vars lära om människonaturens ursprungliga godhet ej harmonierade med stränghet i uppfostran. Inom utskottet gjorde sig Adlerbeth till tolk för de moderna asikterna i disciplinväg och förordade liksom Westman inskränkning av det kroppsliga straffet. Detta borde väl, ansåg han, bibehållas på ett lägre stadium, men vid gymnasistens ålder skulle aga snarare verka till försämring än till upprättelse och förbättring. Ett sådant straff var nog ägnat att uppfylla det ena ändamålet med all bestraffning, vilket är varning för andra, men det skulle icke tjäna det enligt Adlerbeths förmenande huvudsakliga målet, som är den felandes förbättring. »En sådan bestraffning», yttrade han, »kväver ambition och känslan av eget värde, vilken grund för ett anständigt uppförande bör förvaras orubbad... Sinnets förhärdande, den outplånliga skammen av ett förnedrande straff skulle snarare bereda fräckhet till nya brott än avsky för begångna».[2]) Lindblom yttrade ingenting om disciplinen i sin skrivelse till gillet, sannolikt lade han ej stor vikt vid sådana frågor. Med Lindbloms sätt att umgås med ungdomen måste otvivelaktigt disciplinen sköta sig själv. Man läse, vad sådana ha att säga om honom och hans besök i skolan, vilka gingo i Linköpings läroverk under hans tid som eforus därstädes, och man skall till fullo

[1]) Westmans ovan nämnda, Skara konsistorii memorial bifogade yttrande i skolfrågan. Orden »Hæc ignominia (eg. quæ contumelia) etc.» äro hämtade ur Cornelius Nepos' levnadsbeskrivning över Themistokles.

[2]) Adlerbeth till protokollet den 26 april 1805.

första, varför Lindblom förbigår denna fråga.[1]) På grund härav gör sig en märkbar tendens till mildhet i disciplinen gällande i 1807 års skolordning, och kontrasten i detta avseende mellan denna och den gamla stadgan faller dess mer i ögonen, som den senare t. o. m. var strängare än den närmast föregående skolordningen av år 1649 (1693 års stadga utgör snarare en revision av förut gällande skolordning än en självständig sådan). Såsom bestraffningsformer på gymnasiet och i skolan stadgar 1807 års skolordning tilltal och varning med uppgivande av den felandes namn, avsöndring från medlärjungar på särskilt ställe, större eller mindre förlust av premier eller stipendier, degradering från ett högre till ett lägre rum, avbön, consilium abeundi, sedan föräldrar eller förmyndare blivit därom underrättade, samt relegation. Härtill kommo hårdare eller lindrigare aga med ris för skolpiltar samt fängelse på längre eller kortare tid för gymnasister.[2]) »Proba och skolestock ha härmed definitivt försvunnit ur den svenska skollagstiftningen, och fängelse omtalas såsom tillåten straffart för sista gången i 1807 års skolordning».[3])

En nyhet i de disciplinära stadgandena i denna skolordning är bestämmelsen om en »gymnasii skolerätt eller concilium gymnasticum», åt vilken man synes ha velat ge en liknande myndighet som den konsistorium minus vid akademierna äger beträffande disciplinens upprätthållande bland studenterna.[3]) Gillets arkiv lämnar icke mycket material till att förklara anledningen till bestämmelsen om denna nya institution. Det enda i denna väg torde finnas i Linköpings konsistorii memorial. Konsistorium talar om en vid därvarande

[1]) Se exempelvis C. F. Dahlgren, Samlade Skrifter III, sid. 145.

[2]) S. O. 1807. Kap. XII § 3. I det ursprungliga konceptet gällde straffarten »aga hårdare eller lindrigare med ris» även för gymnasister. Orden äro överstrukna och i brädden ändrade av Adlerbeths hand till överensstämmelse med stadgan, som talar om »hårdare eller lindrigare aga med ris för skolpiltar och fängelse på längre eller kortare tid för gymnasister».

[3]) W. Ekedahl. Bidrag till den svenska skoldisciplinens historia, sid. 34.

läroverk varande, tydligen disciplinär myndighet under namn av senatus gymnasticus och föreslår, att denna myndighet borde jämte rektor få befogenhet att upptaga alla angivelser av vad beskaffenhet som helst samt »efter föregången prövning antingen remittera de grövre och under allmänna lagen hörande brott till den världsliga rätten men själv avgöra och betämja de mindre på sätt, 1724 års skolordnings 12:e kap. föreskriver». Konsistoriet trodde detta vara en utväg att förekomma de ej sällan utbrytande tvisterna med magistraterna om rätt forum för den studerande ungdomen, vilka merendels uppstodo i städer, där gymnasier med större trivialskolor voro belägna.[1])

Granskar man, vad stadgan har att säga om denna gymnasii skolrätt, skall man finna, att dess uppgift var just den, konsistoriet i Linköping föreslog böra tillkomma rektor och den nämnda senatus gymnasticus. Ordförande i rätten var rektor, och hans ämbetsbröder voro bisittare i densamma. Den borde ha till ögonmärke att »hellre med faderlig ömhet rätta och förbättra än med mycken stränghet straffa och förvärra». Rektor var skyldig upptaga klagomål av vad art som helst och efter anmälan hos eforus sammankalla skolrätten, som ägde att döma i alla de mål, skollagen nämner och vara svårare straff borde följa; dock skulle dess utslag underställas eforus, som ägde rätt att efter omständigheterna lindra eller skärpa straffet. Anklagades gymnasist för grövre och under allmänna lagen hörande brott,[2]) skulle skolrätten förvisa målet till vederbörande världsliga rätt och dess åtgärd, varvid rektor eller någon annan av skolrätten befullmäktigad ägde närvara. Befanns den anklagade saker, stadgar lagen relegation, innan det världsliga straffet försiggått. Även skolyngling från trivialskolan i gymnasiestaden skulle vid angivelse för svårare överträdelse av skollagen stå till svars inför skolrätten, vilket skulle

[1]) Linköpings konsistorii memorial av den 18 mars 1803.

[2]) Stadgekonceptet hade här ursprungligen nämnt »hemgång, rån, stöld eller dråp», men dessa ord äro överstrukna och av Adlerbeth i brädden ersatta med ordet »brott».

ske i närvaro av den lärare, till vilkens klass den brottslige hörde. Vid övriga utom gymnasiestaden belägna trivialskolor i stiftet ägde rektor att i närvaro av inspektor och i samråd med övriga lärare rannsaka och döma i alla svårare mål, men innefattade straffet relegation, skulle frågan hänskjutas till eforus och hans utlåtande avvaktas, innan domen föll.[1])

Uppfostringskommissionen hade i sitt projekt till ny skolordning av år 1760 föreslagit en väsentlig inskränkning av de förut vid läroverken vanliga *ferierna*. Enligt detta projekt skulle fritiden vid jul och midsommar avkortas till ungefär hälften mot förut eller till sammanlagt 8 veckor om året, vilka eforus och konsistorium borde få närmare utsätta i terminer. Projektet synes ha velat i lag fästa något, som redan på de flesta ställen var brukligt, nämligen att ferierna togo sin början senare och slutade förr än lagen stadgade.[2]) Från ett par konsistorier framhölls dock önskvärdheten av att ferierna måtte få behålla sin förut varande längd. Såsom skäl härför anförde Linköpings konsistorium den omständigheten, att större delen av de studerande på grund av fattigdom ej kunde uppehålla sig i staden längre tid av året än förut varit brukligt.[3]) Strängnäs konsistorium framhöll samma omständighet och antydde därjämte, att de ungas hälsa sannolikt skulle taga skada av en längre tids vistelse vid läroanstalterna på grund av det därstädes vanliga levnadssättet, då de »i trånga och mindre bekvämliga våningsrum måste bo 3 à 4 tillsammans under saknad av kroppsövningar samt åtnjuten merendels salt och hård spis».[4]) Ovan nämnde anonyme författare lämnade måhända en något överdriven svartmålning av skolgossarnes vanliga levnadssätt i läroverksstaden för att därmed motivera sitt yrkande om behovet av en mera verksam inspektion över dem även utom skolan (sid. 135). »Ungdomen bor», heter det, »kringspridd i hela staden, merendels i kyffen hos folk av

[1]) S. O. 1807, Kap. XII § 9.

[2]) Akademiska konsistoriets i Uppsala memorial till gillet av den 6 nov. 1802.

[3]) Linköpings konsistorii memorial av den 16 mars 1803.

[4]) Strängnäs konsistorii memorial av den 2 april 1802.

sämsta slaget, som dels av räddhaga för djäknarnas hämnd, dels av feg egennytta pa tillfragan hellre bemantlar och döljer än upptäcker de oordentligheter, som förövas: de hemliga laster oberäknade, vari pojkar, boende 6 à 8 stycken tillhopa i en liten kammare, undervisande och förledande varandra, osedda gemensamt deltaga».[1])

Gillet ansåg tydligen ej heller skäl föreligga att avknappa ferietiden. Adlerbeth önskade för sin del bliva vid det gamla och framhöll såsom skäl för ett fasthållande vid bruklig praxis det redan av konsistorierna framförda, att fattiga föräldrar icke skulle ha råd att hålla barnen vid lärosätet så lång tid av året, som skulle bli fallet, därest 1760 års projekt följdes. Den dittills vanliga ferietiden — omkring 16 veckor av året, oberäknat ledigheten vid påsk och pingst — var i hans tanke väl behövlig för både lärare och lärjungar, vartill kom, att det skulle innebära en ytterligare försämring av de förres redan förut knappa villkor att utan löneförbättring begära av dem en längre arbetstid än förut. Skälen skulle dock förfalla, om det kunde anses för avgjort, att ungdomen under ferierna glömde bort, vad den lärt i skolan, och därigenom sattes tillbaka i studier, men Adlerbeths erfarenhet gick snarare i motsatt riktning, att ferierna för den flitige voro mera gagnande än skadliga för studierna. »Vad han inhämtar vid läroverket är ett förråd, han knappt äger tid att till sin sannskyldiga nytta strax i ordning ställa. Detta är tiden att samla, tiden att reda inträffar vid mera ledighet». Den flitige använde ofta sina ferier till att stödja, befästa och på egen hand utvidga, vad han under skolgången lärt, och för den lättjefulle skulle en utsträckt undervisning icke bli till något gagn.[2]) Även från korrespondenthåll uttalades önskan om att stanna vid status quo rörande ferierna.[3])

---

[1]) Anonymt memorial av den 24 nov. 1804 med titel »Något om skolväsendet och dess förbättrande».

[2]) Adlerbeth till protokollet den 26 april 1805.

[3]) Den här åsyftade är kansliradet A. Schönberg. »Några trodde sig göra väl», skrev denne till Lindblom den 31 mars 1807», att önska sommarferiernas förkortning, vilket var föreslaget i uppfostringskom-

Gillet lät alltså i stort sett ferietiden behålla sin förut varande längd. Endast den kortare fritiden vid påsk och pingst, som förut räckt åtminstone halvannan vecka, blev något avknappad. Akademiska konsistoriet i Uppsala hade föreslagit, att läsningen i skolorna vid dessa högtider skulle i enlighet med bruket vid akademierna sluta tre dagar före helgen för att åter upptagas onsdagen i högtidsveckan.[1]) Gillet avknappade också fritiden något vid dessa båda högtider och stadgade, att läsningen åter skulle börja med 5:e dagen efter helgen eller torsdagen, vilket ännu är brukligt. Utom denna kortare ledighet skulle s. k. vacationes solennes med samma längd som förut givas tvenne gånger om året, nämligen »om vintern från Lucie tid till kyndelsmässan och om sommaren från Johannes till Bartolomei dag».[2])

Ännu ett par nyheter, som inkommit i 1807 års skolordning på initiativ av Lindblom, må här nämnas. Denna skolordning är den första, som talar om gymnastik vid läroverken. Lindblom insåg nyttan av kroppsövningar för skolungdomen med dess stillasittande arbete (jfr. filantropinisterna) och hade även under sista året (1805) av sin vistelse i Linköping infört dylika vid därvarande läroverk, vartill han sökt och erhållit regeringens tillstånd. Sannolikt var detta första gången gymnastik förekom vid något svenskt läroverk.[3]) Dessa på Lindbloms initiativ vidtagna anstalter för införande av gymnastiska övningar vid den under hans tillsyn stående läroanstalten äro så mycket märkligare, som den svenska gymnastikens skapare

---

missionens projekt år 1760 men mötte motstånd i prästeståndet vid den riksdagen. då hela projektet hänvisades till den senare uppfostrings-kommissionen, i vilken jag ock någon tid var deltagande: där lämnades detta, som det nu är, vilket ock enligt min tanke är bäst. De fattiga studerande skulle icke hava tillgång att utan sådan intervall vistas vid lärohuset och lärarna behöva ock denna vilotiden, ofta nödsakade att dricka brunn och sköta sin hälsa efter tråkigt arbete».

[1]) Akademiska konsistoriets i Uppsala memorial av den 6 nov. 1802.

[2]) S. O. 1807. Kap. XIII § 2.

[3]) Samuel Hedborn, Åminnelsetal över Jacob Axelsson Lindblom, hållet i Stockholms prästsällskap den 17 maj 1819, sid. 39. Se även S. G. Cavallin, Skolhistoriska minnen, sid. 8.

P. H. Ling vid denna tid ännu icke synes ha tänkt på att införa något gymnastiskt system.[1]) Lindbloms praktiska blick och företagsamhet kommo även här till synes. Med stöd av det honom givna »prejudicatet» om rätt till införande av gymnastik vid läroverket i Linköping insatte Lindblom i stadgeförslaget en bestämmelse om kroppsövningar, i vilken det heter, att vid varje läroverk »s. k. gymnastiska anstalter inrättas skola, där ungdomen under lovstunderna och tillsyn av någon lärare får öva sig i att kliva, hoppa, voltigera, simma m. m., vartill tjänliga inrättningar böra göras och den klokhet och försiktighet iakttagas, som kunna göra dessa övningar för ungdomen nyttiga utan att de bliva för densamma vådliga».[2])

Icke heller hade i någon föregående skolordning något varit sagt om vaktmästare. De sysslor, som kunnat åligga en sådan, sköttes mestadels av lärjungarne själva.[3]) Sålunda omtalar Samuel Ödmann i sina »Hågkomster från hembygden och skolan» en hel stab av ämbetsmän bland lärjungarna, vilka skulle understödja rektor vid disciplinens upprätthållande, och bland vilka främst stod den s. k. notarius scholæ, som var ett slags vice president inom skolan med skyldighet att tillkännagiva rektors befallningar för den övriga ungdomen och även vaka över att de åtlyddes. Linköpings konsistorium yrkade i sitt memorial, att en vaktmästare måtte anställas åtminstone vid de större läroverken för att avleda alla tillfällen att bortslösa tiden med servila göromål och att »genom friheten från dessa tjänstehjonsgöromål leda ungdomen till en anständig ambition». I Linköping hade även under Lindbloms tid varit anställd en för gymnasiet, biblioteket och skolan gemensam vaktmästare. Då frågan om skolordningen var före

[1]) Då Ling i mars 1805 utnämndes till fäktmästare vid Lunds akademi, synes han ännu icke ha hyst någon bestämd tanke på att införa något gymnastiskt system. G. Ljunggren, Svenska vitterhetens hävder III, sid. 547, noten.

[2]) S. O. 1807, Kap. IX § 5.

[3]) Jfr. K. W. Böttiger, Självbiografiska anteckningar och brev, i utdrag hos Hernlund och Steffen, Ferieläsning i svensk litteratur I, sid. 68 o. f.

till avgörande inom gillet och förslaget upplästes, bad Lindblom att få tillägga en sak, som han icke uppmärksammat vid prövningen därav, nämligen angelägenheten av att »till förekommande av olyckshändelser samt snygghetens desto större iakttagande en s. k. skolebetjent vid skolorna bleve antagen, som emot arvode, vilket av de s. k. djäknepenningarne kunde utbetalas, skulle besörja eldningen och städningen, vilka göromål hittills vanligen av ungdomen blivit bestridde».[1]) Med anledning härav beslöt gillet att vid det av Lindblom påpekade stället i skolordningen göra ett tillägg av följande lydelse: »Och skall det vara tillåtet att antaga en skolebetjänt, därest tillgång till hans avlöning det medgiver».[2])

I de genom Lindbloms försorg utarbetade sex sista kapitlen av skolordningsprojektet hava följande ändringar och tillägg blivit gjorda till den förut gällande stadgan. Katedralskolorna utvidgades med en femte klass, varigenom dessa skolor skulle i någon mån kunna ersätta gymnasierna och således även i verkligheten motsvara de krav på högre utbildning och en mera grundlig förberedelse för akademiska studier, som allmänheten sedan gammalt satte på dessa anstalter. Åt dessa skolor, vilka blott på ett enda ställe omtalas i 1724 års skolordning, i vilken dock ingen skillnad angives mellan dem och övriga lägre lärdomsskolor, ägnades i förslaget ett särskilt kapitel (Kap. VIII). Vad gymnasieundervisningen beträffar, tog

[1]) Protokoll i gillet av den 6 maj 1807. Djäknepenningarne, en till en början frivillig och till studiehjälp åt fattiga allmogebarn avsedd utgift, bestämdes vid 1624 års riksdag till 6 öre för varje jordägare på landet. Denna avgift uppbars länge av skolgossarne själva under s. k. omgångar till en början fyra, sedermera tvenne gånger om året. Soekengången förbjöds emellertid år 1780, då det i stället påbjöds, att kronobetjäningen skulle uppbära avgiften. En del av djäknepenningarne användes jämväl till löneförbättring åt kollegerna, det övriga till premier och understöd åt fattiga gossar, som insjuknade under vistelsen i staden, samt till begravningshjälp åt döda. Då de icke undergått någon förhöjning, voro de otillräckliga för de med dem avsedda ändamålen, varför det var föga troligt, att de därjämte skulle kunna räcka till att även löna vaktmästare.

[2]) S. O. 1807, Kap. IV § 8.

Lindblom bort de därstädes av ålder förekommande homiletiska övningarna, de s. k. exercitia concionatoria,[1]) såsom »i sig själva förtidiga och nu mer än förr vid den åldern obehövliga, då K. Maj:t vid alla rikets akademier inrättat seminarier för präster, där efter behörig förberedelse tillfälle till dessa övningar hålles den ungdom tillhanda, som ärnar ingå i andliga läroståndet».[2]) Eforus erhöll jämte utsträckt inspektionsmyndighet över alla stiftets skolor även ökad makt vid tillsättning av lärare genom att i dylika frågor tillerkännas tvenne röster med bibehållande av den honom förut tillkommande rätten till utslagsröst, s. k. votum decisivum.[3]) I disciplinfrågor togs ett stort steg till avskrivning av hårdare straffarter såväl genom skolagans borttagande på gymnasiet som genom avskaffande av proba och skolstock. Härtill kom, att Lindblom i stadgeförslaget intog en bestämmelse om kroppsövningar samt gav läroverken rätt att under vissa villkor anställa en vaktmästare.

---

[1]) S. O. 1807. Kap. IX § 3. varest omtalas endast tvenne slags övningar. s. k. exercitia oratoria och disputatoria. Gällande stadga föreskrev därjämte s. k. exercitia concionatoria.

[2]) Lindbloms anmärkningar. Åbo erhöll sitt seminarium för präster 1804. Uppsala 1806 och Lund 1808. Den närmaste anledningen till upprättandet av dessa seminarier var, att skolan var i färd att mista sin karaktär av prästbildningsanstalt, med anledning varav universiteten måste övertaga, vad skolan och gymnasiet icke längre kunde giva, nämligen den praktiska prästutbildningen. Den teoretiska prästutbildningen överflyttades senare från gymnasierna till akademin. Rodhe, Kyrka och skola etc., sid. 30.

[3]) S. O. 1807. Kap. X § 3 mom. 4.

IV. Skolordningsförslaget inför rikets allmänna ärendens beredning.

Kanslärsgillets förslag till ny skolordning gick efter slutad granskning inför gillet till den s. k. rikets allmänna ärendens beredning, en institution, som tillkommit efter statsvälvningen år 1789 såsom en ersättning för det då upplösta rikets råd, och från vilken de där avgjorda ärendena stadfästes såsom regeringens beslut genom konungens påskrift. Beredningen hade under sommaren 1807 ärendet före vid tvenne sammanträden, den 29 juli och den 12 augusti, och tillstyrkte därvid ändringar på några få ställen i projektet. Den viktigaste av dessa gällde beskaffenheten av de vid skolorna brukade läroböckerna.

Det snart sagt kaotiska tillståndet vid läroverken i fråga om läroböcker, vilket föranlett konsistorier och enskilda att inför gillet yrka på större enhetlighet i detta avseende mellan läroanstalter av samma slag och införande av nya böcker med enahanda principer i en och samma vetenskap, hade även Murberg under sin långa skolmannabana uppmärksammat och sökte i sitt projekt råda bot härför. »Som undervisningssättet vid läroverken i allmänhet», hette det i projektet, »från de högsta till de lägsta bör vara likställigt, så skola ock de läroböcker, som vid skolor och gymnasier givas ungdomen i händer, ej allenast vara författade i korta, rena och grundliga begrepp utan ock i det likställiga sammanhang med varandra och med det skick, varuti vetenskaperna finnas och vid uni-

versiteten föredragas, att lärlingarne vid framsteg och flyttningar från lägre till högre klasser ej förbryllas av nya föreställningssätt».[1])

Murbergs tanke var alltså, att de i skolorna brukade läroböckerna skulle vara i nivå med sin tid och med vetenskapernas davarande ståndpunkt och följaktligen även bruka den vid akademierna godkända vetenskapliga terminologien. Denna nyhet mottogs icke med glädje av alla i gillet. En viss rädsla för akademierna gjorde sig under rationalismens tid gällande hos alla, som höllo fast vid den kyrkliga bekännelsen, och deras farhåga var välgrundad, då den akademiska undervisningen vid denna tid faktiskt bidrog till att undergräva tron hos de unga. Även de teologie studerande fingo numera sin åskådning mer eller mindre bestämd av den på modet varande filosofien, för närvarande kantianismen. »Som under rationalismens tidsskifte hela andan vid universitetet var mättad av filosofi, och den teologiska undervisningen färgades av filosofien, skiftade livsåskådningen även bland de teologie studerande i viss mån efter det filosofiska system, som åtnjöt mesta förtroendet för dagen».[2]) De teologie studerandena sade sig vara filosofer och kantianer, men befunnos till stor del såväl i prövning inför akademiska lärare som i sacerdotalexamen inför konsistorierna skäligen klena även i det huvudsakligaste av kristendomens stycken.[3]) De neologiskt sinnade ville se rätta orsaken till det klena resultatet av de teologiska studierna vid akademin i den redan på skolstadiet givna kristendomsundervisningen, vilken icke gav någon kunskap i ämnet och därtill genom den snedvridna metoden ansågs väcka leda hos de unga för detsamma. »Då man», skrev prof. Daniel Boëthius i Uppsala, »såsom nu sker med andra klassen i trivialskolan, lämnar katekesen, i den tredje börjar att läsa en obegriplig översättning av Benzelii Epitome, i den fjärde att läsa densamma på latin och i gymnasiet knappt får höra 5 à 6 artiklar

---

[1]) Murbergs projekt, Kap. V § 1.
[2]) G. Westling, a. a., i Kyrkoh. Årsskr. 1916, sid. 193.
[3]) Kyrkoh. Årsskr. 1908, sid. 208.

av Benzelii Repetitio theologica, kommenterade med en vidlyftig och hoprafsad lärdom, är det icke underligt, att ungdom vid ankomsten till akademin icke allenast är utan all redig kunskap i den teologi, den säger sig hava läst, utan även ofta i brist av den första kateketiska kunskapen i religionsläran».[1])

För Lindblom var Murbergs ovan nämnda yrkande om läroböckernas anpassning efter vetenskapernas framsteg vid akademierna synnerligen välkommet. Själv gammal akademiker ansåg han det såsom en livsuppgift att göra de vetenskapliga resultaten på teologiens område kända bland prästerna och de bildade bland lekmännen, vilket skedde bl. a. genom den av honom från Linköping utgivna Journalen för präster, till vilken jämväl flera av hans personliga vänner och beundrare ställde sig mycket tveksamma.[2]) Även gillets medlemmar i övrigt torde ha ansett bestämmelsen i fråga vara på sin plats i skolordningen. Endast Waller hade protesterat däremot, men hans protester vägde så mycket tyngre och voro så mycket svårare att komma ifrån, som han fick på sin sida gillets främste man, riksdrotsen Wachtmeister. Synbarligen var man även å högsta ort orolig för utgången och intresserad av Wallers seger i den ojämna striden.

I sitt skolordningsprojekt visade Waller en i ögonen fallande tendens till ringaktning för eller åsidosättande av akademierna. En yttring härav är hans försök att utestänga akademici från läroverken. Teologie lektorat skulle nämligen enligt projektet få sökas endast av dem, som på stället eller i stiftet inhämtat nödig vana vid de konsistoriella göromålen. Även i övrigt lämpliga akademiska lärare skulle icke få söka dylika befattningar.[3]) Genom att sålunda kräva på platsen eller i stiftet vunnen erfarenhet av och vana vid konsistoriegöromål av de sökande hade Waller faktiskt utestängt aka-

---

[1]) Yttrande av professor Dan. Boëthius till akad. konsistoriets i Uppsala protokoll den 10 mars 1804 med anledning av gillets skrivelse till akademierna den 28 jan. 1803 angående läroböckerna.
[2]) Westling, a. a., sid. 182 o. f.
[3]) Wallers projekt, Art. IX § 3.

demiska lärare från teologie lektorat vid läroverken. En yngre akademisk lärare (i teologi), som icke såg någon utväg till att vinna befordran vid akademin, skulle även se möjligheten att bliva gymnasielärare för sig stängd. Hade gymnasier funnits i universitetsstäderna, skulle han ju eventuellt där kunnat få ett teologie lektorat, men ingen stad i Sverige hade vid denna tid både akademi och gymnasium (sid. 162). Enligt Wallers projekt skulle av rikets gymnasier endast det mindre gymnasiet i Gävle såsom beläget inom ärkestiftet eventuellt kunna stå öppet för akademici från Uppsala, när det gällde att tillsätta ett teologie lektorat därstädes. Adlerbeth ansåg snarare den vid akademierna vunna högre lärdomen behöva uppmuntran och trodde, att den konsistoriella rutinen, varpå Waller grundade sitt förbud för akademici att söka teologie lektorat, av en akademiker sannolikt lätt kunde vinnas.[1]) I besvärsmål rörande lärares tillsättande, vilka skulle ingivas till kanslärsgillet, säges uttryckligen, att ingen medlem av gillet skulle kunna till ansvar fordras och fällas, därför att hans omdöme om de sökande avvikit från de vid akademierna dem givna vitsorden, när intet annat intresse än läroverkens bästa varit bestämmande för hans votum.[2])

Även i fråga om Wallers mera såsom ett önskemål än i form av ett påbud uttalade tankar om sättet för nya läroböckers antagande kommer ett åsidosättande av den akademiska kompetensen till synes. Nya böcker skulle nämligen med förbigående av akademierna granskas endast av kanslärsgillet, inom vilket »alla försök (till av lärarna utarbetade böcker), som eforus finner värdiga att komma under dess granskning, prövas, de bästa utväljas, och sedan alla efori adjungeras att lägga sista handen vid prövningen, valet och den förbättring av det valda, som kan finnas nödig, varpå det sedan av Oss skall auktoriseras till allmänt bruk vid läroverken».[3]) Adlerbeth fann denna apparat med samtliga eforernas sammankallande alltför vidlyftig, varjämte han i sak fann skäligt invända, att

[1]) Adlerbeth till protokollet i utskottet den 19 mars 1806.
[2]) Wallers projekt, Art. IX § 5.
[3]) Wallers projekt. Art. X § 6.

om också gillets prövning även i dylika frågor var i sin ordning, han för sin del likväl alltid ämnade tillstyrka, att någon akademisk fakultet därvid måtte biträda med sitt på sakkunskap grundade utlåtande. »Så länge akademier existera, bör av dem väntas säkraste kännedomen av litterära saker, och kanslärsgillet är ett verk av ämbetsmän, som ej ex professo kunna följa vetenskaperna».[1])

Ännu tydligare kom dock Wallers rädsla för akademierna och den därstädes hyllade vetenskapen till uttryck i hans ställning till Murbergs föreskrift om läroböckernas tidsenliga skick efter akademisk måttstock. Redan under den preliminära behandlingen av projektet i utskottet hade han uttalat sin bestämda protest mot denna punkt.[2]) Under ärendets fortsatta prövning inom gillet i dess helhet fann Waller för gott att lämna sitt eget projekt men kämpade likväl för att få ett tilllägg till den redan godkända ingressen, i vilket tillägg han genom att fastslå en numera föråldrad terminologi sökte omintetgöra alla försök att införa en nyare sådan (sid. 72). Och i det memorial till protokollet av den 7 maj, som han några dagar därefter privatim överlämnade till sekreteraren Kökeritz, sedan överläggningarna i ärendet voro avslutade, förklarade han sig vara av samma uppfattning som gillets övriga medlemmar i allt utom i denna enda punkt. Genom borttagandet av bestämmelsen i fråga såg han en möjlighet att förskona läroverken från den av honom fruktade kantiska filosofien, vilken han ansåg snart sagt ateistisk, och vars definition på ordet lag ingivit honom de största farhågor såsom varande ägnad att rubba den bestående samfundsordningen. Om också nyare filosofiska och religiösa åskådningar icke kunde bannlysas vid akademierna, vilket Waller för sin del helst skulle ha önskat, ansåg han likväl, att gillet borde göra allt vad på detsamma ankom för att förhindra, att sådana farliga nyheter

[1]) Adlerbeth till protokollet den 19 mars 1806.
[2]) Protokoll i gillets utskott vid dess sammanträde den 30 april 1807, från vilket sammanträde Waller oförmodat avlägsnade sig, synbarligen sårad över den ringa hänsyn, man i utskottet tog till hans protester.

från akademierna banade sig väg till skolor och gymnasier, vilket den gällande skolordningen icke visat sig vara i stånd till.[1])

Till gillets sista session i ärendet den 25 maj hade även gillets främste man, riksdrotsen Wachtmeister, fattat position i den grannlaga frågan, vilket likväl icke skett utan svarigheter. Kökeritz kunde intyga, att han dessförinnan varit »brydd, att han consulerat till höger och vänster, att somliga icke förmått upplysa honom, andra icke vågat, men ock att han av rättskaffens kännare fått det uppgjorda spöket avklätt i sin daliga nakenhet».[2]) Synbarligen med kännedom om konungens ofta yppade önskemål i här berörda avseende och med tanke på projektets utsikter till godkännande å högsta ort tillstyrkte riksdrotsen, att det av Waller önskade tillägget måtte intagas i ingressen i något modifierad form. Likaså understödde han Waller i dennes yrkande om avlägsnande av Murbergs föreskrift angående läroböckernas anpassning efter det skick, varuti vetenskaperna befunnos och vid akademierna föreslästes, enär »icke en blott praxis vid akademierna, utan de i ingressen föreskrivna grunder och läroböcker, därefter inrättade, böra ... häruti tjäna till efterrättelse».[3]) I rikets allmänna ärendens beredning, där man som nämnt under sommaren 1807 tog ärendet under omprövning, åberopade man sig, enligt vad beredningens protokoll i denna sak har att omförmäla, på riksdrotsen och ansåg, att denna punkt om »en

[1]) E. Rodhe påstår i »Kyrka och skola etc.», att Waller ville, att det i ingressen »skulle påbjudas, att lärarna vid de lägre läroverken skulle använda samma filosofiska terminologi, som vid akademierna brukades». Waller ville emellertid om möjligt utestänga den vid akademierna brukade terminologien från läroverken genom att fastslå en bestämd sådan, nämligen 17:e seklets numera föråldrade terminologi, till vilken även den akademiska undervisningen borde återgå, i den mån den avlägsnat sig därifrån. Att Rodhe här kunnat taga miste, är mer än ursäktligt, då hans en längre period omfattande undersökning icke medgivit honom att i varje punkt gå till den första källan, i här nämnda fall Murbergs projekt, Kap. V § 1.

[2]) Kökeritz till Lindblom den 18 maj 1807.

[3]) Riksdrotsens yttrande till protokollet den 25 maj 1807.

lika terminologi vid skolor och gymnasier som vid akademier såsom överflödig kunde utgå, enär projektet på andra ställen hade föreskrifter om huru nya läroböcker skulle prövas, innan de antogos till begagnande (jfr. nedan sid. 213 ff.).[1]) I övrigt hade beredningen intet att erinra till själva skolordningsförslaget, vilket beredningen för sin del fann vara utarbetat med mycken grundlighet. Efter några sessioners läsning och prövning »vann själva projektet utom några obetydliga jämkningar enhälligt approbatur cum laude», skrev Kökeritz till Lindblom.[2])

Svårigheter yppade sig i beredningen egentligen först, när ingressen skulle bli föremål för behandling. Om denna hade striden inom gillet mot slutet stått hård. Till beredningen hade därför jämte övriga handlingar i ärendet inkommit de olika förslagen till ingress (sid. 81 o. 85). Det av Lindblom på uppdrag av utskottet författade hade vunnit bifall av alla i gillet så när som Waller, vilken begärt att få ett tillägg därtill, vars införande i ingressen i något förändrad form förordades av riksdrotsen. Rådfråga vi nu beredningens protokoll i detta ärende vid dess sammanträde den 12 aug. 1807, har detta icke mer att upplysa härom, än att ingressen omarbetades »med iakttagande av vad hans excellens riksdrotsen i anledning av domprosten d:r Wallers anförande välgrundat anfört samt till vinnande av en lika stil och skrivart i hela ingressen». En tydligen på kännedom om sakens verkliga förlopp grundad redogörelse lämnade Kökeritz några dagar efter sistnämnda sammanträde. Han konstaterade, att kungl. beredningens befattning med ärendet gått lättare, än han från början vågat hoppas. »Det tålde väl något», hette det vidare, »innan statssekreteraren hann taga full kännedom av detta ärende både till dess natur och behandlingssätt, men sedan detta skett, fattade Baron Rosenblad en så fast övertygelse om olämpligheten av

[1]) Protckoll i rikets allm. ärendens beredning den 12 aug. 1807. Beredningen syftade tydligen på stadgandet i S. O. 1807. Kap. VII § 8, rörande antagandet av nya böcker. Huru därmed skulle tillgå, skall här nedan söka påvisas.

[2]) Kökeritz till Lindblom den 21 aug. 1807.

den Wallerska uppstaplingen, att han innan föredragningen försäkrade mig, att även konungens missnöje bleve honom mindre ömtåligt, än om han genom understödjandet av Wallerska grillfängeriet skulle blottställa sin ämbetsmannareputation».[1]) Beredningens flertal var visserligen emot införandet av Wallers tillägg, men riksdrotsen, som här förde ordet, höll allt fortfarande fast vid sin mening. För att förebygga meningsskiljaktighet inom beredningen, vilken skulle ha verkat ofördelaktigt vid ärendets föredragning inför konungen, föreslog statssekreterare Rosenblad, att ingressen måtte omskrivas på ett sätt, som mera sammanjämkade de olika tankarna. Förslaget antogs och landshövding Nils v. Rosenstein (sid. 7 o. a. st.) åtog sig att göra ett försök i den vägen. Den sålunda omarbetade ingressen, vilken »väl icke eftergav den förra i ett allvarsamt yrkande av renlärighet och varsamhet mot skadliga nyheter, men däremot utesluter de Wallerska ridiculerna»,[1]) antogs enhälligt. Det enda, man icke vågade taga bort, var omnämnandet av 1691 års kungl. brev.

Det av beredningen godkända ingressförslaget, som är ordagrant lika med stadgans, överensstämmer till det mesta med det av gillet antagna, vilket, författat av Lindblom, ej heller underlåtit att varna för villomeningar och farliga nyheter. Tidevarvets benägenhet för dylika omnämnes även i det av beredningen antagna förslaget, med anledning varav även lärare i skolor och gymnasier borde ställa sig till efterrättelse de förut nämnda, närmast för prästerna avsedda kungl. breven av den 27 dec. 1799 om predikosättet (jfr. sid. 79) samt av den 26 okt. 1691 (sid. 81). Jämte teologien skulle även andra i skolan förekommande kunskapsgrenar, av vilka i synnerhet filosofi, moral och sedelära voro ägnade att påverka unga sinnen till kristlig och samhällelig dygd, framställas så, att de kunde tjäna till att övertyga om religionens sanning, om Guds tillvaro, allmakt, vishet och godhet, samt om människans ursprung, hennes beroende av Gud och hennes daning för ett högre liv än det timliga. Inflytande från Waller och hans i

[1]) Kökeritz till Lindblom den 21 aug. 1807.

främsta rummet av farhågor för revolutionära omstörtningar i samhället dikterade strävan sparas även på annat och tydligare sätt i ingressen. Lärarna i nämnda vetenskaper åläggas att behandla dessa sålunda, att de kunde tjäna till att även i samhälleligt avseende uppfylla ändamålet med skolans undervisning, att giva ett rätt begrepp om människans plikter såsom samhällsmedlem, om hennes behov av ett borgerligt samhälle och en i detta rådande lag, som borde hållas i helgd, om nödvändigheten av lydnad för överheten och trohet mot konung och fädernesland. De manas därför att »troget avhålla sig från de villosatser, vilka i senare tider på ett rysligt sätt sönderslitit samfundsbanden, och icke nämna de meningar, som till sådana uppträden givit anledning, utan för att dem behörigen vederlägga». Framför allt borde de söka att jämte inskärpande av en sann moral övertyga de unga om otillräckligheten av all mänsklig visdom och nödvändigheten av en uppenbarad religion.

Här nämnda maningar till lärarna äro alltså jämte hänvisningen till de tvenne kungl. breven de sista resterna av ett från början mycket omfattande skolordningsprojekt och så gott som det enda därav, som bevarades i 1807 års skolordning (jfr. sid. 53 o. f. om ordningen av lärostoffet vid historiens studium). Tron på en gudomlig uppenbarelse blev icke bannlyst i den skolordning, som tillkom under neologiens inflytande i vårt land. Icke ens Adlerbeth, huru starkt påverkad av upplysningens idéer även på det religiösa området han än var, ville förneka förhandenvaron av en dylik uppenbarelse (jfr. sid. 75), medan Lehnbergs ställning till denna fråga icke låter sig påvisas av hans ytterst fåtaliga yttranden till gillets protokoll. Upplysningens religiösa idéer kommo därför icke att i högre grad sätta sin prägel på denna skolordning. Mera tydligt märkes inflytandet från filantropinismen med dess nyttighetsprincip, dess yrkande på förståndsodling, framför allt genom de reala ämnenas införande i skolan, och på hänsyn till lärjungarnas individualitet (jfr. sid. 173 f.), samt från nyhumanismen med dess strävan för den mänskliga andens utveckling till idealitet genom orientering i den antika, i syn-

nerhet den grekiska, kulturvärlden. Med kännedom om den å högsta ort rådande rädslan för nyheter av vad slag som helst, vilka där ansågos vådligare än något annat för samhällets lugna utveckling, och samma rädslas ständiga förhandenvaro inom gillet i inkarnerad gestalt av Wallers person är det snarast att undra över, att de moderna idéerna på skolans område kommo att utöva inflytande på 1807 års skolordning i den utsträckning, som blev fallet.

* * *

Den tillförordnade regeringen — konungen själv vistades vid denna tid i Helsingborg — godkände utan anmärkning det av beredningen granskade förslaget till ny skolordning vid sammanträden den 23 och 25 augusti 1807. Ärendet var därmed slutbehandlat i högsta instans, och förslaget skulle genom konungens påskrift omedelbart ha blivit stadfäst, då det av vissa orsaker kom att remitteras till beredningen för förnyad granskning.

Under sommaren 1807 inkommo nämligen till gillet anmärkningar mot en del punkter i skolordningsprojektet från en av gillets korrespondenter, numera (sedan år 1803) biskopen i Strängnäs J. A. Tingstadius.[1]) Denne erkände, att det nya förslaget i många avseenden ägde företräde i jämförelse med den gällande skolordningen. Men det innehöll därjämte

[1]) Tingstadius hade under sommaren 1807 på hemresa från Medevi hälsobrunn besökt Lindblom på hans gård Brunnby i Wreta Klosters församling och därvid i hast fått genomläsa skolordningsprojektet. Efter sin hemkomst till Strängnäs insände han till gillet en promemoria (dat. den 24 aug. 1807) med en del anmärkningar mot projektet. Några dagar därefter (den 27 aug.) skrev han till en av medlemmarna i gillet (sannolikt Adlerbeth) ett brev av lika lydande innehåll med promemorian. Tingstadius' skrivelse och promemoria finnas i gillets arkiv i vol. »Avgjorda mål 1807».

i hans tanke mycket, som icke med lika fördel kunde tillämpas och genomföras vid alla trivialskolor och gymnasier. Synbarligen tänkte Tingstadius på vissa förut vidtagna anordningar och inrättningar vid gymnasiet i Strängnäs, vilka voro av nöden för ett vidmakthållande av dess gamla ställning och forna anseende såsom ett av de främsta gymnasierna i riket (jfr. sid. 132). Så t. ex. fanns här utom de 7 vid de större gymnasierna varande lektorerna även en historiæ naturalis och medicinæ lector.[1]) Dessa båda discipliner, naturalhistorien och medicinen, hade under ovan nämnde biskop Serenii tid (sid. 51) — Serenius hade själv instiftat lektionen i naturalhistoria — haft var sin målsman,[2]) men de förenades år 1791 under en gemensam lärare. Gymnasielektorerna, som på grund härav under en tid varit 9, voro numera sedan 1791 åtta till antalet. Men därest skolordningsprojektet blev antaget, skulle deras antal inskränkas till sex. Detta var en av de punkter i projektet, som vållade Tingstadius bekymmer, med anledning varav man enligt honom borde tillse, att »en ny lag icke fastställes, utan såvida han kan medföra lika nytta för alla gymnasier, eller att gamla inrättningar, nödiga för lokalen, därigenom icke upphöra».

Även mot andra punkter i förslaget inlade Tingstadius en gensaga. Adlerbeth hade i sitt yttrande över Murbergs projekt framhållit såsom ett önskemål, att korrigeringen av latinska scripta fördelades mellan samtliga filosofie lektorerna och gymnasieadjunkten — med undantag för linguarum lector, som hade på sin lott grekiska scripta —, enär de trenne lärare, som enligt projektet skulle få scriptarättningen om händer, sannolikt skulle komma att bli för mycket betungade vid stora

[1]) Nämnda lektorat innehades vid denna tid av Albr. Julius Segerstedt, känd såsom författare till en lärobok i medicin, vari han »tycks träffat en nyttig medelväg mellan det vetenskapliga och det populära och varigenom hans lärobok skall bliva utan tvivel desto brukbarare både för lärjungar, för prästerskapet och för hela allmänheten». Stockholmsposten 1798, n:r 19.

[2]) A. G. Hollander, Svenska undervisningsväsendets historia I, sid. 317.

gymnasier.[1]) Även Tingstadius ansåg i likhet med konsistoriet i Strängnäs, att vid ett gymnasium av den storlek som det därvarande åtminstone 5 lärare borde i skolordningen åläggas att deltaga i korrigeringen av de latinska scripta.[2])

Enligt projektet skulle liksom förut med gymnasisterna förehavas diskussionsövningar, s. k. exercitia disputatoria, vilka det här tillkom philosophiæ lector att hålla. Tingstadius höll före, att det vid stora gymnasier var av nöden att anställa flera lärare vid dessa övningar. Vid gymnasiet i Strängnäs hade trenne lektorer varit ålagda att hålla dylika. De övriga lektorerna hjälpte »de snällaste gymnasister i övre cirkeln att sammanskriva och proklamera offentliga tal både i teologiska och andra ämnen».

Undervisningen i kyrkohistoria, som Murberg och till en början även gillet på övligt sätt fört till teologie lektorns skyldigheter, blev under ärendets fortsatta behandling överflyttad

[1]) Enligt Murbergs plan skulle linguarum lector utgiva och rätta grekiska scripta och latinska scripta fördelas mellan eloquentiæ lector (övre cirkeln i gymnasiet), philosophiæ lector (nedre cirkelns 2:a klass) och historiarum lector (nedre cirkelns första klass). Detta ändrades genom Lindblom sålunda, att philosophiæ lector befriades från detta göromål, vadan enligt det i gillet antagna förslaget korrigeringen av lat. scripta tillkom endast tvenne lektorer, eloquentiæ och historiarum, med biträde av gymnasieadjunkten. Eloquentiæ lector fick på sin lott övre cirkeln, de båda övriga den nedre utan närmare angivande av klassen.

[2]) Vid gymnasiet i Strängnäs studerade numera årligen omkring 130 gymnasister. Om var och en av dem presterade ett par lat. scripta varje vecka, blev sammanlagda antalet dylika scripta i veckan omkring 260 à 270, vilka enligt projektet skulle korrigeras av ett par lektorer — eloquentiæ och historiarum — och adjunkten. Vid ett mindre gymnasium (exempelvis i Gävle med 30 gymnasister) kunde man enligt Tingstadii förmenande nog efterleva denna bestämmelse, men vid ett större skulle det icke utan svårigheter kunna låta sig göra. I Strängnäs omhänderhades scriptarättningen av 4 lektorer och tvenne biträdande lärare, nämligen konsistorienotarien och director musices, vilka sistnämnda tydligen voro litterata personer. De åtnjöto för sitt besvär med scripta ett s. k. stipendium regium vardera. Jfr. Strängnäs konsistorii betänkande till gillet av den 2 april 1803.

till historielektorn, en ändring, som synes ha vidtagits på Adlerbeths initiativ (jfr. sid. 170). Skälet härtill anges vara kyrkohistoriens nära samband med den politiska historien, på grund varav dessa ämnen »till en redig kunskaps erhållande lämpligen kunna under gemensam undervisning förenas».[1]) Tingstadius ansåg, att det borde tillkomma primus theologus att undervisa i kyrkohistoria jämte dogmatik. Man kunde eljest befara, att en »historicus laicus, som tillika med många andra ämnen är sysselsatt, mindre noggrant än en teolog uppfyller en teologs plikter mot kyrkohistorien». Till matematiklektorns åligganden borde även höra att liksom förut läsa s. k. computus ecclesiasticus, varifrån Murberg funnit skäligt befria honom (sid. 157).

Tingstadius huvudsakliga anmärkning mot projektet rörde emellertid dess nota characteristica, föreskrifterna om gemensam undervisning av apologisterna och lärdomsskolans lärjungar. Han trodde sig veta, att det skulle bli snart sagt omöjligt att i Strängnäs stift tillämpa stadgans bestämmelser härom. Såväl vid läroverket i Strängnäs som vid det i Örebro voro klasserna alltför stora, för att man med utsikt till framgång skulle kunna anordna gemensam undervisning. De voro till en del väl stora och besvärliga i och för sig, på grund varav orimligheten av samläsning med dem enligt stadgans föreskrift var uppenbar. I Strängnäs hade under vårterminen 1807 lärjungarna i apologistklassen varit 28 och i latinskolans prima 27. I Örebro var lärjungeantalet i dessa klasser vid samma tid ännu större med respektive 69 och 33. »Vore trivialskolorna akademier», skrev Tingstadius i sin promemoria, »där lärarna med lika stor nytta kunde hålla föreläsningar för 200 som 100 åhörare, så kunde i somliga lektioner scholares, hörande till apologistklassen, även njuta undervisning i de andra läseklasserna. Men som var scholaris i trivialskolan behöver av läraren förhöras, låter det sig icke göra, att en lärare i läse-

[1]) Adlerbeth har med egen hand vidtagit denna ändring i konceptet och med ovan angivna skäl påfört historielektorn undervisningen i kyrkohistoria, vilken ursprungligen ålegat teologie lektorn.

klasserna, som förut har ett tjog skolpiltar i sin klass att förhöra, kan mottaga 20 andra därtill ur apologistklassen, med mindre att hela dagen skulle användas på en enda lektion».[1]) Lika litet trodde han, att det utan stora olägenheter kunde låta sig göra att i detta stift få till stånd en gemensam och förberedande klass, vilket synbarligen icke var brukligt i Strängnäs. En enda lärare skulle därvid i hans tanke icke med utsikt till framgång kunna sköta undervisningen i en klass av den storlek, som då skulle komma att finnas i Strängnäs. Och vid skolan i Örebro med dess än större lärjungeantal skulle svårigheterna med en gemensam classis prima bli än mer uppenbara.

Med hänsyn till här nämnda omständigheter önskade Tingstadius i likhet med Murberg apologistklassen delad på tvenne avdelningar — en lägre och en högre — med en lärare i varje avdelning, vilket han ansåg höra till de reformer, som voro mest av nöden. Vidare föreslog han, att stadgan först borde antagas på vissa år, innan den för oöverskådlig tid fastställdes såsom gällande skolordning.

Lindblom tog synbarligen intryck av här nämnda memorial. Möjligt är också, att anmärkningar av liknande art kommit från flere håll, fastän gillets arkiv ej lämnar några upplysningar därom. Icke långt därefter insände nämligen Lindblom den 1 sept. 1807 till regeringen en promemoria, vilken bär vittne om hans förändrade ståndpunkt.[2]) Han instämde här med Tingstadius i de av denne påpekade bristerna i projektet rörande fördelningen av arbetet mellan lektorerna och yrkade, att undervisningen i kyrkohistoria återflyttades till förste teologie lektorn, att mathematum lector ålades att liksom förut även läsa computus, att eloquentiæ lector borde alternera med philosophiæ lector vid disputationsövningar samt att det vad angår korrigeringen av scripta uttryckligen före-

[1]) Tingstadii promemoria till gillet av den 24 aug. 1807.

[2]) Lindbloms promemoria av den 1 sept. 1807 är bifogad gillets skrivelse till K. Maj:t med skolordningsprojektet. Den finnes även i utförligare form i gillets arkiv i vol. »Avgjorda mål 1807».

skrevs, att scripta i gymnasiets nedre cirkel fördelades mellan historiarum lector och gymnasieadjunkten, så att den förre fick på sin lott scripta i denna cirkels övre klass, den senare i dess nedre (sid. 202, noten).[1])

Vad samläsningen beträffar, övergav Lindblom i sin promemoria hela sin ursprungliga plan. Nu hyste han många betänkligheter rörande den förut av honom förmodade nyttan av gemensam undervisning. Det skulle — så trodde han nu — medföra alltför stora olägenheter att söka genomföra förslagets bestämmelser i denna sak. En lärare, hette det, tar icke gärna emot lärjungar från en annan klass, varav följden skulle bliva, att han nödgades dela sin uppmärksamhet mellan sina egna disciplar och dessa nytillkomna och därvid sannolikt lägga sin undervisning efter de sistnämndas behov och fattningsgåva till skada för sina egna »discentes». Lärjungar bruka icke heller tycka om påhälsning av kamrater från annat håll inom skolan, vilka i framtiden tänka ägna sig åt något helt annat än studier. Tävlan lärjungarna emellan torde komma att minskas, och undervisningen lida därav. Klassrummen voro på flere ställen för trånga för att utom de dit hänvisade kunna rymma lika många från en annan klass. Alltnog, målet skulle icke vinnas genom den först föreslagna anordningen med samläsning, och därför borde den icke vidtagas.

Med frångående av den ursprungliga och av beredningen redan godkända planen om samundervisning ville Lindblom nu i dess ställe föreslå regeringen tvenne alternativ. Det ena av dessa var följande. Rektor borde åläggas att ensam bestrida undervisningen i sin klass. Konrektor, rektors ställföreträdare och medhjälpare, degraderas till »supremus collega» med skyldighet att övertaga all undervisning i tredje klassen. Lindblom synes ha tänkt sig, att förutvarande läraren i tredje klassen eller ock någon annan lärare i nederskolan genom en dylik anordning kunde omhändertaga apologisterna i de ämnen, vari enligt projektet samundervisning skulle äga rum. Lindblom var visserligen icke blind för den med detta

[1]) Jfr. S. O. 1807. Kap. VII § 3 mom. 1. 3. 5. 6 och § 4 mom. 5.

alternativ förknippade olägenheten, att rektor skulle nödgas tjänstgöra lika mycket som andra lärare i skolan, vilket icke gärna var förenligt med hans skyldighet att öva tillsyn över det hela. Han såg dock saken närmast från ekonomisk synpunkt och trodde, att en fordran på ökat arbete av rektor utan därmed förenade bättre förmåner var »så mycket mindre obillig, som rektorer vid alla andra skolor, där konrektor ej finnes, för vida mindre lönevillkor än rektorer vid trivialskolorna undervisa offentligen alla dagar i veckan och då lektorernas läsetimmar enligt projektet nästan fördubblas, utan att deras emolumenter[1]) därför ökas, så kunna med lika skäl rektor och konrektor vid trivialskolorna underkastas förbindelsen av en förökad undervisningstid».[2])

Enligt det andra av Lindblom påtänkta alternativet skulle lägsta klassen icke vara gemensam för alla utan hållas öppen endast för dem, som ville nöja sig med allmän bildning, och alltså bli ett slags förberedande apologistklass till den projekterade. De till studievägen bestämda borde, därest denna utväg till undvikande av samläsning valdes, med förbigående av lägsta klassen få börja sin skolgang först i andra klassen, men vid inträdesprövning till denna borde de visa sig på privat väg hava inhämtat den lägsta klassens kurs.

Enligt projektet skulle, såsom förut är nämnt, de för studier bestämda redan i lägsta klassen läsa latin vid sidan av det gemensamma schemat. Därunder var skolans kantor skyldig att undervisa den övriga delen av klassen, därest han blev därtill anmodad av eforus eller inspektor.[3]) Då emellertid lägsta klassen enligt sistnämnda av ifrågavarande alternativ skulle hållas öppen endast för apologister och latin således icke förekomma därstädes, behövdes ingen sådan »halvlärare», som

[1]) Av lat. emolumentum, egentl. inkomst av kvarn; vinst, fördel.

[2]) Lindbloms memorial till regeringen av den 1 sept. 1807. Lektorerna föreläste enligt gällande stadga i regel 6 timmar i veckan. Murberg hade i sitt projekt icke ökat deras tjänstgöring, men enligt det av gillet antagna slutliga projektet skulle varje lektor vara skyldig att föreläsa »tio timmar i söckenveckan». S. O. 1807, Kap. VII § 3.

[3]) S. O. 1807, Kap. VI § 14.

Lindblom i sin promemoria kallar kantorn. Detta var nu visserligen en fördel — om ock den enda — med detta alternativ. Faktiskt voro olägenheterna härmed övervägande. Ett genomförande därav skulle bl. a. föra med sig, att föräldrar, som önskade barnen till studievägen, nödsakades att på privat väg låta dem inhämta lägsta klassens kurs. Lindblom hyste ej heller själv några större sympatier för detta alternativ, som enligt hans tanke för mycket avvek från hans ursprungliga plan och hans önskan om en grundlig undervisning framför allt åt dem, som ärnade sig till lärdomsstudier. Han ville för egen del förorda det förstnämnda av de båda alternativen.

Lindbloms memorial till regeringen remitterades den 8 september till rikets allm. ärendens beredning och blev där föremål för behandling den 14 okt. 1807. Beredningen instämde i de av Lindblom påyrkade ändringarna rörande arbetsfördelningen å gymnasiet. I huvudfrågan kunde beredningen emellertid icke finna de av Lindblom i hans promemoria framförda skälen mot samundervisningen vara starka nog för att motivera en ändring av förslaget på denna punkt, ehuru den icke ville förneka, att svårigheter sannolikt på flera platser voro förenade med dess genomförande. Däremot mötte betänkligheter vid såväl det ena som det andra av de båda alternativ, vilka föreslagits till införande i dess ställe. Vid en tillämpning av det första var att befara, att rektor, därest han ålades lika mycken undervisning som andra skolans lärare, av hopade göromål icke kunde fullgöra den honom åliggande skyldigheten att ha tillsyn över det hela. Och i beredningens tanke var ett ökat antal lärare av nöden, därest man skulle söka genomföra det senare alternativet.[1])

Den i projektet föreskrivna gemensamma undervisningen mellan apologisterna och latinskolans lärjungar borde alltså bibehållas. Beredningen höll före, att samundervisning sanno-

[1]) Ett försök till genomförande av detta sistnämnda alternativ skulle ju föra med sig, att de för studievägen bestämda nödgades på privat väg inhämta en del av skolkursen. Denna anordning var åtminstone icke ägnad att inskränka den privata informationen, vilket allm. beredningen liksom gillet synbarligen ansåg önskvärt.

likt kunde med fördel anordnas på flera ställen, och att olägenheter därav endast var att befara på sådana platser, där lärjungeantalet var för stort för en enda lärare. Men för dylika fall innehöll förslaget bestämmelser. Så kunde skolans kantor av eforus eller inspektor åläggas att biträda vid undervisningen i första klassen.[1]) Därjämte — och detta synes ha varit det mest vägande skälet för beredningen att fasthålla vid samläsningen — ägde biskopen att i de fall, där skolordningens föreskrifter icke utan svårigheter kunde följas, efter konsistoriets hörande anmäla sådant hos kanslärsgillet, vilket då fick vända sig till K. Maj:t och erhålla föreskrifter om vad i varje särskilt fall skulle göras.[2]) Genom dessa stadganden var det enligt beredningens tanke sörjt för, att större svårigheter, som yppade sig vid skolordningens tillämpning i praktiken, skulle kunna avhjälpas, utan att man därför behövde lämna den »nyttiga planen» om samundervisning.

Vid detta sista sammanträde upptog allm. beredningen även en annan fråga till behandling, vartill den synbarligen kände sig uppfordrad med anledning av de mot den tillämnade skolordningen inkomna anmärkningarna. Adlerbeth hade redan under ärendets handläggning i utskottet yrkat, att samtliga efori skulle anmodas att inom viss tid avgiva yttrande över skolordningsprojektet, innan det stadfästes — Skara konsisto-

[1]) Murberg talar på flera ställen i sitt projekt om en inspektor vid på sådana platser belägna trivialskolor, där biskopssäte ej fanns, vartill biskopen ägde rätt att utse församlingens pastor eller någon annan lämplig person. Inspektors befogenhet är dock av Murberg icke närmare angiven. Adlerbeth, som önskade särskilda bestämmelser i stadgan om gränserna för inspektors myndighet, ville i denne ej se en förman till rektor utan ett slags kontrollör, som hade att bevista examina och andra förrättningar vid skolan samt, därest något mot författningarna stridande ägde rum, anmäla sådant för biskop och konsistorium utan att med skolans ledning taga omedelbar befattning. Skolordningen 1807 ålägger inspektor att tillse undervisningens jämna gång, vid terminernas slut anställa de vanliga examina samt över dem insända till eforus vederbörligt protokoll efter av denne fastställt formulär. S. O. 1807. Kap. X § 3 mom. 4.

[2]) S. O. 1807. Kap. X § 1.

rium hade tidigare haft samma yrkande i sitt betänkande —, eller ock *att projektet måtte antagas till efterlevnad endast på fem år.* Det senare alternativet var i hans tanke enklare att genomföra men det oaktat lika ändamålsenligt som det förra.[1]) Ehuru utskottet instämt i förslaget, hade gillet dock icke ansett sig böra upptaga det såsom sitt av det skäl, att skolordningsprojektet endast innehöll »sådana ändringar och förbättringar av den gamla skolordningen, som behovet och tidernas förändrade skick gjort oundgängligen nödvändiga».[2]) Sedan gillet slutbehandlat ärendet, hade yrkande i samma syfte — att skolordningen till en början borde antagas på viss tid — under sommaren 1807 blivit framställt av gillets korrespondent Tingstadius. Vid det sista sammanträde i beredningen, där skolordningsfrågan var före till behandling, synes beredningen ha tagit hänsyn till de anmärkningar däremot, som blivit framställda av Tingstadius och eventuellt även från annat håll. Huru härmed än må förhålla sig, upptog emellertid allm. beredningen denna gång det av Adlerbeth i utskottet framställda förslaget såsom sitt och hemställde, att skolordningen »så i anseende till deras (läroverkens) i flera fall ägande olika beskaffenhet som till den rikets provinser emellan sig företeende märkbara skiljaktighet i lokala förhållandet . . . må på försök antagas och till efterföljd påbjudas för fem år, inom vilken tid det borde samtliga efori åligga att i underdånighet inkomma såväl med berättelser om vad framgång berörda stadga i utövningen ägt, som ock med uppgift, huruvida några huvudsakliga svårigheter eller möjliga brister kunnat vid dess tillämpning sig förete».[3])

Den tillförordnade regeringen fann ej heller skäl föreligga att ändra det ursprungliga stadgeförslaget utan godkände den 3 nov. 1807 allm. beredningens protokoll. Då konungen ännu vistades i Helsingborg, föredrogs ärendet i konselj därstädes den 7 dec. 1807, varvid skolordningsförslaget stadfästes med

[1]) Adlerbeth till utskottsprotokollet den 30 april 1807.

[2]) Protokoll i gillet den 7 maj 1807.

[3]) Protokoll i allm. beredningen den 14 okt. 1807.

några smärre ändringar och antogs »*på försök och till efterlevnad under fem år*».[1]) Samma dag avgick en kungl. skrivelse till alla konsistorier, vari dessa anbefalldes att inom samma tid yttra sig om med hurudan framgång stadgans föreskrifter kunnat efterlevas eller eventuella svårigheter därvid. I samma skrivelse givas föreskrifter rörande konsistoriernas åligganden med anledning av Murbergs ovan nämnda förslag till gymnasiereform, vilket blivit gillat i alla instanser (jfr. sid. 138 o. f.).

---

¹) I Finland blev 1807 års skolordning sannolikt aldrig tillämpad. Enligt Schubert, a. a. II, sid. 302 gällde skolordningen av år 1724 därstädes ännu år 1825.

V. Kanslärsgillets befogenhet enligt 1807 års skolordning.

Det återstår att undersöka, huru stor den befogenhet var, som den nya skolordningen gav åt kanslärsgillet. Gillet skulle enligt det kungl. brevet om dess stiftelse äga ledningen och överinseendet av skolväsendet i det hela, inclusive skolor och gymnasier. Vid genomläsningen av 1807 års skolordning har man dock svårt att finna, huru gillet med stöd av densamma skulle kunna fylla sin uppgift beträffande de sistnämnda. I stadgan finnes visserligen en bestämmelse, som tyder på, att gillet skulle bestå såsom en permanent institution och således allt fortfarande äga överinseendet över dessa läroanstalter. Rektorerna vid skolor och gymnasier voro ålagda att årligen vid början av sommarferierna »genom inspektor scholæ och med dess påskrift till biskopen och konsistorium insända omständliga berättelser om varje läroställes tillstånd och beskaffenhet».[1]) Berättelserna skulle innehålla förteckning över de lärjungar, som under sist förflutna läsåret begagnat sig av undervisningen, med uppgifter om deras ålder och födelseort, föräldrar, inskrivningsår, uppförande och ekonomiska förhållanden, allt efter av biskopen föreskrivet formulär, huru många av dem blivit dimitterade till akademin eller andra läroanstalter eller ägnat sig åt praktiska yrken, om någon såsom oskicklig eller vanartig blivit från läroverket förvisad m. m. Av dessa

---

¹) S. O. 1807, Kap. II § 11.

berättelser skulle konsistorierna insända »korta sammandrag till kanslärsgillet, som i kraft av åliggande vård och uppsikt över uppfostringsverket i riket därav inhämtar varje läroställes beskaffenhet och befordrar, vad till dess förbättring tarvas».[1]) Denna bestämmelse lämnar icke rum för någon tvetydighet. Den är belysande för den ställning, skolordningen anvisar åt gillet i dess förhållande till konsistorierna vid utförandet av den gemensamma uppgiften rörande läroverken. Gillet var ju ämnat till en högre instans i skolfrågor än domkapitlen, såsom subordinerande omedelbart under Kungl. Maj:t, med de lokala styrelserna, domkapitlen, såsom underordnade instanser. Konsistorierna erhöllo dock enligt stadgan omständliga berättelser om skolornas tillstånd från rektorerna, kanslärsgillet endast korta sammandrag av samma berättelser och det i andra hand *genom* konsistorierna. Därest gillet skulle haft någon möjlighet att fylla den åt detsamma från början tillämnade uppgiften såsom en central styrelse över hela rikets undervisningsväsen, däribland skolor och gymnasier, borde väl själva originalberättelserna från läroverken eller åtminstone ordagranna avskrifter av dessa berättelser ha gått till gillet, icke endast sammandrag därav, vilkas knapphet kunde bliva snart sagt huru stor som helst. Men originalberättelserna gingo enligt skolordningen till konsistorierna och stannade hos dem.

Då det i här ovan citerade paragraf av skolordningen säges, att kanslärsgillet skulle befordra, vad som hörde till läroverkens bästa, kunde man med anledning härav ha väntat, att samma skolordning borde ha innehållit ett särskilt kapitel om gillet och dess åligganden eller ock på annat sätt i tydliga ord uttalat, hurudan den gillet tillkommande befogenheten över skolväsendet var. Något särskilt kapitel om gillet och dess skyldigheter söker man förgäves efter i denna stadga. Den innehåller utförliga och detaljerade bestämmelser i särskilda kapitel om efori ämbete (Kap. X) och om rektors ämbete (Kap. XI), men om den centrala skolstyrelsen, kanslärsgillet, finnes icke något särskilt kapitel. Ej heller annorstädes på de få

[1]) S. O. 1807, Kap. II § 11.

ställen i skolordningen, där gillet nämnes — inalles trenne ställen —, talas det i så tydliga ord om gillet och dess åligganden, att dessa åligganden låta sig med bestämdhet ådagaläggas. Ovan nämnda bestämmelse, att kanslärsgillet på grund av de i konsistoriernas korta sammandrag om läroverken erhållna upplysningar ägde att befordra, vad »till deras förbättring tarvas», blir därför illusorisk, då det icke annorstädes i skolordningen uttryckligen säges, *huru* gillet skulle kunna se läroverken till godo, och stadgan icke på något ställe tillerkänner det någon befattning med skolorna av den art, man väntar sig av en central skolmyndighet.

Rörande antagandet av nya läroböcker heter det i skolordningen, att därest de förut vid läroverken brukliga böckerna voro otillräckliga eller för sitt ändamål otjänliga, »äger kanslärsgillet att efter infordrade betänkanden från läroverken, vilka läroböcker för den i denna skolordning påbjudna undervisning tarvas, och där ej de redan antagna äro tjänliga, vilka antingen av andra i samma ämnen utgivna kunna antagas i deras ställe eller, där sådana ej skulle finnas, huru i vetenskaperna kunniga och i undervisningen erfarna män bäst måtte uppmuntras att så snart möjligt är genom nya läroböckers författande fylla denna brist, sådant hos Oss i underdånighet anmäla».[1]) Denna föreskrift bör ställas vid sidan av gillets instruktion, enligt vilken gillet bl. a. ägde att tillse, att läroverken erhöllo goda och såvitt möjligt enahanda läroböcker (sid. 11). Gillet hade enligt bestämmelsen i fråga att från läroverken infordra betänkanden om de läroböcker, som voro behövliga för den i skolordningen föreskrivna undervisningen. Betänkandena skulle innehålla uppgifter om de böcker, som vid varje läroverk användes, och i sammanhang därmed även yttrande om deras lämplighet samt, i fall de brukade böckerna ansågos otjänliga, föreslå andra till införande i dessas ställe, såvida sådana funnos. Därest inga i läroverkens (kollegiernas) tanke tjänliga böcker funnos att tillgå, borde betänkandena giva anvisning om, huru i vetenskaperna kunniga och för un-

[1]) S. O. 1807, Kap. VII § 8.

dervisningen intresserade män kunde förmås till att utarbeta nya och av behovet påkallade läroböcker. Innehållet i denna föreskrift synes vara analogt med innehållet i det brev, som gillets utskott i början av sin verksamhet avsände till de akademiska konsistorierna med begäran om deras yttrande i läroboksfrågan (sid. 22).

Gillet ägde enligt bestämmelsen i fråga intet initiativ vid antagandet av nya läroböcker, enär allt sådant tillkom läroverken (läroverkskollegierna). Men gillet hade utom sin befogenhet att infordra betänkanden från läroverken även skyldigheten att anmäla för regeringen, vad som kommit till dess kännedom angående läroböckerna i de från läroverken inkomna betänkandena. Det berodde alltså i sista hand på Kungl. Maj:t, huruvida kanslärsgillet skulle få någon medbestämmanderätt vid nya böckers antagande. Regeringen kunde, därest den så fann för gott, remittera dylika frågor till yttrande av eller avgörande inom gillet. Men ingenting hindrade synbarligen regeringen att själv taga frågorna under omprövning och fatta beslut utan hänsyn till kanslärsgillet. Och därest regeringen tog en dylik fråga i sin egen hand — tanken riktar sig närmast åt detta håll vid genomläsningen av bestämmelsen i fråga — var gillet faktiskt uteslängt från medbestämmanderätt i denna fråga, ändock det enligt instruktionen skulle sörja för, att skolorna försågos med tjänliga och enahanda böcker. Rädslan hos regeringen för nyheter i religion och samhällslära (neologi, jakobinism o. dyl.) var vid denna tid så stor, att den genom en dylik anordning synes ha velat gardera sig mot deras införande i läroverken.

Tydligare än i fråga om antagandet av nya läroböcker desavoueras kanslärsgillet i utnämningsfrågor. Enligt instruktionen ägde gillet att tillse, att »den säkraste urskillning av de mest skickliga lärare må vid skolsysslors tillsättande i görligaste måtto vinnas» (sid. 11). Då det om ett ämbetsverk stadgas, att det skall lägga sig vinn om att tillse, att tjänstemännen i den institution, vars närmaste ledning är anförtrodd åt ämbetsverket i fråga, skola tillsättas efter den mest grannlaga

prövning av deras skicklighet, så förutsätter detta, att samma ämbetsverk även skall få ett bestämmande inflytande vid tillsättningen av dessa tjänstemän. Kanslärsgillet kunde dock under inga förhållanden få något att säga vid lärareutnämningar, då lärarna enligt skolordningen skulle tillsättas av biskopen och konsistoriet i det stift, där sysslan söktes, varvid biskopen med hänsyn till sin dubbla egenskap av præses i konsistoriet och eforus vid läroverket erhöll tvenne röster utom sin rätt till utslagsröst och enligt lagens andemening borde vara den ensamt utnämnande. Vid antagandet av nya läroböcker *kunde* alltså kanslärsgillet med regeringens medgivande för varje särskilt fall få medbestämmanderätt, men vid utnämningar av lärare var all sådan rätt från gillets sida *a priori* utesluten.

Gillet omtalas även i det kapitel av stadgan, som handlar om efori ämbete och åligganden. Detta kapitels första paragraf talar om de svårigheter, som eventuellt kunde yppa sig vid skolordningens tillämpning på grund av särskilda omständigheter och lokala förhållanden. »Skulle», heter det här, »ehuru de i denna författning anbefallda grundsatser äro och böra vara orubbliga, likväl denna lag i sin tillämpning i anseende till orten och andra särskilda omständigheter kunna någon jämkning fordra, äga biskoparna såsom gymnasii och scholarum efori med konsistorii samråd sådant hos kanslärsgillet anmäla, som Wår nådiga föreskrift därom erhålla och meddela skall».[1]) Denna bestämmelse åberopade allm. beredningen såsom skäl för ett fasthållande vid den i dess tanke nyttiga planen om samundervisning, da Lindblom, synbarligen med tanke på innehållet i Tingstadii ovannämnda skrivelse, i sitt memorial till regeringen uttalade dubier rörande den förut även av honom förmodade nyttan av dylik undervisning (sid. 208). Biskoparna hade enligt denna föreskrift att vända sig till kanslärsgillet, därest svårigheter skulle komma att yppa sig vid skolordningens tillämpning, i synnerhet vad angår dess föreskrifter om gemensam läsning. Men gillet kunde enligt

[1]) S. O. 1807, Kap. X § 1.

stadgan icke självt ingripa till avhjälpande av svårigheterna. Saken skulle i varje fall dragas inför Kungl. Maj:t, som *genom* gillet meddelade de lokala myndigheterna regeringens föreskrifter i dylika fall. — Något utöver vad här är sagt tillkom icke kanslärsgillet enligt skolordningen av år 1807.

Kanslärsgillet avhände sig alltså genom den inom detsamma utarbetade och av regeringen antagna skolordningen snart sagt all befogenhet i till skolväsendet hörande frågor och gjorde sig därmed även självt överflödigt, åtminstone vad angår skolor och gymnasier. Det hade enligt skolordningen ingen sådan uppgift att fylla rörande läroverken, som kunde föranleda till att låta gillet bestå såsom en permanent institution för läroverkens centrala ledning, vilket ej heller någon av dess medlemmar synes ha haft för avsikt att låta det bliva.

Den centralisation i läroverkens och hela undervisningsväsendets ledning, som regeringen sökt åstadkomma genom skapandet av kanslärsgillet, gick sålunda genom gillets eget förnämsta arbetsresultat om intet. Redan efter den nya skolordningens ikraftträdande men givetvis i än högre grad efter gillets upplösning, vilken skedde icke långt därefter genom en kungl. skrivelse av den 23 okt. 1809 med uttalande av Kungl. Maj:ts välbehag »över den utmärkta nit och omsorg, varmed kanslärsgillet de detsamma ålagda skyldigheter och befattningar berömligen fullgjort»,[1] kom ledningen av läroverken åter i händerna på de lokala myndigheterna, biskopen och konsistoriet, och det med väsentligen ökad makt för den förstnämnde. Synbarligen kunde man vid denna tid ännu icke tänka sig läroverkens styrelse förlagd till ett centralt ämbetsverk. Tiden var ännu icke mogen för reformer i syfte att få till stånd en enhetlig ledning av landets undervisningsanstalter. Det skulle dröja ännu omkring ett århundrade, innan tanken på en dylik centralisation ånyo på allvar upptogs och ledde till resultat.

---

[1]) Protokoll i gillet den 18 nov. 1809.

Slutord.

Skolordningen av den 7 dec. 1807 avlöste den gamla av den 4 febr. 1724, vilken då varit gällande i nära 84 år eller längre tid än någon annan svensk skolordning. Det tidsskede, som ligger mellan dessa år, är så rikt på nya idéer och strävanden för kulturellt framåtskridande, att få perioder i historien kunna därmed jämföras. Därunder föddes nya och det allmänna tänkesättet omskapande tankar inom skilda kulturområden, vilka ännu i dag visa sin makt över människors sinnen. I politiskt avseende blev den stora revolutionen den närmaste frukten av dessa idéer, en händelse, så genomgripande på kulturlivets alla områden, att även kanslärsgillets arbete på en ny skolordning kom att därav beröras. Inom religionens värld åstadkoms revolutionen av upplysningen (rationalismen), vilkens sanningar ännu visa sig kunna tillfredsställa mångas andliga behov. Inom området för mänsklig fostran och undervisning verkade upplysningsfilosofernas skrifter ävenledes revolutionerande, och deras tankar i detta avseende höra icke till dem, vilka av den nuvarande tiden kunna läggas å sido såsom till intet längre dugande.

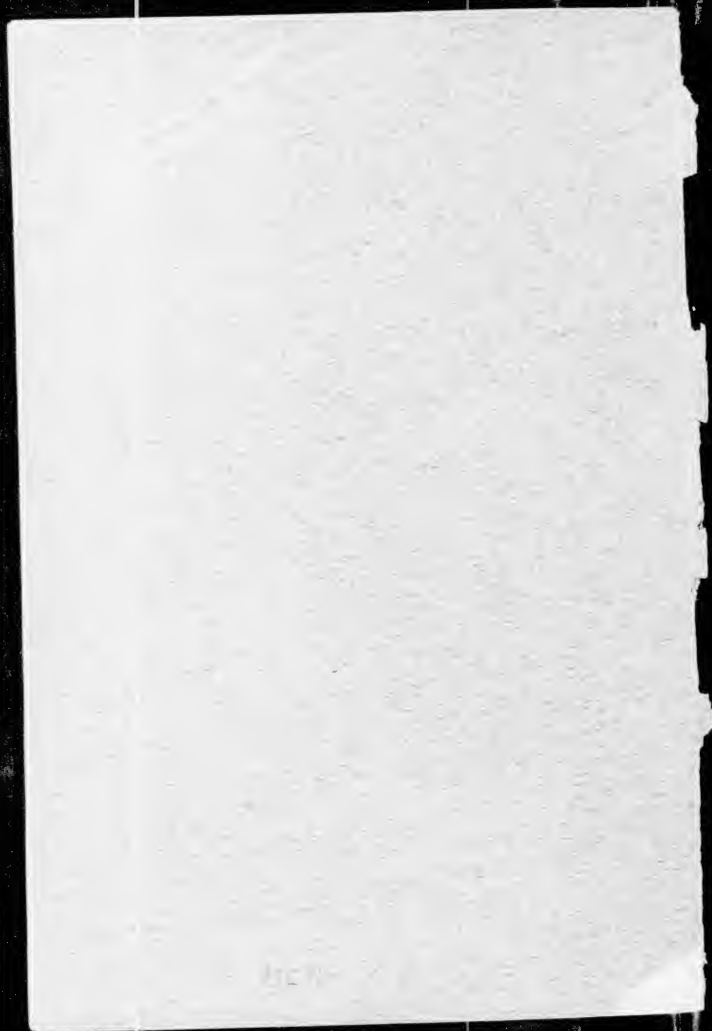
Skolordningen av år 1807 blev den första av sådant slags författningar i vårt land, på vilken dessa nya tankar satte sin prägel, om det också kan sägas om densamma, såsom det med skäl blivit sagt om skolan i allmänhet, att den alltid är ett stycke efter sin tid. Att reformsträvandena icke kommo att modernisera denna skolordning i högre grad, än vad fallet

blev, berodde på flera samverkande orsaker. I främsta rummet är därvid att taga hänsyn till gillets och dess ledande mäns, isynnerhet Adlerbeths, Lindbloms och Murbergs obenägenhet för reformer av mera genomgripande art, en obenägenhet, som dock med rätta bör ses i ljuset av den hos regeringen och å högsta ort rådande skuggrädslan och farhågan för införande av nyheter av vad art det vara må. Sannolikt syftade Adlerbeth på denna omständighet, då han i det åminnelsetal över sin vän och själsfrände frih. Schering Rosenhane, vilket han höll i Kungl. vetenskapsakademien den 21 juni 1815, osökt fick anledning att efter många år sammanfatta sina tankar om kanslärsgillet och dess skolordning. »Om jag själv», yttrade han vid detta tillfälle, »utan att misstänkas för väld, vågade yttra min övertygelse, skulle jag säga, att många författningar, som vidtogos i anledning av kanslärsgillets tillstyrkande, vittnade om dess upplysning och nit. Ibland dessa var förslaget till ny skolordning den viktigaste. Den utarbetades på kunglig befallning icke utan möda och bekymmer, under tvång av vissa den tiden rådande tänkesätt, som lade hinder i vägen för många påtänkta förbättringar. Icke desto mindre torde kunna påstås, att den skolordning, kanslärsgillet föreslog och konungen även i anledning av dess tillstyrkande på 5 år fastställde, medförde verklig, om icke all åsyftad nytta».

Innehållsförteckning.

Rättelser och tillägg.

Sid.	34	rad	13	uppifr.	läs	representanter
»	41	»	4	»	»	»tröttar
»	44	»	17	nedifr.	»	sändas
»	46	»	8	»	»	den
»	47	»	2	uppifr.	»	föreslagit
»	108	»	8	nedifr.	»	näringsstånden
»	187	»	10	uppifr.	»	är brukligt vid påsken.

END OF TITLE